

Справедливість для жертв злочинів, скоєних Російською Федерацією: кейс депортації та примусового переміщення осіб

Аналіз відкритих джерел у світлі Римського статуту

Травень 2024

TOWARDS JUSTICE FOR VICTIMS: A CASE OF DEPORTATION AND FORCIBLE TRANSFER AGAINST THE RUSSIAN AUTHORITIES

Legal Analysis Based On Open Source Evidence Under the ICC Statute

Authors: Iryna Belova, Gleb Bogush, Sergiy Petukhov



**Funded by
the European Union**

This publication was prepared by the Netherlands Helsinki Committee with the financial support of the European Union. Its contents are the sole responsibility of the Netherlands Helsinki Committee and the authors and do not necessarily reflect the views of the European Union.

The original legal analysis is in English, with translations available in Ukrainian and Russian. To access the online version with hyperlinks to cited sources, please scan the QR code or visit our website at www.nhc.nl.

For questions contact: HRD@nhc.nl



This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

© 2024 The Authors and the Netherlands Helsinki Committee

Справедливість для жертв злочинів, скоєних Російською Федерацією: кейс депортації та примусового переміщення осіб

Аналіз відкритих джерел у світлі Римського статуту

Травень 2024

Зміст

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
A. Фактичні обставини	6
B. Мета звіту	8
C. Стислий виклад висновків	8
D. Методологія	8
E. Структура	9
I. ПРИКЛАДИ ВИПАДКІВ ПЕРЕМІЩЕННЯ	9
A. Новопетрівська спеціалізована школа	9
B. Список 31	11
1. Сім'я Межевих.....	14
2. Богдан Єрмохін.....	16
II. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОСІЇ	20
A. Категорії дітей, на яких направлена політика	20
B. Формування політики	22
C. Законодавчі зміни щодо громадянства і влаштування в сім'ї	22
D. Участь регіональних органів влади	23
1. Прибуття і влаштування дітей.....	24
2. Координація між федеральними та регіональними органами влади.....	26
E. Участь державних і недержавних організацій	30
1. Слідчий комітет Російської Федерації.....	30
2. Російська православна церква.....	32
3. Фонд Олена Мільської.....	34
F. Діти в пропаганді	35
1. Заяви Львової-Белової.....	35
2. Денис Костєв.....	36
3. Мітинг в Лужниках 22 лютого 2023 р.	37

G.	Процес повернення	38
1.	Обмежувальні умови	39
2.	Заборонні критерії.....	40
III.	ПРАВОВІ НОРМИ	41
A.	Можлива кримінально-правова кваліфікація	41
B.	Злочини переміщення	43
1.	Переміщення в інше місце	44
2.	Насильницький (примусовий) характер.....	46
3.	Незаконність.....	51
4.	Політика держави або організації	55
C.	Геноцид	56
1.	Група жертв	57
2.	«Примусове переміщення дітей»	58
3.	Загальні суб'єктивні (ментальні) елементи.....	59
4.	Спеціальний намір	59
5.	Контекстуальний елемент	60
IV.	ІНДИВІДУАЛЬНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	61
A.	Марія Львова-Бєлова	61
B.	Володимир Путін	64
C.	Георгій Тамбовцев	67
D.	Ігор Кастюкевич	67
E.	Валерій Астахов	70

Список умовних скорочень

II CIU CRP	Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні від 29 серпня 2023 р. A/HRC/52/CRP.4
UNTS	Збірки Міжнародних договорів ООН
II CIU	Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні
«ДНР»	так звана «Донецька народна республіка»
ДП I	Додатковий Протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1125 UNTS 3
ЖК IV	Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, 75 UNTS 287
«ЛНР»	так звана «Луганська народна республіка»
ЗМІ	засоби масової інформації
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МЗС	Міністерство закордонних справ
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МНС РФ	Міністерство з надзвичайних ситуацій Російської Федерації
МТКЮ	Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії
НУО	неурядова організація
ОБСЕ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
п.	Пункт
прим.	Примітка
РБ ООН	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
РПЦ	Російська православна церква
РС	Римський статут Міжнародного кримінального суду, 2187 UNTS 3
РФ	Російська Федерація
с.	Сторінка
СВО	Спеціальна військова операція (офіційна назв війни Росії в Україні, яку використовує уряд РФ)
ст. ...	Стаття

УВКБ ООН Управління Верховного комісара ООН у справах біженців
ЮНІСЕФ Дитячий фонд ООН

Вступ

А. Фактичні обставини

- 1 Вторгнення Росії в Україну призвело до переміщення значної частини українського населення. Особливо вразливою групою постраждалого населення є діти. За підрахунками ЮНІСЕФ, більше половини з 7,5 мільйонів дітей в Україні були переміщені після першого місяця повномасштабного вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 р.¹ Як зазначається у доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, «майже 70% українських дітей були вимушені покинути рідні домівки та переміститися в межах країни або за кордон»².
- 2 Як визнають обидві сторони конфлікту, російська влада перемістила певну частину дітей з територій, які раніше перебували під контролем України, на територію Російської Федерації. Крім того, російська влада переміщувала дітей між різними окупованими територіями України. У низці випадків, підтверджених міжнародними місіями з встановлення фактів, переміщення здійснювалися за тривожних обставин, пов'язаних з примусом та порушенням міжнародного права³.
- 3 Дані щодо кількості переміщених дітей різняться. За даними Національного інформаційного бюро України, державного органу, створеного відповідно до Женевських конвенцій 1949 р.⁴, в період з 24 лютого 2022 р. по 28 квітня 2024 р. було депортовано або примусово переміщено 19 546 дітей⁵.
- 4 Як зазначено в щорічному звіті Уповноваженої при президентові РФ з прав дитини Марії Львової-Белової, опублікованому в липні 2023 р., Росія прийняла близько 4,8 млн осіб з України, у тому числі понад 700 000 дітей⁶. Ця цифра ймовірно значною мірою складається з біженців, які прибули до Росії в результаті масової евакуації з окупованих Росією частин Донецької та Луганської областей, яка почалася 18 лютого 2022 р.⁷, тобто приблизно за тиждень до повномасштабного вторгнення.
- 5 Більш детальні дані надаються російською владою щодо дітей з Донецької та Луганської областей, які перебувають в закладах опіки, без зазначення інформації про інші окуповані території України. Як зазначає Львова-Белова у своїй доповіді⁸ та інших заявах⁹, з квітня по жовтень 2022 р. російські прийомні сім'ї прийняли 380 дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, з так званої «Донецької Народної Республіки» й так званої «Луганської Народної Республіки». Більшу цифру – від 1500 до 2500 дітей – Львова-Белова надала в жовтні 2022 р. як кількість дітей з Донецької та Луганської областей, які були присутні на

¹ More than half of Ukraine's children displaced after one month of war, *сайт UNICEF*, 24 березня 2022.

² Report on the Observance and Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in Ukraine in 2022, с. 46.

³ Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation, 25 квітня 2023 (Третій звіт московського механізму ОБСЄ); Conference room paper of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 29 August 2023, A/HRC/52/CRP.4 (IICIU CRP).

⁴ Стаття 122 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (III) та стаття 136 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV).

⁵ <https://childrenofwar.gov.ua/en/>.

⁶ Доклад о деятельности Уполномоченного при Президенте РФ по правам ребенка за 2022 год, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, с. 117.

⁷ *Интерфакс*, В ДНР решили эвакуировать на территорию РФ женщин, детей и пожилых людей, 18 лютого 2022; *Интерфакс*, ЛНР вслед за ДНР объявила о массовой эвакуации в Россию, 18 лютого 2022.

⁸ Доклад о деятельности Уполномоченного при Президенте РФ по правам ребенка за 2022 год, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, с. 118.

⁹ Известия, Они боятся громких звуков, переживают за своё будущее, 19 грудня 2022; The Children of Donbas: Right to Safety, 11 травня 2023, звукова доріжка російською, з позначки 1.03.45.

території Росії в різні моменти і або повернулися, або були поміщені в російські сім'ї, дитячі установи або центри для біженців¹⁰. Відтоді Львова-Бєлова не надавала оновлених цифр за цією категорією дітей. В інтерв'ю, опублікованому 18 грудня 2023 р., вона повторила ці самі цифри, як такі що досі є актуальними¹¹.

- 6 По повідомленню Львової-Бєлової, окрім дітей, які перебувають у закладах опіки, восени 2022 р. близько 2 500 українських дітей були відправлені батьками з різних окупованих територій України до літніх таборів відпочинку в окупованому Росією Криму та різних частинах Росії¹². Деякі з цих дітей були розлучені з батьками через зміщення лінії фронту і мали значні труднощі з поверненням додому.
- 7 Передача дітей російською владою супроводжувалася законодавчими змінами, покликаними спростити процедуру надання російського громадянства українським дітям та полегшити процес влаштування в сім'ї.
- 8 Україна неодноразово закликала Росію припинити переміщення та повернути дітей¹³. Уряди різних країн та міжнародні організації наклали санкції як на Львову-Бєлову¹⁴, так і на її співробітників. Росія відреагувала на ці заклики та заходи негативно, називаючи звинувачення брехнею та дезінформацією¹⁵.
- 9 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд (МКС) видав ордери на арешт Львової-Бєлової та президента Російської Федерації Володимира Путіна¹⁶. Прокурор та судді знайшли обґрунтовані підстави вважати, що підозрювані вчинили воєнні злочини, пов'язані з незаконною депортацією або незаконним переміщенням (дітей) відповідно до статей 8(2)(a) (vii) та 8(2)(b) (viii) Римського статуту¹⁷. Рішення суду щодо

¹⁰ Марія Львова-Бєлова і Глава Представительства УВКБ ООН в РФ Карим Атасси обговорили положення дітей-сирот Донбасу в Росії, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 24 жовтня 2022.

¹¹ <https://t.me/readovkaru/5294>, 18 грудня 2023, у вбудованому відео з позначки 9.37 («близько 2000 дітей приїхали з дитячих будинків») та 10.19 («380 дітей були передані в прийомні сім'ї в 19 регіонів Росії»).

¹² The Children of Donbas: Right to Safety, 11 травня 2023, звукова доріжка російською, з позначки 1:11:56. У другому випуску бюлетеня з прав дитини Львової-Бєлової від жовтня 2023 р. наводиться більш точна кількість – 2365 дітей: <https://deti.gov.ru/Deyatelnost/documents/259>, с. 7.

¹³ Заява МЗС України щодо незаконного вивезення українських дітей на територію Росії, 21 березня 2022; Заява МЗС України щодо указу президента РФ про спрощений прийом в російське громадянство українських дітей-сиріт, 31 березня 2022; Звернення Верховної Ради України до урядів та міжнародних організацій, 19 червня 2022; Має бути обов'язковим й принциповим покаранням для всіх російських злочинців – виступ Президента на Міжнародній конференції щодо притягнення Росії до відповідальності за злочини в Україні (Гаага), *офіційний сайт Президента України*, 14 липня 2022; Заява МЗС України щодо незаконного усиновлення українських дітей з боку громадян Російської Федерації, 23 серпня 2022; Виступ представниці України Христини Гайовишин на 9126-му засіданні Ради Безпеки ООН, 7 вересня 2022; Коментар МЗС України щодо незаконного всиновлення українських дітей в РФ, 27 жовтня 2022.

¹⁴ IICU CRP, п. 717, прим. 409.

¹⁵ Коментарій офіційного представника МІД Росії М.В.Захарової об організованій на Українці інформаційній кампанії по обвиненню Росії в насильственому вивозі с території Донбасу несповнолітніх дітей, *сайт МЗС РФ*, 25 червня 2022; Statement by the Delegation of the Russian Federation on the Moscow Mechanism invoked by 45 participating States, *сайт ОБСЄ*, 4 травня 2023; Foreign Minister Sergey Lavrov's briefing on a wide range of international issues, including humanitarian aspects in the context of developments in Ukraine, Moscow, June 30, 2023, *сайт МЗС РФ*, 30 червня 2023 («Один з механізмів ООН – Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні – був створений шляхом зловживання процедурою і консенсусом [...]. Ми [...] будемо працювати над отриманням реальних фактів».)

¹⁶ Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, *сайт МКС*, 17 березня 2023.

¹⁷ Там само.

ордерів на арешт не розголошуються. Окрім прес-релізу¹⁸ та коротких заяв Президента¹⁹ та Прокурора МКС²⁰, ордери не супроводжувалися роз'ясненням їх фактичної та правової основи.

- 10 За винятком дуже небагатьох випадків, переміщені українські діти так і не були повернені. Як повідомляє Національне інформаційне бюро України, станом на 28 квітня 2024 року з загальної кількості у 19546 дітей повернулися додому лише 388²¹.

B. Мета звіту

- 11 У цьому звіті аналізується загальнодоступна інформація у світлі міжнародного кримінального права з метою виявлення фактичних підстав для судового переслідування за міжнародні злочини, які могли бути вчинені у зв'язку з переміщенням українських дітей.
- 12 Звіт стосується індивідуальної кримінальної відповідальності та не стосується відповідальності держав за міжнародним правом. Правові питання, які можуть виникнути навколо або внаслідок судового переслідування, такі як юрисдикція, імунітети або відшкодування, також виходять за рамки цього звіту.
- 13 Звіт підготовлений міжнародною групою експертів за дорученням Нідерландського Гельсінського Комітету.

C. Стислий виклад висновків

- 14 У звіті описується політика Росії щодо переміщення, яка сприяє або заохочує вчинення злочинів депортації та примусового переміщення українських дітей. Існування такої політики, про що встановлено в цьому звіті, дозволяє звинуватити Володимира Путіна, Марію Львову-Белову та інших потенційно причетних осіб у злочинах проти людяності, на додачу до звинувачень у воєнних злочинах, які вже були предметом ордерів МКС на арешт.
- 15 Окрім Володимира Путіна та Марії Львової-Белової, у звіті оцінюється роль ще трьох осіб. У звіті зроблено висновок, що є підстави вважати, що двоє з них, а саме Ігор Кастюкевич та Георгій Тамбовцев, скоїли злочин примусового переміщення.
- 16 Загалом, у звіті визначено 15 випадків, які містять ознаки примусового переміщення, і які можуть становити злочини депортації або примусового переміщення.
- 17 У правовому плані в звіті стверджується, що фізичне розлучення дитини з батьком або особою, відповідальною за дитину, а також юридична заміна законного представника дитини шляхом призначення нового, як такі відповідають елементам насильницького характеру в злочинах депортації та переміщення. Це дозволяє висунути звинувачення у злочинах відносно осіб, які поклалися на новопризначеного законного представника для отримання дозволу на перевезення дитини в інше місце.
- 18 Щодо злочину геноциду, результати звіту вказують на ймовірність того, що цей злочин було скоєно шляхом переміщення дітей з української національної групи до російської.

D. Методологія

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants against President Vladimir Putin and Ms Maria Lvova-Belova, *сайт МКС*, 17 березня 2023.

²¹ <https://childrenofwar.gov.ua/en/>.

- 19 В якості фактологічної основи для висновків, звіт спирається на інформацію, оприлюднену засобами масової інформації, неурядовими організаціями (НУО) й міжнародними механізмами встановлення фактів. Команда експертів також доклала зусиль для доповнення наявної інформації власним аналізом першоджерел, таких як заяви посадових осіб. З метою проведення фактологічного дослідження, команда співпрацювала з ще однією ініціативою громадянського суспільства – проектом *Kidmapping*.
- 20 В якості правової бази, звіт спирається на Римський статут Міжнародного кримінального суду, рішення Суду, які тлумачать та застосовують Римський статут, а також інші джерела права, що застосовуються в МКС, включаючи міжнародне звичайне право, яке тлумачиться та застосовується в рішеннях міжнародних кримінальних трибуналів.
- 21 До команди експертів увійшли юристи, які є спеціалістами с сферах російського та міжнародного права, аналітик з досвідом розслідування міжнародних злочинів, та носії російської мови.

Е. Структура

- 22 Звіт складається з чотирьох розділів: Розділ I містить приклади випадків переміщення, які свідчать про деякі характерні аспекти російської політики щодо переміщення українських дітей. У Розділі II надається загальна характеристика цієї державної політики. У Розділі III викладено правові норми міжнародного кримінального права, включаючи перелік всіх видів злочинів, які потенційно могли бути вчинені у зв'язку з переміщенням українських дітей. Розділі IV присвячено ролі та кримінальній відповідальності деяких осіб, які можуть бути причетними до переміщення.

I. Приклади випадків переміщення

- 23 Нижче наведено опис двох найбільш висвітлених випадків переміщення дітей з окупованих територій України. Обидва випадки стосуються дітей, яким вдалося виїхати з Росії після того, як їх туди вивезли, що дало можливість журналістам взяти у них або у їхніх представників інтерв'ю та дізнатися подробиці того, що саме сталося. У цьому звіті ці випадки наведені як приклади, що демонструють різні аспекти російської політики переміщення.

А. Новопетрівська спеціалізована школа

- 24 У липні 2022 р. російські збройні сили вивезли 15 дітей з Новопетрівської спеціалізованої школи, розташованої в окупованому населеному пункті Новопетрівка на Миколаївщині, в інший заклад - Центр соціально-психологічної реабілітації дітей в населеному пункті Степанівка на Херсонщині, також під російською

окупацією²². За словами українського омбудсмена, «в школі було 15 дітей, у тому числі 13 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»²³.

25 До моменту вивезення, починаючи з лютого 2022 р., російські військовослужбовці неодноразово відвідували Новопетрівську спеціалізовану школу та намагалися тиснути на керівника закладу з метою евакуації дітей до Криму, часом з використанням погроз і проявів агресії²⁴. Рішення про переміщення закладу було прийнято після того, як російським військовим стало відомо, що керівниця закладу намагалася евакуювати дітей на підконтрольну Україні територію²⁵. Директор установи Наталія Луцик вважає, що саме її спроба евакуації спровокувала переміщення²⁶. В інтерв'ю вона описує постійну присутність російських військових на території закладу: «Вони дивилися, чи нічого не заховала, чи нікого десь не відправила ні з ким. І вони дійсно патрулювали, вони ходили біля підвалів, тому що у нас були два підвали, і вони ходили дивилися і спостерігали постійно»²⁷. Як заявила Незалежна міжнародна слідча комісія з розслідування порушень в Україні (IICIU), Наталія Луцик та діти «неодноразово заперечували проти переміщення»²⁸, що також підтверджується їх особистими свідченнями зібраними ЗМІ.²⁹

26 Дітей вивезли російські збройні сили³⁰. На офіційному *Telegram*-каналі Росгвардії, у повідомленні від 2 серпня 2022 р. зазначено, що вивезення була проведено «силами спеціальних операцій Росгвардії» (рос. «*спецназом Росгвардии*») та військовослужбовцями армії Росії³¹. На відео, розміщеному в повідомленні, на 9-ій секунді чоловік, нібито представник Росгвардії, стоїть перед будівлею Центру реабілітації у Степанівці, у якому діти будуть розміщені протягом наступних кількох місяців, і підтверджує це словами: «Спільно з Міністерством оборони ми евакуювали дитячий будинок з населеного пункту Новопетрівка [...]»³². В інтерв'ю керівник Центру реабілітації у Степанівці Володимир Сагайдак стверджує, що дітей з Новопетрівської школи привезли на військових машинах типу «Тигр»³³.

²² IICIU CRP, п. 763; Report on the Observance and Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in Ukraine in 2022, *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*, с. 37; The Guardian, "We had to hide them": how Ukraine's 'kidnapped' children led to Vladimir Putin's arrest warrant, 18 березня 2023 (подія датується 15 липня); *Слідство.Інфо*, «Діти були перелякані»: хто вивіз 15 українських сиріт у Росію, July 15, 2023 (у вбудованому відео, з позначки 2.32 зазначається дата 15 липня); BBC Russia, «Зачем они сделали это с нами?» История 15 депортированных из Украины в Россию детей, 29 липня 2023 (зазначено дату 15 липня); Настоящее время, Дети войны. Украинских детей Россия легко признает сиротами и неохотно возвращает на родину – расследование "Системы", 1 червня 2023 (стверджується, що переміщення мало місце в червні 2022 р.).

²³ Report on the Observance and Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in Ukraine in 2022, *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*, с. 37

²⁴ IICIU CPR, п. 763. Новопетрівка перебувала під окупацією з 24 березня 2022 року: *Слідство.Інфо*, «Діти були перелякані»: хто вивіз 15 українських сиріт у Росію, 15 липня 2023. Це підтверджують й інші медіа, які стверджують, що вперше військові відвідали школу 24 березня: BBC Russia, «Зачем они сделали это с нами?» История 15 депортированных из Украины в Россию детей, 29 липня 2023.

²⁵ IICIU CPR, п. 763.

²⁶ BBC Russia, «Зачем они сделали это с нами?» История 15 депортированных из Украины в Россию детей, 29 липня 2023.

²⁷ ABC News, Orphans stolen by Russian soldiers | ABCNL, 3 лютого 2023, з позначки 5,55 до 6,08.

²⁸ IICIU CPR, п. 763.

²⁹ BBC Russia, «Зачем они сделали это с нами?» История 15 депортированных из Украины в Россию детей, 29 липня 2023.

³⁰ IICIU CRP, п. 763.

³¹ <https://t.me/RosgvardOfficial/1551>, 2 серпня 2022.

³² <https://www.youtube.com/watch?v=U-ejPSGB1Yw>, 2 серпня 2022.

³³ *Слідство.Інфо*, «Діти були перелякані»: хто вивіз 15 українських сиріт у Росію, 15 липня 2023, у вбудованому відео з позначки 4.5.

- 27 Згодом дітей з Новопетрівської школи було переміщені повторно. 19 жовтня 2022 р. їх доставили автобусом зі Степанівки до міста Анапа, Краснодарський край, в Росію³⁴.
- 28 Доки діти перебували в Степанівці і до моменту другого переміщення, російські військові погрожували Наталії Луцик і застерігали її від спроб втечі³⁵. Також наводять слова Володимира Сагайдака, що до та під час другого переміщення йому казали, що у разі будь-якого опору прийдуть солдати, «упакують» їх – адміністрацію двох закладів – разом з дітьми та вивезуть³⁶.
- 29 Коли 19 жовтня 2022 р. приїхав автобус, всередині було двоє: водій і жінка. Жінка дала Наталії телефон і та почула різкий чоловічий голос. Чоловік не назвався, але заявив, що є «заступником міністра з питань молодіжної політики, сім'ї та спорту Херсонської області». Він погрожував викликати військових, якщо буде чинитися опір³⁷. Журналісти встановили, що цей чоловік – Георгій Тамбовцев, чиновник Міністерства спорту та молоді окупаційної влади Херсонської області³⁸. Публікація на сторінці в соціальних мережах Міністерства молодіжної політики та спорту Херсона від 10 січня 2023 року також визначає Георгія Тамбовцева «заступником міністра молодіжної політики та спорту»³⁹. Георгія Тамбовцева видно на відеозапису камер відеоспостереження, який Володимир Сагайдак надав журналістам *Слідство.Інфо*. Він відвідав приміщення Центру в Степанівці й, як підозрює Володимир Сагайдак особисто прийняв рішення про відправлення дітей до Анапи.⁴⁰
- 30 Жінку в автобусі *Слідство.Інфо* ідентифікувало як Євгенію Чернишову, «ректорку» Херсонського державного аграрно-економічного університету⁴¹. Частину шляху вона супроводжувала дітей⁴².

В. Список 31

- 31 Другий приклад - це випадок переміщення до Росії у травні 2022 р. 31 дитини, яких зазвичай асоціюють з Маріуполем. Група складалася з 16 хлопчиків та 15 дівчат віком від 6 до 17 років⁴³.
- 32 Це була одна з перших груп дітей, вивезення яких до Росії висвітлювалося публічно. Уповноважена при президентові РФ з прав дитини Марія Львова-Белова сама взяла на виховання дитину з цієї групи, 16-річного Пилипа Головню.

³⁴ *Настоящее время*, Дети войны. Украинских детей Россия легко признает сиротами и неохотно возвращает на родину – расследование "Системы", 1 червня 2023.

³⁵ *BBC Russia*, «Зачем они сделали это с нами?» История 15 депортированных из Украины в Россию детей, 29 липня 2023.

³⁶ *Настоящее время*, Дети войны. Украинских детей Россия легко признает сиротами и неохотно возвращает на родину – расследование "Системы", 1 червня 2023. Практичне таке ж твердження, але з іншим формулюванням, робить Володимир Сагайдак у відео-інтерв'ю: *Слідство.Інфо*, «Діти були перелякані»: хто вивіз 15 українських сиріт у Росію, 15 липня 2023, у вбудованому відео з позначки 11.40.

³⁷ *BBC Russia*, «Зачем они сделали это с нами?» История 15 депортированных из Украины в Россию детей, 29 липня 2023.

³⁸ *Слідство.Інфо*, «Діти були перелякані»: хто вивіз 15 українських сиріт у Росію, 15 липня 2023.

³⁹ https://vk.com/minsport_ho?w=wall-217862738_21.

⁴⁰ *Слідство.Інфо*, «Діти були перелякані»: хто вивіз 15 українських сиріт у Росію, 15 липня 2023.

⁴¹ Там само.

⁴² *BBC Russia*, «Зачем они сделали это с нами?» История 15 депортированных из Украины в Россию детей, 29 липня 2023.

⁴³ *Радіо Свобода*, «Список 31». Як Росія викрадала українських дітей і хто з окупантів до цього причетний, 18 липня 2023.

- 33 У своїх публічних заявах Львова-Белова неодноразово описувала цю групу як дітей, яких знайшли в підвалах Маріуполя без супроводу дорослих⁴⁴. Цей опис, який можливо міг стосуватися декількох дітей з групи, ймовірно, був обраний Львовою-Беловою, для висловлення двох емоцій: зневаги до української влади, сім'ям та родичам дітей за те, що вони кинули їх у жахливих умовах, і обов'язку врятувати дітей шляхом переміщення в інше місце. Львова-Белова прямо заявила, що ці діти були «покинуті своїми прийомними батьками або залишені своїми кровними батьками під час евакуації. Тобто це не те, що ми б насильно забирали дітей у батьків і привозили їх до Росії»⁴⁵.
- 34 Насправді, не всі діти були без нагляду або покинутими своїми батьками чи законними представниками, окрім того видається⁴⁶, що не всі вони були знайдені російськими силами в Маріуполі.
- 35 Маріуполь розташований в Донецькій області України. З 2014 р. частина регіону знаходилася під контролем так званої «Донецької Народної Республіки» («ДНР»), проросійським або контрольованим Росією сепаратистським утворенням. На момент початку повномасштабного вторгнення у 2022 р., «ДНР» очолював Денис Пушилін. В певний момент українська група *KibOrg News*, яка називає себе «журналістами та IT-спеціалістами», отримала доступ до електронної пошти Пушиліна, що дало змогу розкрити важливі деталі вивезення дітей⁴⁷.
- 36 На підставі витоку даних з електронної пошти Пушиліна, журналісти встановили, що до вивезення в Росію, діти зі Списку 31 були тимчасово або постійно розміщені щонайменше в десяти різних установах Донецької області, розташованих у населених пунктах Шахтарськ, Харцизьк, Новоазовськ та Донецьк. З інших джерел відомо, що в двох з цих закладів – Донецькій лікарні⁴⁸ та Новоазовській лікарні⁴⁹ – знаходились діти, захоплені російськими військами в Маріуполі та його околицях.
- 37 До переліку також увійшов щонайменше один дитячий заклад, розташований у населеному пункті Харцизьк, що дозволяє припустити, що частина дітей у групі взагалі приїхала не з Маріуполя. Це підтверджує Матвій Межевой, хлопець з групи, який спілкувався з іншими дітьми. На запитання журналіста, чи всі діти «з Маріуполя», він відповів: «Ні, з різних міст. Хтось був з Шахтарська, з Донецька. Хтось був у дитячому будинку, а хтось в лікарні [...]»⁵⁰. За словами Івана Матковського, хлопчика, який залишився в Донецькій лікарні і не виїхав до Росії з групою: «Більшість дітей були з Маріуполя»⁵¹.

⁴⁴ Известия, Они боятся громких звуков, переживают за своё будущее, 19 жовтня 2022 («привезли з підвалів Маріуполя»); *Аргументы и факты*, «Сразу поняла — это мой сын». Детский омбудсмен взяла в семью сироту из ДНР, October 29, 2022 («знайдені [...] в підвалах»); Пресс-конференция Уполномоченного при Президенте России по правам ребенка М.А.Львовой-Беловой, 4 квітня 2023, з позначки 49.28 («збирали їх по підвалах»); The Children of Donbas: Right to Safety, 11 травня 2023, звукова доріжка російською з позначки 1.05.45 («вивозили з підвалів»); *Первый канал*, АнтиФейк. Выпуск от 30.11.2023, 30 листопада 2023, у вбудованому відео з позначки 14.52 («збирали наші військові по підвалах»).

⁴⁵ The Children of Donbas: Right to Safety, May 11, 2023, звукова доріжка російською з позначки 1.05.49.

⁴⁶ Див. історію родини Межевих нижче в розділі I(B)(1).

⁴⁷ Якщо не вказано інше, подробиці, що впливають з витоку електронної пошти Пушиліна, а також інші деталі передачі наведено відповідно до розслідування проекту Радіо Свобода «Схеми» та проекту «Ти як? Радіо Свобода», «Список 31». Як Росія викрадала українських дітей і хто з окупантів до цього причетний, 18 липня 2023.

⁴⁸ Крым.Реалии, Дело о геноциде России против Украины. Что дети из Мариуполя рассказали суду в Гааге? 29 вересня 2023 (детально розповідь про Івана Матковського та Максима Бойка, які пройшли через російський блокпост за межами Маріуполя та були доставлені соціальними службами до Донецької лікарні).

⁴⁹ Див. історію родини Межевих нижче в розділі I(B)(1).

⁵⁰ Радіо Свобода, «Список 31». Як Росія викрадала українських дітей і хто з окупантів до цього причетний, 18 липня 2023.

⁵¹ Крым.Реалии, Дело о геноциде России против Украины. Что дети из Мариуполя рассказали суду в Гааге? 29 вересня 2023.

38 Перед відправкою в Росію всю групу з 31 дитини зібрали в Донецьку в установі під назвою Дитячий соціальний центр на чолі з Тетяною Соркіною. Звідти їх автобусом довели до міста Ростов-на-Дону, яке знаходиться на міжнародно визнаній території Росії, а згодом – літаком до Москви. Літак, який їх перевозив, належав авіаційному підрозділу⁵² Управління справами Президента Російської Федерації «Спеціальний льотний загін «Росія». Дітей розмістили в підмосковному санаторії Поляни, що входить до складу⁵³ Дитячого медичного центру Управління справами Президента. Управління є федеральним органом виконавчої влади⁵⁴, який безпосередньо⁵⁵ підпорядковується Президенту Російської Федерації.

39 У другому випуску бюлетеня щодо українських дітей, публікацію яких розпочав апарат Львової-Белової після ордерів МКС на арешт, вивезення дітей описується наступним чином:

Протягом весни 2022 року російські військові в Маріуполі виявляли безпритульних дітей, яких передавали соціальним службам міста. Згодом їх помістили до дитячого соціального центру в Донецьку як дітей, що залишилися без піклування батьків. У травні групу з 31 дитини, за згодою їх законного представника – керівника дитячого соціального центру – було направлено на оздоровлення до санаторію в Московській області⁵⁶.

40 По суті, служба Львової-Белової прямо визнає, що з метою здійснення переміщення, дітей було оголошено «залишеними без батьківського піклування» та заново встановлено опіку над ними на користь Тетяни Соркіної⁵⁷, керівника підконтрольного «ДНР» закладу. Серед них були діти, чиї батьки були живі, такі як сім'я Межевих, а також діти-сироти та ті, хто перебував під опікою держави, які все ще мали українських законних представників. Призначення нового законного представника, ймовірно, було необхідним для дотримання вимоги закону про те, що неповнолітні дитини не мають перетинати кордон без згоди батьків або законних представників.

41 Виходячи з електронних листів, Пушилін, схоже, особисто затвердив та підписав список дітей, яких мали перемістити у складі групи з 31 дитини⁵⁸. Серед листів була й така заява голови Державної служби у справах сім'ї та прав дітей «ДНР» Світлани Майбороди від березня 2022 р.: «Наразі законодавство «Донецької Народної Республіки» не передбачає усиновлення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, у сім'ї іноземних громадян, у тому числі громадян Російської Федерації» – це означає, що усиновлення дітей з регіону громадянами Росії ще не було можливим.⁵⁹ Щоб знайти спосіб усунути цю правову перешкоду, була створена робоча група на чолі з Львовою-Беловою та радницею Пушиліна Елеонорою Федоренко під назвою «Штаб з уніфікації законодавства у сфері опіки та піклування між Російською Федерацією та ДНР», в рамках якої було проведено кілька засідань. Через два місяці після одного з таких засідань Пушилін особисто підписав постанову про депортацію групи з 31 української дитини до Росії⁶⁰. Представники окупаційної адміністрації

⁵² <https://udprf.ru/content/federalnoe-gosudarstvennoe-byudzhethoe-uchrezhdenie-specialnyy-letnyy-otryad-rossiya>, сайт Управління справами Президента.

⁵³ <https://udprf.ru/podvedomstvennye-struktury/meditsinskie-uchrezhdeniya/polikliniki/fgu-poliklinika-kdp/polyanu/polyanu/1449>, сайт Управління справами Президента.

⁵⁴ Указ Президента Російської Федерації від 21 січня 2020 р. «О структуре федеральных органов исполнительной власти», додаток, розділ 1.

⁵⁵ Указ Президента Російської Федерації від 17 вересня 2008 р. (зі змінами та доповненнями) «Об Управлении делами Президента Российской Федерации», додаток, ст. 1.

⁵⁶ Бюллетень о защите прав детей. Выпуск № 2, сайт Уповноваженої РФ з прав дитини, жовтень 2023 р., с. 8. Чомусь англійська версія публікації, підготовлена апартаом Львової-Белової, менш детальна.

⁵⁷ Див. вище, п. 38

⁵⁸ *Kyiv Independent*, Investigative Stories from Ukraine: Russia systematically abducts children, elderly, vulnerable, 25 липня 2023.

⁵⁹ *Радіо Свобода*, «Список 31». Як Росія викрадала українських дітей і хто з окупантів до цього причетний, 18 липня 2023 року.

⁶⁰ *Радіо Свобода*, Журналісти встановили причетних до депортації українських дітей з окупованих територій до РФ, 18 липня 2023.

склали досьє, в яке внесли список з 31 дітей і вказали, що вони або «сироти», або «залишилися без батьківського піклування», попри те, що більшість дітей мала законних представників або батьків⁶¹.

42 Пізніше, радниця Пушилїна Елеонора Федоренко внесла пропозицію, що, за умови, якщо законні представники дитини не будуть встановлені владою «ДНР» протягом 10 днів, дитина повинна отримати статус сироти, щоб можна було починати шукати нову російську сім'ю для дитини⁶². Хоча ця пропозиція була направлена Пушилїну після переміщення дітей зі Списку 31, за оцінкою журналістів, вона мала на меті «узаконити вже усталену практику»⁶³.

43 Іншими особами, пов'язаними з переміщенням групи з 31 дитини, були Олексій Ніконоров та Валерій Онацький. Олексій Ніконоров був Секретарем Державного комітету оборони «ДНР». Він направив затверджений список з 31 дитини до місцевої окупаційної адміністрації та просив сприяти їх вивезенню⁶⁴. Він також просив направити всіх дітей до Дитячого соціального центру в Донецьку, перш ніж їх відправлять до Росії⁶⁵. Тим часом Валерій Онацький, депутат Маріупольської міської ради, очільник відділу у справах сім'ї та дітей окупаційної адміністрації міста Маріуполя, займався збором інформації про 13 дітей зі списку. Він також керував центром опіки в Маріуполі⁶⁶, з якого 13 дітей були вивезені до Російської Федерації. Запит на складання такої інформації надійшов від Майбороди⁶⁷.

44 Після перебування протягом певного часу в Полянах під Москвою, дітей почали влаштовувати в російські сім'ї. 3 квітня 2023 р. Львова-Бєлова заявила, що 15 дітей з групи передали у прийомні сім'ї, шестеро виявили бажання залишитися в «соціально-реабілітаційному центрі», а чотирьом виповнилося вісімнадцять років⁶⁸. Посилаючись на «соціально-реабілітаційний центр», вона могла мати на увазі або Поляни, або Дитячий соціальний центр у Донецьку, куди діти могли бути офіційно поміщені.

45 Станом на січень 2024 року в Україну повернулися лише п'ятеро дітей з групи 31: троє дітей Євгена Межевого⁶⁹, Богдан Єрмохін⁷⁰ та хлопчик Олександр, який повернувся 2 січня 2024 р.⁷¹ Історії сім'ї Межевих та Богдана Єрмохіна детально представлені нижче.

1. Сім'я Межевих

46 Коли спалахнуло повномасштабне вторгнення, Євген Межевой проживав у Маріуполі разом зі своїм 11-річним сином Матвієм та доньками Олександрю та Святославою, віком 5 та 7 років⁷².

⁶¹Там само.

⁶² *Настоящее время*, Дети войны. Украинских детей Россия легко признает сиротами и неохотно возвращает на родину – расследование "Системы", 1 червня 2023.

⁶³Там само.

⁶⁴Радіо Свобода, «Список 31». Як Росія викрадала українських дітей і хто з окупантів до цього причетний, 18 липня 2023.

⁶⁵Радіо Свобода, Журналісти встановили причетних до депортації українських дітей з окупованих територій до РФ, 18 липня 2023.

⁶⁶<https://t.me/lovecity0629/12445>, 12 липня 2023.

⁶⁷Радіо Свобода, Журналісти встановили причетних до депортації українських дітей з окупованих територій до РФ, 18 липня 2023.

⁶⁸ *Первый канал*, АнтиФейк. Выпуск от 03.04.2023, April 3, 2023, у вбудованому відео з позначки 21.08 по 21.39.

⁶⁹Див. нижче, розділ I(B)(1).

⁷⁰Див. нижче, розділ I(B)(2).

⁷¹Радіо Свобода, «Роздягнули догола, знімали на камеру»: життя українських дітей під контролем Росії, 8 січня 2024.

⁷² Якщо не зазначено інше, деталі історії Межевих надаються відповідно до розслідування проєктами «*Ти як?*» та «*Схеми*» (див. вище, прим. 47), включаючи закріплене в ньому відео, а також інтерв'ю російського незалежного ЗМІ *Медуза*: «Пап, у тебя есть максимум пять дней, чтобы нас забрать», 3 листопада 2022.

- 47 7 квітня 2022 р. до бомбосховища, де переховувалася сім'я, прийшли двоє військовослужбовців з шевронами так званої «ДНР» і помітили дітей біля входу. Вони їм сказали, що незабаром туди «прийдуть з зачисткою» чеченські військові підрозділи і рекомендували йти звідти, додавши, що на евакуацію є лише півгодини. Мешканці бомбосховища пішки дійшли до евакуаційного пункту в місцевій музичній школі, де російські військові посадили їх в автобуси і відвезли на блокпост. На блокпосту Євген не пройшов перевірку документів, оскільки його офіційне місце проживання, як зазначено в документах, вказувало на військову частину у Львові, де він раніше проходив військову службу. Його затримали.
- 48 Людей з бомбосховища загнали в автобуси, а за Євгеном приїхала окрема машина. Він посадив дітей в автобус і встиг передати Матвію сумку з мобільними телефонами. З блокпосту всіх вивезли в Безіменне - населений пункт, де російська влада влаштувала фільтраційний табір⁷³ для біженців з Маріуполя.
- 49 У Безіменному трьох дітей, розлучених з батьком, відвезли до місцевого будинку культури, тоді як Євгену довелося пройти допит, який проводили російські військові. Він став свідком побиття ще одного затриманого. Згодом, його машиною вивезли з Безіменного, сказавши, що його підозрюють у «сприянні тероризму».
- 50 Потому, протягом кількох наступних днів Євгена переводили до різних слідчих ізоляторів та відділів поліції у Новоазовську та Донецьку. Там він пройшов серію допитів, у нього взяли відбитки пальців та сфотографували. Одного разу він почув, як під час допиту били ще одного затриманого. Потім, разом з іншими затриманими його доставили до лікарні на рентген. 11 квітня Євген був переведений з Донецького слідчого ізолятора до виправної колонії в Оленівці, населеному пункті, раніше відомому як «Еленовка». При виході зі слідчого ізолятора його без видимих причин жорстоко побили і змусили підписати документ, що засвідчує відсутність у нього претензій до закладу. В Оленівці новоприбулих ув'язнених змусили пробігти через стрій озброєних кийками охоронців, які били всіх, хто був занадто повільним.
- 51 Водночас, місцеві соціальні служби перевели дітей Євгена з Безіменного до Центральної Новоазовської лікарні. Після приблизно двотижневого перебування в лікарні соціальний працівник повідомив дітям, що вони їдуть до табору і їх відвезли до Донецька.
- 52 Євген провів 45 днів у виправній колонії в Оленівці й був звільнений без пояснення причин 26 травня. Під час звільнення колонія видала йому довідку із зазначенням причини затримання: «відповідно до статті 233, п. 2 КК ДНР [...] з метою підготовки та проведення розслідування, попередження та розкриття злочинів».
- 53 Євген попрямував з Оленівки до Донецька, щоб забрати документи та возз'єднатися з дітьми. Він вийшов з колонії вже після того, як поїхав останній автобус до Донецька, тому разом з колишнім сусідом по камері вирішив йти до міста пішки. Вночі на шосе вони помітили автомобіль, що їхав в їх сторону:

Ми хотіли пройти повз, але вони відкрили по нас вогонь. Спочатку це були одиночні постріли, потім черга з автомата. Ми відповзли назад і залишилися переночувати на автобусній зупинці. Вранці ми продовжили шлях і дісталися Донецька⁷⁴.

⁷³ *The Washington Post*, Ukraine says Russia forcibly relocated thousands from Mariupol. Here's one dramatic account, 30 березня 2022; *The Insider*, «Настоящее гетто» — советник мэра Мариуполя опубликовал видео из фильтрационных лагерей, в которых российские военные содержат украинцев, 5 травня 2022.

⁷⁴ Meduza, «Пап, у тебя есть максимум пять дней, чтобы нас забрать», 3 листопада 2022.

- 54 У Донецьку, пройшовши майже 30 кілометрів, він дізнався, що його діти вилетіли до Москви того самого дня, 27 травня, о 5 годині ранку.
- 55 Дітей перевели в санаторій «Поляни» під Москвою. На той час їх історія вже була оприлюднена в соціальних мережах завдяки попереднім спробам Матвія зв'язатися зі своїм батьком. Якось до Матвія підійшла медсестра і передала йому телефон – це був його батько. Це дозволило їм залишатися на зв'язку протягом наступних днів.
- 56 30 травня пансіонат відвідала Львова-Белова особисто. У прес-релізі на її сайті повідомлялося, що діти проведуть в пансіонаті 21 день, а «Марія Львова-Белова пообіцяла, що допоможе знайти родичів»⁷⁵. В інтерв'ю Матвій сказав, що Львова-Белова відвідувала їх кілька разів, можливо, 3 або 4 рази [...], казала, що організує поїздку в аквапарк. Потім, наступного дня, вона привезла подарунки для всієї групи»⁷⁶. В іншому інтерв'ю Матвій зазначив, що вони дійсно були в аквапарку, відвідали комплекс «Москва-Сіті», їм провели екскурсію Москвою⁷⁷.
- 57 У середині червня до пансіонату приїхали три жінки з соціальної служби. У розмові з Матвієм вони сказали, що через те, що Донецьк перебуває під інтенсивним обстрілом, повернути дітей батькові неможливо. Вони заявили, що дітей можуть помістити в дитячий будинок або прийомну сім'ю, а якщо у них є родичі в Росії, можна спробувати зв'язатися з ними, але вони все одно не встигнуть забрати дітей. Матвій зателефонував Євгену на наступний день і попередив, що у батька залишилося лише кілька днів, щоб його забрати.
- 58 Після розмови з Матвієм Євген подзвонив в російську соціальну службу, де йому відповіли, що «хлопчик неправильно зрозумів». Євгену не вистачало коштів на поїздку до Росії, тому він звернувся до російських волонтерів, які організували поїздку та покрили витрати. Коли Євген їхав потягом з Ростова до Москви, йому зателефонував хтось із апарату Львової-Белової. Ця людина очевидно була незадоволена активністю в соціальних мережах і намагалася применшити гостроту ситуації, сказавши: «діти все зрозуміли неправильно». Загалом, Євгену знадобилося два дні, щоб дістатися до Москви і забрати дітей. Діти провели в «Полянах» 22 дні.

2. Богдан Єрмохін

- 59 Серед групи 31 дітей був і Богдан Єрмохін, 16-річний сирота, який втратив батьків, коли йому було шість років⁷⁸.
- 60 Спочатку Богдан жив у прийомній сім'ї в Маріуполі⁷⁹. Там він вступив до металургійного коледжу де його законним представником став директор закладу. Коли почалося повномасштабне вторгнення, він мешкав у гуртожитку на околиці міста. Територія знаходилася під постійними обстрілами й разом зі своїми друзями Богдан вирішив виїхати в більш безпечне місце. Їх прихистила незнайома сім'я у мікрорайоні на лівому березі Маріуполя.

⁷⁵ Марія Львова-Белова навестила дітей-сирот из Донецкой Народной Республики в подмосковном пансионате, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 30 травня 2022.

⁷⁶ *Радіо Свобода*, «Список 31». Як Росія викрадала українських дітей і хто з окупантів до цього причетний, 18 липня 2023 року.

⁷⁷ Meduza, «Пап, у тебя есть максимум пять дней, чтобы нас забрать», 3 листопада 2022.

⁷⁸ *Радіо Свобода*, «Кожна дитина почувається покинутою». Ексклюзивне інтерв'ю повернутого з Росії Богдана Єрмохіна, 7 грудня 2023.

⁷⁹ Якщо не зазначено інакше, подробиці переміщення Богдана Єрмохіна, його життя до вторгнення та його повернення надаються відповідно до репортажу Вікторії Приседської для *BBC Україна*: Оточення, підвал і смерть на руках. Як 18-літній Богдан Єрмохін зумів повернутись в Україну, 21 листопада 2023.

- 61 Зрештою, його знайшли російські військові. Його вивезли до Донецька і разом з іншими дітьми з групи вивезли до підмосковного пансіонату «Поляни». Через чотири місяці його забрала до себе сім'я Ірини Рудницької, багатодітної прийомної матері, активістки⁸⁰ та, як повідомлялося, давньої знайомої (рос. «давняя подельница») Львової-Белової⁸¹.
- 62 У Росії Богдана зарахували до Можайського технікуму⁸². Його сестра розповідала *BBC Україна*, що брату було важко в школі і він відчував себе відкинутим суспільством. Однокласники над ним знущалися, називали «хохлою» і казали «звалювати на Україну»⁸³.
- 63 У березні 2023 р. Богдан звернувся до української адвокатки Катерини Бобровської з проханням допомогти йому повернутися. Він отримав її контакти від друга, якого також забрали з Маріуполя в Росію і до повернення якого вона раніше була причетна.
- 64 Під час слухань у Комітеті закордонних справ Палати представників США 19 квітня 2023 р. Катерина Бобровська поділилася текстом повідомлення, який вона отримала від неназваної дитини, якою насправді був Богдан:

*Сьогодні вночі мені написала повідомлення ще одна дитина. На моє питання, чому ти не спиш, він повідомив наступне. Я зачитаю. Ця дитина знаходиться на території Російської Федерації. "Мені важко спати. Я стільки бачив смертей. А мучать дві смерті. Найкращого друга і маленької дівчинки, яку я не зміг врятувати. Друг накрив мене своїм тілом, і його розірвало. Він був єдиним, хто був зі мною все моє життя. Після смерті моїх батьків єдиний, хто залишився поруч зі мною. А дівчина. Коли ми їхали за водою на моїй машині, я почув крики, зупинився, вибіг, там лежало тіло жінки і дівчини з діркою в грудях. Їй було близько 10 років. Вона вмирала і кричала "допоможіть". Я взяв її на руки, і заспокоював. Але допомогти вже не було чим. Це той момент, коли я намагаюся посміхнутися, щоб заспокоїти її, і я казав їй, що все буде добре, але мою душу розривало"*⁸⁴.

- 65 Першу спробу втечі Богдан зробив у березні 2023 року. Він пішов в сторону російського кордону з Білоруссю без жодного документа, який би засвідчував, що законний представник дав згоду на його перетин. Коли про це дізналася Катерина Бобровська, вона підготувала необхідні документи і поїхала на кордон з наміром зустрітися з ним. Їх затримали майже одночасно – на західному та східному кордонах Білорусі⁸⁵.
- 66 Львова-Белова описала спробу його втечі таким чином:

Ми [його] спіймали на кордоні з Білоруссю. У нас є точні дані про те, що його вели кілька агентів, включаючи деталізацію. Там, "Тепер ти сідаєш в білу машину, тебе чекає такий-то

⁸⁰Радіо Свобода, Росія твердить, що схопила підлітка з Маріуполя під час спроби повернутися в Україну. Що відомо про дитину? 11 квітня 2023.

⁸¹*Новая газета*, Выйти из списка. Привезенный из Украины сирота, переговоры о возвращении которого домой продолжаются, получил повестку из российского военкомата, 9 листопада 2023.

⁸²Радіо Свобода, «Кожна дитина відчувається покинутою». Ексклюзивне інтерв'ю повернутого з Росії Богдана Єрмохіна, 7 грудня 2023.

⁸³*BBC Ukraine*, Оточення, підвал і смерть на руках. Як 18-літній Богдан Єрмохін зумів повернутись в Україну, 21 листопада 2023.

⁸⁴Викриття злочинів Путіна: докази російських воєнних злочинів та інших звірств в Україні, 19 квітня 2023, з позначки 36.40.

⁸⁵*Новая газета*, Выйти из списка. Привезенный из Украины сирота, переговоры о возвращении которого домой продолжаются, получил повестку из российского военкомата, 9 листопада 2023.

водій". Вони скидали йому гроші. Отже, це була систематична робота. І ось в останню секунду нам вдалося зупинити його на кордоні за допомогою правоохоронних структур⁸⁶.

67 «Колишня прийомна мати молодої людини в Україні розповіла BBC, що після невдалої спроби Богдана втекти з Росії хтось видалив всю історію їх переписки в усіх соціальних мережах»⁸⁷.

68 4 квітня 2023 р. підконтрольний російській державі телеканал НТВ випустив репортаж про Богдана Єрмохіна, в якій він нібито отримував голосові та текстові повідомлення від Катерини Бобровської. У цих повідомленнях, показаних на екрані, Богдана просять записати повідомлення про те, що він хоче повернутися в Україну. Це подається як спроба «змусити» його повернутися. Диктор продовжує: «Коли підліток чітко і переконливо пояснив, що саме тут, в Росії, він знайшов нове життя, де немає обстрілів і бомб, і назад він не планував зовсім, в хід пішли однозначні погрози». Не надаючи жодних доказів на підтвердження цього твердження, камера переходить до репортера, який бере інтерв'ю у Богдана:

Репортер: І на що вони почали тиснути?

Богдан: В основному на моїх сестер і сім'ю.

Репортер: Тобто родичам, які в тебе залишились, почали погрожувати..

Богдан: [...] Знаючи, що вони там робили, вони могли вбити жінку або дитину, не здригаючись. Одного, враховуючи, що вони вже вбили сотні тисяч 88.

69 Раніше того ж дня на прес-конференції Львова-Бєлова розповідала таке саме:

Він отримував погрози щодо своєї сестри. [...] І такі пропозиції записати відео надходять не тільки до Богдана, а й до багатьох підлітків, які приїхали до нас з Луганської Народної Республіки та Донецької Народної Республіки. Я думаю, це дуже нечесно спекулювати на емоціях дітей. Дуже нечесно погрожувати їх близьким, як у випадку з Богданом. Його старша сестра, вона доросла і знаходиться на території України»⁸⁹.

70 В ефірі телеканалу НТВ оповідач продовжує: «На думку політологів, махінації послідовників київського режиму – нав'язливі дзвінки, маніпуляції без урахування того, що вони розмовляють з дітьми, – все це робиться в спробі сфабрикувати докази російських воєнних злочинів для Міжнародного кримінального суду». Чоловік, представлений на екрані як «політолог», каже: «Вони намагаються [показати], що Росія [...] викрадає дітей. Ми знаємо, що це повна нісенітниця і вигадки. Тому що Росія насправді надає сім'ю і дім дітям, чії батьки загинули від рук київських бойовиків. Тому Росія рятує дітей звільнених територій [...]»⁹⁰

71 На прес-конференції Львова-Бєлова також заявила, що Богдан «дуже позитивним хлопець, допомагав нашим військовим, весь такий проросійський і налаштований на перемогу [у війні]. Він дуже допомагав нам як

⁸⁶Пресс-конференция Уполномоченного при Президенте России по правам ребенка М.А. Львовой-Беловой, 04 квітня 2023, з позначки 50.39.

⁸⁷BBC Ukraine, Оточення, підвал і смерть на руках. Як 18-літній Богдан Єрмохін зумів повернутись в Україну, 21 листопада 2023.

⁸⁸ НТВ, ЧП. Выпуск 4 апреля 2023 года, у вбудованому відео з позначки 7.52; НТВ, Атакуют звонками и угрожают: сирота из Мариуполя рассказал о преследовании со стороны Украины, 4 квітня 2023, у вбудованому відео.

⁸⁹Пресс-конференция Уполномоченного при Президенте России по правам ребенка М.А. Львовой-Беловой, 04 квітня 2023, з позначки 51.04.

⁹⁰ НТВ, ЧП. Выпуск 4 апреля 2023 года, у вбудованому відео з позначки 12.33; НТВ, Атакуют звонками и угрожают: сирота из Мариуполя рассказал о преследовании со стороны Украины, 4 квітня 2023, у вбудованому відео.

волонтер. Був одним з кураторів нашого першого табору «Послезавтра», він їздив туди в якості старшого вожатого і працював там з дітьми з нових регіонів».⁹¹ В інтерв'ю вона також заявила, що вони з Богданом «близькі».⁹² Львова-Белова, певно, хотіла, щоб цей образ інтеграції та лояльності завадив намаганням українській владі повернути своїх дітей, а також підкріпити свої твердження про те, що Богданом маніпулюють.

72 Влітку 2023 р. Богдан зробив другу спробу втечі, знову безуспішно. Як повідомляється зі слів Катерини Бобровської, після спроби втечі прийомна сім'я Богдана заборонила йому відвідувати заняття⁹³. Коли вона зателефонувала адміністрації школи із запитом про це, їй відповіли, що бояться, що він може втекти⁹⁴.

73 9 листопада 2023 р. Катерина Бобровська опублікувала відео, на якому Богдан звертається до Президента України Володимира Зеленського з проханням допомогти йому повернутися⁹⁵.

74 10 листопада 2023 р. Львова-Белова заявила в дописі в *Telegram*, що 28 серпня 2023 р. Богдан зустрівся з працівниками її апарату, де він «чітко зазначив, що не планує переїжджати в Україну, поки йому не виповниться вісімнадцять років і підтвердив це письмово. Ця письмова заява передана Україні»⁹⁶. За словами журналістки Шахіді Тулаганової, яка брала інтерв'ю у Львової-Белової для свого фільму «Викрадені діти України», Львова-Белова особисто показала їй цю письмову заяву і назвала її «беззаперечним доказом» відсутності у Богдана бажання повернутися⁹⁷. Катерина Бобровська стверджує, що Богдан зв'язався з нею в той день, коли він написав цю заяву, і сказав, що він зробив це «під тиском, після залякування, та погроз відправити його до психіатричної лікарні»⁹⁸.

75 У тому ж дописі від 10 листопада 2023 р. Львова-Белова визнає, що «думка Богдана щодо його майбутнього місця проживання змінилася» і оголосила, що Росія та Україна домовилися про його повернення⁹⁹.

76 Завдяки допомозі ЮНІСЕФ, правозахисних організацій та за посередництва держави Катар, Богдан повернувся в Україну 19 листопада 2023 р., коли йому виповнилося вісімнадцять років. В інтерв'ю після повернення Богдан підтвердив, що весь час прагнув повернутися:

Журналіст: А що відчуває українська дитина, яка там знаходиться?

Богдан: – Вона почувається покинутою. Кожна дитина відчуває себе покинутою. Ми навіть самі не дізнаємося, поки дитина не звернеться, нічого не робимо. А чому, якщо ми знаємо, якщо дитина хоче додому – нічого не робимо? Тільки після мого звернення до Зеленського, тільки після мого звернення до апарату [уповноваженого України з прав дитини] Лубинця – всі

⁹¹Пресс-конференція Уполномоченого при Президенте России по правам ребенка М.А. Львовой-Беловой, 4 квітня 2023, на позначці 50.08.

⁹²Радіо Свобода, Фактчек: дзвонимо Львовій-Беловій і питаємо про українських дітей у Росії та ордер МКС, 8 листопада 2023.

⁹³ *Новая газета*, Выйти из списка. Привезенный из Украины сирота, переговоры о возвращении которого домой продолжаются, получил повестку из российского военкомата, 9 листопада 2023.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵<https://www.facebook.com/100002640153316/videos/671040471822981/>, 9 листопада 2023.

⁹⁶<https://t.me/malvovabelova/2433>, 10 листопада 2023.

⁹⁷ *Новая газета*, Выйти из списка. Привезенный из Украины сирота, переговоры о возвращении которого домой продолжаются, получил повестку из российского военкомата, 9 листопада 2023.

⁹⁸ *Укрінформ*, Росія перешкоджає поверненню в Україну підлітка з Маріуполя - на нього чинять тиск, 7 листопада 2023 року; BBC Ukraine, Богдана Єрмохіна обіцяють повернути додому. Що відомо про українського підлітка, який в Росії отримав повістку, 10 листопада 2023

⁹⁹<https://t.me/malvovabelova/2433>, 10 листопада 2023.

*реально зрозуміли, що я хочу додому. Хоча я заявляв про це раніше. Ми просто мовчимо і тягнемо, поки діти зненавидять нас. А ми так не повинні робити*¹⁰⁰.

77 Коли його запитали, чи він насправді близький до Львової-Белової, Богдан сказав, що «такого не було», додавши, що Львова-Белова «дуже злилася» через його спроби втечі та бажання повернутися¹⁰¹.

II. Державна політика Росії

78 У цьому розділі наведено загальну характеристику російської державної політики щодо переміщення українських дітей. Він не має на меті надати повний опис російської діяльності, пов'язаної з переміщенням населення.

A. Категорії дітей, на яких направлена політика

79 Українських дітей, на яких поширюється політика Росії щодо переміщення, можна розділити на три категорії залежно від обставин їх переміщення.

80 Перша категорія – це діти, які були розлучені зі своїми батьками або опікунами через стан війни або навмисні дії російської влади, такі як фільтраційні заходи. Приклад Межевих, детально описаний вище, потрапляє до цієї категорії.

81 Приклад Межевих та трьох хлопчиків з Маріуполя – Івана Матковського, Максима Бойка та неназваної дитини¹⁰² – демонструють певну модель дій російських військ при встановленні контролю над новою територією. Спочатку з дітьми контактують військові патрулі або військовослужбовці, спеціально призначені для зачистки бомбосховищ або інших місць. Вони направляють їх або особисто супроводжують їх до найближчого контрольного-пропускного пункту (блокпосту). Шлях може проходити через проміжні пункти, такі як пункти збору населення для евакуації. На блокпосту інформація про дітей передається соціальним службам. Соціальні служби або контролюють потоки дітей, або принаймні володіють інформацією про те, де діти знаходяться перед відправкою в Росію. Діти тимчасово розміщуються в лікарнях або дитячих закладах незалежно від побажань батьків або законних представників, контакт з якими може бути втрачений в цей момент. Потім дітей переправляють до Росії або інших окупованих територій для розміщення в установах або прийомних сім'ях.

82 Друга категорія – це діти-сироти та діти, які знаходяться під опікою держави і яких було переміщено разом з іншими дітьми з закладів їх перебування. Приклад Новопетрівської спеціалізованої школи, детально описаний вище, підпадає під цю категорію.

83 Приклад Новопетрівської школи в Миколаївській області, а також випадки Микити Стеценка¹⁰³ та 16-річного Артема¹⁰⁴ з інтернату в Куп'янську свідчать, що російським військовим, можливо, було спеціально наказано відвідувати навчальні заклади та дитячі заклади для «евакуації» дітей. Такий висновок можна зробити з того, що російські військові прибували до закладів з достатньою кількістю транспортних засобів для переміщення

¹⁰⁰ *Радіо Свобода*, «Кожна дитина почувається покинутою». Ексклюзивне інтерв'ю повернутого з Росії Богдана Єрмохіна, 7 грудня 2023.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Крым.Реалии, Дело о геноциде России против Украины. Что дети из Мариуполя рассказали суду в Гааге? 29 вересня 2023.

¹⁰³ *Vice News*, Stealing Ukraine's Children: Inside Russia's Camps, на 0:53.

¹⁰⁴ *Спектр*. Пресс, Изолятор и психушка. Истории трех депортированных россиянами украинских подростков, 28 квітня 2023.

дітей в інше місце. Передача здійснювалися незалежно від побажань дітей, їх батьків або законних представників.

- 84 Третя категорія – це діти з окупованих територій, яких батьки відправили восени 2022 р. до таборів відпочинку в Криму та Росії і яких не повернули додому наприкінці зазначеного періоду відпочинку. Це велика група дітей, яка, за даними, оприлюдненими Львовою-Беловою, може становити 2365 осіб¹⁰⁵. Деякі батьки добровільно відправляли своїх дітей до таборів відпочинку, а інші стикалися з тиском, наприклад, погрозами забрати дітей з сім'ї та відправити їх до дитячого будинку¹⁰⁶. Під час перебування в таборах деякі діти, як повідомляється, зіткнулися з фізичним та психологічним насильством через свою українську ідентичність¹⁰⁷. Майже всі діти возз'єдналися зі своїми сім'ями після тривалого перебування на підконтрольній Росії території. В інтерв'ю, опублікованому 18 грудня 2023 року, Львова-Белова заявила, що залишилася лише одна дитина, яка разом з батьками вирішила продовжити навчання в Криму¹⁰⁸.
- 85 Є ще три інші помітні групи дітей, які виходять за рамки цього звіту: ті, яких було переміщено з окупованого Криму на материкову частину Росії в результаті ініціативи «Потяг надії», започаткованої в 2014 р.¹⁰⁹, ті, хто прибув до Росії з Донецької та Луганської областей в рамках масової евакуації, яка почалася за тиждень до повномасштабного вторгнення¹¹⁰, а також діти з окупованих територій, які під час повномасштабного вторгнення, як повідомляється, потрапили під політику переміщення за результатами медичного огляду (так звану «диспансеризацію»)¹¹¹.
- 86 Діти, які прибули в рамках масової евакуації, в основному приїхали зі своїми сім'ями, але під евакуацію також потрапили діти з шкіл-інтернатів та інших дитячих закладів. Діти, евакуйовані в рамках цього процесу, можуть становити значну частину з 700 000 або більше дітей, які за повідомленнями російських джерел прибули до Росії¹¹². За словами Львової-Белової, кількість дітей з закладів, які прибули у лютому 2022 року, становила «близько 2 тисяч»¹¹³. Діти з закладів Донецької області були переведені до російських закладів або прийомних сімей¹¹⁴, тоді як діти з закладів Луганської області спочатку «повернулися до своїх закладів у повному обсязі», перш ніж деяких з них помістили в російські сім'ї¹¹⁵. Загалом, діти, евакуйовані таким чином, можуть становити більшу частину з дітей, поміщених у 380 російські сім'ї, про які постійно повідомляє Львова-Белова¹¹⁶. Третій звіт Московського механізму ОБСЄ дійшов висновку, що ця початкова евакуація може задовольняти підставам для переміщення населення, передбаченими міжнародним гуманітарним правом¹¹⁷. Однак неповернення цих дітей в Україну або в окуповані регіони після припинення там бойових дій буде задовольняти елемент незаконності (див. нижче, розділ III(B)(3)), і, якщо буде встановлено, що переміщення було примусовим, воно цілком можуть кваліфікуватися як злочин незаконної депортації. Тим не менш, у відкритих джерелах міститься відносно мало доказів того, що ці початкові переміщення мали насильницький характер.

¹⁰⁵Бюллетень по правам ребенка. Выпуск №2. *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, жовтень 2023 р., с. 7 (наводиться кількість дітей, що залишилися в таборах на різний час, за даними апарату Львової-Белової).

¹⁰⁶*Спектр*. Пресс, Изолятор и психушка. Истории трех депортированных россиянами украинских подростков, 28.04.2023; також доповідь Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я: Russia's Systematic Program for the Re-Education & Adoption of Ukraine's Children, 14 лютого 2023, с. 13–14.

¹⁰⁷Див. нижче, розділ IV(E).

¹⁰⁸<https://t.me/readovkaru/5294>, 18 грудня 2023, у вбудованому відео з 8.47.

¹⁰⁹Див. OSCE Moscow Mechanism Third Report, с. 16, 40–41.

¹¹⁰Там само, с. 14–15.

¹¹¹Радіо Свобода, «Вілікувати» українськість: як і навіщо РФ вивозити дітей з Донбасу до Росії, 26 травня 2023.

¹¹²Див. вище, прим. 6.

¹¹³Бюллетень по правам ребенка. Выпуск №2, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, жовтень 2023, с. 3. Також джерело, наведене у прим. 11 вище.

¹¹⁴Бюллетень по правам ребенка. Выпуск №2, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, жовтень 2023, с. 3.

¹¹⁵Там само.

¹¹⁶Див. вище, пр. 8, 9 та 11.

¹¹⁷OSCE Moscow Mechanism Third Report, с. 38 («Місія вважає, що ці початкові евакуації можуть становити приклади евакуацій у відповідності з міркуваннями по матеріальним причинам»).

V. Формування політики

87 9 березня 2022 р., через два тижні після початку вторгнення, Уповноважена при Президенті РФ з прав дитини Марія Львова-Бєлова провела офіційну, публічну зустріч з президентом Росії Володимиром Путіним. Офіційний, але частковий запис зустрічі, опублікований на веб-сайті Президента, містить наступний діалог:

М.ЛЬВОВА-БЄЛОВА: Є питання, Володимире Володимировичу, я б хотіла його з вами обговорити. Ми прийняли 1090 дітей-сиріт з різних дитячих закладів. Що ви думаєте – наші російські громадяни, вони, звичайно, мають добре серце і вже сформувавши чергу для розміщення дітей...

В.ПУТІН: Дуже добре.

М.ЛЬВОВА-БЄЛОВА: Якщо можна, я б хотіла продовжити цю роботу. Ми вже створили реєстр тих, хто має документи. І когось – можливо, на тимчасове перебування – когось з російським громадянством можна було б вже влаштувати.

В.ПУТІН: Чому тільки з російським громадянством? Будь-яким громадянством.

М.ЛЬВОВА-БЄЛОВА: Так є, бюрократичні перешкоди, які потрібно усунути.

В.ПУТІН: Ви скажіть, які – будемо їх усувати. Це надзвичайні обставини, і я вважаю, що треба думати не про бюрократичні перешкоди, а про інтереси дітей.

М.ЛЬВОВА-БЄЛОВА: Звісно.

В.ПУТІН: Ви сформуйте пропозиції, ми внесемо зміни до законодавства. Зробимо подання до Державної думи, я впевнений, що депутати вас підтримають.

М.ЛЬВОВА-БЄЛОВА: Дуже дякую¹¹⁸.

88 Згідно з її річним звітом за 2022 рік, опублікованим у липні 2023 р., Львова-Бєлова брала участь щонайменше в одному засіданні міжвідомчої комісії Ради Безпеки РФ з питань міграції. Серед питань, які обговорювалися на зустрічі, були «питання розміщення та соціального забезпечення людей, які були змушені терміново покинути території України, «ДНР» і «ЛНР» і прибули до Росії, а також робота над змінами до законопроектів, які регулюють сферу міграції»¹¹⁹. Дата, результати та інші учасники засідання не зазначаються.

89 Законодавчі зміни, які могли виникнути в результаті цих зустрічей та заходів, детально описані в наступному розділі.

C. Законодавчі зміни щодо громадянства і влаштування в сім'ї

90 Після повномасштабного вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., Російська Федерація запровадила законодавчі зміни, спрямовані саме на українських дітей. Ці зміни сприяють отриманню російського громадянства та влаштуванню в російські сім'ї.

91 30 травня 2022 р. Володимир Путін ввів в дію Указ Президента № 330, яким надав право на отримання російського громадянства за спрощеною процедурою новій категорії заявників. Спрощена процедура була передбачена статтею 14(8) Федерального закону «Про громадянство Російської Федерації» 2002 року. Разом з

¹¹⁸ Встреча с Уполномоченным по правам ребёнка, *офіційний сайт Президента Росії*, 09 березня 2022.

¹¹⁹ Доклад о деятельности Уполномоченного при Президенте РФ по правам ребенка за 2022 год, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, с. 31.

статтею 13(1), статтею 14(8) було передбачено відмову від звичайних вимог щодо місця проживання, наявності «законних засобів до існування» та володіння російською мовою. На підставі пункту 1 Указу від 30 травня 2022 року, право на отримання громадянства за цією спрощеною процедурою отримали «діти-сироти й діти, які залишилися без піклування батьків, недієздатні особи, які є громадянами Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки або України». Це практично зняло всі вимоги щодо прийнятності переміщених українських дітей, оскільки єдиною вимогою, що залишилася за спрощеною процедурою, була лише формальна декларація про те, що особа, яка прагне отримати громадянство, зобов'язується дотримуватися російського законодавства.

92 За цим Указом, право звертатися за громадянством від імені дітей отримали опікуни або піклувальники, а також «керівник(-и) закладу(-ів) для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, розташованого(-их) на території Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області України або Херсонської області України». Чотири зазначені географічні назви стосуються чотирьох областей України, що перебували тоді під частковою окупацією, а згодом, у вересні 2022 року, були анексовані Росією.

93 Ці зміни до законодавства можуть становити спробу російської влади обійти обмеження, встановлені міжнародним правом. Відповідно до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, прийнятої в Мінську в 1993 році, що застосовується між Росією та Україною, якщо російський батько прагне встановити опіку або піклування над українською дитиною, цей процес має регулюватися українським законодавством¹²⁰. У випадку усиновлення російським батьком, процес має регулюватися російським законодавством, але для цього обов'язково потрібен був дозвіл законного представника дитини та компетентних українських органів¹²¹. В умовах війни, дотримання цих вимог могло бути практично неможливим. Можна стверджувати, з юридичної точки зору, що нав'язування російського громадянства переміщеним дітям дозволило російській владі розглядати їх як російських, а не українських дітей для цілей конвенції.

D. Участь регіональних органів влади

94 Росія є федеративною державою. На початок повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Росія складалася з 85 політико-територіальних утворень¹²², які офіційно називаються «суб'єктами федерації», але в розмовній мові називаються «регіонами».

95 Регіони очолюють посадові особи, які головуєть у виконавчих органах регіональної влади¹²³. Назви цих посадових осіб відрізняються від одного регіону до іншого, але найчастіше використовується титул «губернатор». У сукупності їх також зазвичай називають «губернаторами», але в усіх випадках, колективно або індивідуально, їх можна називати головами суб'єктів федерації.

96 Конституція наділяє суб'єктів федерації незначним ступенем автономії у законодавчій та виконавчій сферах¹²⁴. Однак політична реальність полягає в тому, що майже всі регіони повністю контролюються адміністрацією

¹²⁰Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, 1993, ст. 33.

¹²¹Там само, ст. 37.

¹²²Конституція Російської Федерації 1993 р. (зі змінами), ст. 65. В цифру 85 включено Крим, який був анексований від України в 2014 році, і Севастополь, місто в Криму, із статусом самостійного суб'єкта федерації, як Москва і Санкт-Петербург. Таким чином, ця цифра не відображає міжнародно визнаних кордонів між Росією та Україною. Вона також не включає чотири українські регіони, анексовані у вересні 2022 року.

¹²³Федеральний закон від 21.12.2021 № 414-ФЗ «Об общих принципах организации публичной власти в субъектах Российской Федерации», ст. 20(1).

¹²⁴Конституція Російської Федерації 1993 р., статті 71–73.

Володимира Путіна. Баланс політичної влади між регіональними елітами та правлячою верхівкою зміщений в сторону останньої¹²⁵.

1. Прибуття і влаштування дітей

- 97 Участь регіональної влади у розміщенні частини українського населення почалася ще до повномасштабного вторгнення, 18 лютого 2022 р.¹²⁶, коли уряди так званої «Донецької народної республіки» та так званої «Луганської народної республіки», невизнаних самопроголошених утворень на сході України, розпочали масову евакуацію мирних жителів на територію Російської Федерації. Першим суб'єктом федерації, яка розмістила новоприбулих людей, стала Ростовська область¹²⁷. Евакуація почалася з 225 дітей-сиріт зі школи-інтернату № 1 міста Донецька¹²⁸. За даними російських державних ЗМІ, протягом цієї дочасної кампанії проводилися міжрегіональні сесії правлячої партії «Єдина Росія», на яких були присутні деякі регіональні губернатори, а певна форма співпраці здійснювалася щонайменше між 74 регіонами Росії¹²⁹.
- 98 У низці заяв протягом наступного періоду Львова-Белова визнавала, що 380 дітей з Донецької та Луганської областей були влаштовані в російські прийомні сім'ї в 19 регіонах Росії.¹³⁰ Виступаючи з такими заявами, Львова-Белова часто підкреслювала, що це влаштування здійснювалося губернаторами під їх «особисту відповідальність».¹³¹
- 99 Російське незалежне видання *IStories* повідомило, що у 2022 році офіційний російський реєстр дітей, доступних для усиновлення або інших форм влаштування в сім'ях, виріс на 2450 дітей порівняно з середньою кількістю за попередні шість років. У реєстрі діти обов'язково відносяться до певного регіону, а у 2022 р. їх кількість різко збільшилась у 21 регіонах. Приріст дітей був особливо помітним в Ростовській області (573), Москві (460) та Нижньогородській області (388)¹³².
- 100 Аналіз соціальних мереж та інших джерел показує, що щонайменше в 39 регіонах діти розміщувалися в прийомні сім'ї, дитячі заклади або табори відпочинку:

- 1) Нижній Новгород;¹³³
- 2) Астрахань;¹³⁴
- 3) Воронеж;¹³⁵
- 4) Курськ;¹³⁶
- 5) Московська область;¹³⁷

¹²⁵Ці два речення ґрунтуються на знаннях експертів, які склали цей звіт.

¹²⁶Интерфакс, Власти самопровозглашенной ДНР начали эвакуацию жителей из посёлка Александровка, 17 лютого 2022; Интерфакс, В ДНР решили эвакуировать на территорию РФ женщин, детей и пожилых людей, 18 лютого 2022; *Интерфакс*, ЛНР вслед за ДНР объявила о массовой эвакуации в Россию, 18 лютого 2022

¹²⁷Интерфакс, В ДНР решили эвакуировать на территорию РФ женщин, детей и пожилых людей, 18 лютого 2022.

¹²⁸ *Интерфакс*, Эвакуацию из ДНР начали с детей-сирот из школы-интерната в Донецке, 18 лютого 2022.

¹²⁹ *Интерфакс*, Границу России пересекли более 96 тысяч жителей ДНР и ЛНР, 23 лютого 2022.

¹³⁰ Див. джерела, наведені у примітках 8, 9 та 11 вище. Цифра «19 регіонів» також була згадана Львовою-Беловою під час її другої зустрічі з Путіним (Встреча с Уполномоченным по правам ребёнка Марией Львовою-Беловой), *офіційний сайт Президента Росії*, 16 лютого 2023).

¹³¹ *Известия*, Они боятся громких звуков, переживают за своё будущее, 19 грудня 2022, у вбудованому відео з позначки 2:37.

¹³² *IStories*, To Kidnap and Russify, 31 травня 2023.

¹³³ Мария Львова-Белова привезла в Нижегородскую область 24 ребенка-сироты из ДНР для устройства в приемные семьи, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 22 вересня 2022.

¹³⁴ *RIA Новини*, В Астраханьскую область прибытки сироты из Донбасса, 22 вересня 2022.

¹³⁵ https://t.me/gusev_36/227, 11 березня 2022.

¹³⁶ https://t.me/gubernator_46/439, 5 травня 2022.

¹³⁷ *Lenta.ru*, Андрей Воробьев и Мария Львова-Белова встретили детей-сирот из ДНР, 07 жовтня 2022.

- 6) Мурманськ;¹³⁸
- 7) Омськ;¹³⁹
- 8) Пенза;¹⁴⁰
- 9) Ростов;¹⁴¹
- 10) Рязань;¹⁴²
- 11) Самара;¹⁴³
- 12) Челябінськ;¹⁴⁴
- 13) Камчатка;¹⁴⁵
- 14) Амурськ;¹⁴⁶
- 15) Кіров;¹⁴⁷
- 16) Вологда;¹⁴⁸
- 17) Ленінградська область;¹⁴⁹
- 18) Калуга;¹⁵⁰
- 19) Брянськ;¹⁵¹
- 20) Белгород;¹⁵²
- 21) Липецьк;¹⁵³
- 22) Волгоград;¹⁵⁴
- 23) Крим;¹⁵⁵
- 24) Татарстан;¹⁵⁶
- 25) Башкортостан;¹⁵⁷
- 26) Комі;¹⁵⁸
- 27) Ставрополь;¹⁵⁹

¹³⁸ *Хібіны.ги*, 11 дітей-сирот з Донецька обрели в Мурманській області батьків, 25 вересня 2022.

¹³⁹ *Вечерний Омск*, Омские семьи приняли на воспитание детей-сирот из ДНР, 20 вересня 2022.

¹⁴⁰ При содействии Марии Львовой-Беловой из ДНР в Россию приехали дети-сироты для устройств в российские семьи, *официальный сайт Президента России*, 16 вересня 2022.

¹⁴¹ *Российская газета*, Сироты из Донецка рассказали, как их приняли в Ростовской области, 19 лютого 2022.

¹⁴² https://vk.com/wall202883289_3593, 25 вересня 2022; <https://t.me/romankopin/10>, 15 березня 2022.

¹⁴³ <https://www.youtube.com/watch?v=DadCD29IDGw>, 5 серпня 2022.

¹⁴⁴ <https://chelyabinsk.bezformata.com/listnews/otdihayut-eshe-40-detey-iz-lnr/111256117/>.

¹⁴⁵ *АиФ-Камчатка*, Приемные семьи Камчатки могут принять детей-сирот с Донбасса, 30 березня 2022.

¹⁴⁶ ТЕЛЕПОРТ.РФ, Отдых у моря организовала Амурская область детям Амвросиевского района, 2 червня 2023.

¹⁴⁷ <https://t.me/aleksandrosokolov43/2151>, 15 червня 2023.

¹⁴⁸ <https://socium.gov35.ru/vedomstvennaya-informatsiya/novosti/5/88215/>, 14 червня 2023.

¹⁴⁹ https://t.me/drozdenko_au_lo/731, 15 липня 2022.

¹⁵⁰ https://t.me/Shapsha_VV/6746, 22 липня 2022; https://t.me/Shapsha_VV/8499, 22 квітня 2023.

¹⁵¹ Дети из Брянки отдохнут в оздоровительном лагере «Огонёк», 01.06.2023; ТАСС, Более 300 детей из ЛНР отдохнули в здравницах Брянской области за лето, 26 вересня 2023.

¹⁵² <https://t.me/vvgladkov/4269>, 22 грудня 2023.

¹⁵³ https://t.me/igor_artamonov48/1259, 30 серпня 2023.

¹⁵⁴ *Луганский информационный центр*, Более 100 детей из Станично-Луганского района отправились на отдых в Волгоградскую область, 8 серпня 2023.

¹⁵⁵ <https://t.me/Aksenov82/1192>, 18 липня 2022; <https://t.me/malvovabelova/1061>, 6 лютого 2023; *Поморье*, При поддержке нашего региона 300 детей из Мелитополя отправились на отдых в Крым, 19 липня 2023.

¹⁵⁶ <https://dzen.ru/a/Y9JdowraYE7KkGm>, 26 січня 2023.

¹⁵⁷ Башинформ, Отдыхавших в Башкирии детей из ЛНР проводили домой, 28 червня 2022;

<https://ok.ru/group70000000179381/topic/156334045977525>, 7 серпня 2023.

¹⁵⁸ *Комиинформ*, Дети из города Ровеньки отдыхают в принадлежащем Коми санатории "Черноморская зорька", 3 серпня 2022.

¹⁵⁹ Единороссы отправили детей из Антрацита в детский оздоровительный лагерь «Бештау» Ставропольского края, *United Russia website*, 1 серпня 2023; <https://t.me/romankopin/945>, 4 вересня 2022.

- 28) Новосибірськ;¹⁶⁰
- 29) Тамбов;¹⁶¹
- 30) Оренбург;¹⁶²
- 31) Саратов;¹⁶³
- 32) Алтай;¹⁶⁴
- 33) Санкт-Петербург;¹⁶⁵
- 34) Кемеровська область;¹⁶⁶
- 35) Свердловська область;¹⁶⁷
- 36) Сахалінська область;¹⁶⁸
- 37) Хабаровський край;¹⁶⁹
- 38) Владимир;¹⁷⁰
- 39) Чувашія.¹⁷¹

2. Координація між федеральними та регіональними органами влади

- 101 Відповідно до російського законодавства, державні органи, що контролюють усиновлення та прийом в сім'ї, які називаються «органами опіки та піклування», утворюються в складі регіональних, а не федерального органів влади¹⁷². Це надає губернаторам та регіональним органам влади широкі можливості для оперативного контролю над розміщенням в сім'ї та дитячі заклади.
- 102 За відсутності спеціалізованого федерального органу для реалізації проєктів державного масштабу, виникає необхідність створення координаційного центру для регіональних органів влади. Такий координаційний центр міг би збирати інформацію про кількість дітей, які прибувають з України, про кількість вільних місць у закладах або прийомних сім'ях у регіонах Росії, а також ініціювати переміщення та влаштування дітей. Наявна інформація свідчить про те, що принаймні дві структури могли виконувати таку координуючу роль: Уповноважена при Президентові РФ з прав дитини та Міністерство просвіти РФ.
- 103 Численні джерела, включаючи публічні заяви Львової-Белової, підтверджують, що Львова-Белова або її співробітники ініціювали процеси влаштування українських дітей, безпосередньо звертаючись до губернаторів:

¹⁶⁰ *VN.ru*, Пятьдесят детей из Беловодского района ЛНР отдохнут в Новосибирске, 1 липня 2022.

¹⁶¹ К 1 сентября Тамбовская область отправила пять тонн гуманитарной помощи в Новоайдарский район ЛНР, *сайт Єдиної Росії*, 24 серпня 2023.

¹⁶² <https://dzen.ru/a/ZMX-4nW9lgGiuiZi>, 30 липня 2023.

¹⁶³ *TACC*, В Саратовской области отдохнут 150 детей из подшефного Сватовского района ЛНР, 12 липня 2022.

¹⁶⁴ *ГТРК ЛНР*, Дети Славяносербского района выехали на отдых в Алтай, 3 липня 2023.

¹⁶⁵ *78*, Дети из Мариуполя приедут отдыхать в Петербург May 31, 2023; *78*, Около сотни школьников из Мариуполя приехали в Петербург на осенние каникулы, 28 жовтня 2023.

¹⁶⁶ *РИА Новости*, Дети из Горловки отдыхают в Шерегеше по приглашению Сергея Цивилева, 16 серпня 2023.

¹⁶⁷ *ГТРК «Югория»*, В Югру из Макеевки отдохнут и восстановит здоровье прилетели 200 детей, 17 липня 2023.

¹⁶⁸ *TACC*, Детям из ДНР организовали отдых на Сахалине, 15 вересня 2022.

¹⁶⁹ *Хабаровская редакция «Комсомольская правда»*, Хабаровский край организовал отдых на побережье детям из Дебальцево, 23 липня 2022.

¹⁷⁰ *ГТРК «Владимир»*, Дети из Докучаевска и Донецка поделились своими впечатлениями об отдыхе в лагере Владимирской области, 29 серпня 2023.

¹⁷¹ <https://gcheb.cap.ru/news/2023/07/28/v-nashej-respublike-otdihayut-na-kanikulah-rebyata>, 28 липня 2023.

¹⁷² Цивільний кодекс Російської Федерації, ст. 34(1); Сімейний кодекс Російської Федерації, ст. 121(2).

- 1) На офіційному сайті Президента Російської Федерації зазначено, що «Уповноважена домовилася з керівниками регіонів про їх особистий патронат над [приймними] сім'ями та надання їм необхідної підтримки»¹⁷³.
- 2) У своєму коментарі в телевізійній програмі на Першому каналі від 26 вересня 2022 р., який вона також опублікувала на своєму *Telegram*-каналі, Львова-Белова заявила: «Я особисто обговорила це з губернаторами, вони розуміють всю міру відповідальності, яка на них лягає»¹⁷⁴.
- 3) В інтерв'ю підконтрольній Кремлю газеті Львова-Белова заявила наступне: «Розміщення дітей у сім'ях - мій професійний обов'язок. Наразі ми маємо справу з дітьми-сиротами з Донбасу та інших звільнених територій [...]. Ми телефонуємо губернаторам і говоримо: "Давайте підтримаємо [їх], давайте допоможемо знайти сім'ї, це складна категорія дітей"»¹⁷⁵.
- 4) Під час своєї публічної зустрічі з Володимиром Путіним 16 лютого 2023 р. Львова-Белова заявила, що вона «особисто телефонувала губернаторам, і в 19 регіонах губернатори підбирали дітям хороші сім'ї. [...] Вони всім цим займаються, вони [губернатори] тримають ці процеси під своїм патронатом, надають всю необхідну допомогу»¹⁷⁶.
- 5) Російське жовте видання цитує місцевої уповноваженої з прав дитини, призначеної в одному з регіонів, що Львова-Белова «особисто зв'язалася з губернаторами і командним тоном говорила, що це був приказ і наказ президента [прийняти дітей]»¹⁷⁷.

104

Серед 39 випадків розміщення дітей, зазначених вище, щонайменше 8 випадків безпосередньо передували, супроводжувалися, або збігалися в часі з контактами між Львовою-Беловою та регіональною владою, що підтверджується офіційними джерелами:

- 1) 22 вересня 2022 р. Львова-Белова привезла 24 дітей-сиріт з «ДНР» до Нижнього Новгорода на влаштування в сім'ї та зустрілася з губернатором Глібом Нікітіним¹⁷⁸. 23 червня 2023 р. Нижній Новгород також прийняв дітей з Харцизького району для перебування в оздоровчому таборі¹⁷⁹.

¹⁷³ При содействии Марии Львовой-Беловой из ДНР в Россию приехали дети-сироты для устройства в российские семьи, *офіційний сайт Президента Росії*, 16 вересня 2022 («Детей принимают семьи из Астраханской, Воронежской, Курской, Московской, Мурманской, Нижегородской, Омской, Пензенской, Ростовской, Рязанской, Самарской, Челябинской областей и Москвы. Уполномоченный договорилась с главами регионов об их личном патронате над этими семьями и оказании им необходимой поддержки»).

¹⁷⁴<https://t.me/malvovabelova/606>, 28 вересня 2022, у вбудованому відео з 2.12; *Перший канал*, АнтиФейк. Випуск от 26.09.2022, 26 вересня 2022, у вбудованому відео з 27.53.

¹⁷⁵ *Аргументы и факты*, «Сразу поняла — это мой сын». Детский омбудсмен взяла в семью сироту из ДНР, 29 жовтня 2022

¹⁷⁶ Встреча с Уполномоченным по правам ребёнка Марией Львовой-Беловой, *офіційний сайт Президента Росії*, 16 лютого 2022.

¹⁷⁷ Блокнот, Уполномоченный по правам ребенка Мария Львова-Белова может уйти в отставку: то ли адюльтер, то ли – проблемы из-за ордера Гаагского МУС, 22 грудня 2023 («Она подставила Путина. Все губернаторы были против забирать детей из ДНР и ЛНР в приемные семьи. Ей сто раз говорили, у детей нет статуса, то и оформить это грамотно не получится, Но она сама связывалась с губернаторами и приказом тоне говорила, что это приказ и наказ президента....А потом начались проблемы. Именно с приемных семей. Там «верующие» в кавычках семьи взяли детей, якобы на время. А потом некоторые совсем запретили им общение с родственниками из Украины. Отсюда и началась эта волна»). Це ЗМІ не є незалежним і висвітлює інформацію в очевидно прокремлівському світлі. Воно є менш достовірним, ніж більшість інших ЗМІ, наведених у цьому звіті.

¹⁷⁸ Мария Львова-Белова привезла в Нижегородскую область 24 ребенка-сироты из ДНР для устройства в приемные семьи, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 22 вересня 2022 (на другій і четвертій фотографіях в публікації видно Львову-Белову з губернатором Глібом Нікітіним).

¹⁷⁹ Харцизьск сьогодні, Нижегородцы организовали отдых для детей из Харцизьска, 23 червня 2023.

- 2) 23 квітня 2022 р. Львова-Белова та губернатор Московської області Андрій Воробйов передали першу групу українських дітей 10 місцевим прийомним сім'ям¹⁸⁰. 25 квітня Воробйов публічно висловив подяку Львовій-Беловій за допомогу в доставці 27 дітей з «ДНР» в регіон та висловив сподівання вчасно отримати «пільги та виплати для цих дітей».¹⁸¹ На початку жовтня 2022 р Воробйов та Львова-Белова зустріли ще одну групу дітей-сиріт з «ДНР»¹⁸². 31 липня 2023 р. 98 дітей з «ДНР» прибули до оздоровчого табору «Юний патріот», розташованого в Московській області.¹⁸³
- 3) 14 вересня 2022 р. відбулася зустріч місцевої уповноваженої з прав дитини в Рязанській області Олександри Євдокімової з Львовою-Беловою¹⁸⁴. 25 вересня 2022 року Євдокімова прийняла шістьох дітей-сиріт з «ДНР»¹⁸⁵.
- 4) 10 липня 2023 р. губернатор Кіровської області Олександр Соколов зустрівся з Львовою-Беловою для обговорення тем, пов'язаних з усиновленням дітей¹⁸⁶. 15 червня 2023 р. Соколов оголосив про домовленість з головою Запоріжжя та заявив, що табори відпочинку на Кіровщині приймають дітей з анексованої території¹⁸⁷.
- 5) 1 квітня 2022 р. губернатор Ленінградської області Олександр Дрозденко зустрівся з Львовою-Беловою, щоб обговорити допомогу сім'ям, які мають дітей з інвалідністю¹⁸⁸. 15 липня 2022 р. область прийняла дітей з «ДНР» на медичні процедури та реабілітацію, а деяких - в оздоровчі табори¹⁸⁹. 1 грудня 2023 року область прийняла 90 школярів з «ДНР» до одного зі своїх таборів відпочинку під назвою «Маяк»¹⁹⁰.
- 6) 1 червня 2022 р. калужський губернатор Владислав Шапша зустрівся з місцевою уповноваженою з прав дитини Іриною Агєєвою.¹⁹¹ 22 липня повідомлялося, що Львова-Белова особисто вивезла 19 дітей-сиріт з Донбасу в Калужську область для влаштування в прийомні сім'ї¹⁹². На відео, опублікованому того дня, її можна побачити разом із Владиславом Шапшею¹⁹³. 22 квітня 2023 р. Калужська область також прийняла дітей з «ЛНР» для надання можливої медичної допомоги¹⁹⁴. 31 травня 2023 р. повідомлялося, що оздоровчі табори області приймуть 400 дітей з Первомайського району¹⁹⁵.
- 7) 11 січня 2024 р. губернатор Белгорода В'ячеслав Гладков разом з Львовою-Беловою відвідав московську дитячу лікарню¹⁹⁶. 22 грудня 2023 р. трьох дітей «повернули» з України до Белгородської області¹⁹⁷.

¹⁸⁰ Первые дети-сироты из Донбасса устроены в российские семьи под временную опеку, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 23 квітня 2022 («Мария Львова-Белова и Губернатор Московской области Андрей Воробьев 23 апреля передали сирот з ДНР под временную опеку в десять семей [...] Подмосковья»). Також, <https://t.me/malvovabelova/111>, 23 квітня 2022 («Передали детей в десять приемных семей Подмосковья»).

¹⁸¹ https://t.me/vorobiev_live/3374, 25 квітня 2022, у вбудованому відео.

¹⁸² Мария Львова-Белова: 234 ребенка-сироты из Донбасса привезены в Россию за последнюю неделю для устройства в российские семьи, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 7 жовтня 2022: Lenta.ru, Андрей Воробьев и Мария Львова-Белова встретили детей-сирот из ДНР, 7 жовтня 2022. На фотографіях в цих публікаціях видно Львову-Белову та Воробйова на аеродромі разом з дітьми.

¹⁸³ https://vk.com/wall-218869285_2465, 31 липня 2023.

¹⁸⁴ https://vk.com/wall202883289_3538, 14 вересня 2022.

¹⁸⁵ https://vk.com/wall202883289_3593, 25 вересня 2022.

¹⁸⁶ <https://t.me/aleksandrsokolov43/2299>, 10 липня 2023.

¹⁸⁷ <https://t.me/aleksandrsokolov43/2151>, 15 червня 2023.

¹⁸⁸ https://t.me/drozdenko_au_lo/147, 1 квітня 2022.

¹⁸⁹ https://t.me/drozdenko_au_lo/731, 15 липня 2022.

¹⁹⁰ *ЛенТВ24*, Более 90 школьников из Енакиево приехали в Ленобласть на отдых, 01 грудня .2023.

¹⁹¹ https://t.me/Shapsha_VV/6363, 1 червня 2022.

¹⁹² *Первый канал*, Еще 19 детей-сирот из Донбасса вновь обрели дом и любящих родителей, 22 червня 2022.

¹⁹³ Там само.

¹⁹⁴ https://t.me/Shapsha_VV/8499, 22 квітня 2023.

¹⁹⁵ *Знамя.Калуга*, 400 детей из подшефного Первомайска летом отдохнут в Калужской области, 31 травня 2023.

¹⁹⁶ <https://t.me/vvgladkov/4638>, 11 січня 2024.

¹⁹⁷ <https://t.me/vvgladkov/4269>, 22 грудня 2023.

8) 6 лютого 2023 р. Львова-Белова досягла домовленості з губернатором Криму Сергієм Аксьоновим про те, що там буде організовано один з таборів «Післязавтра», захід для підлітків з регіонів, які постраждали від війни¹⁹⁸. 19 липня 2023 р. повідомлялося, що 300 дітей з Мелітополя прибули в оздоровчі табори Криму¹⁹⁹.

105 Жоден з цих 8 випадків контактів між Львовою-Беловою та регіональними органами влади не співвідноситься з 15 випадками насильницького переміщення, ідентифікованими²⁰⁰ в цьому звіті. Однак ці випадки підтверджують загальну схему координації та демонструють ключову роль Львової-Белової у переміщенні та розміщенні дітей.

106 У шести випадках в офіційній заявах згадується Львова-Белова як особу, яка влаштовувала або супроводжувала дітей до певного регіону²⁰¹.

107 У деяких випадках Львова-Белова відвідувала дітей у прийомних сім'ях або дитячих установах у певному регіоні після того, як діти були туди влаштовані²⁰².

108 Інший орган, який міг би відігравати координуючу роль, принаймні на ранніх етапах вторгнення – це Міністерство освіти. Журналісти незалежного російського телеканалу «Дождь» отримали злине листування між федеральним Міністерством освіти та регіональними органами опіки та піклування. Частково листування було показано у відредагованому вигляді у відеоролику, оприлюдненому телеканалом 26 лютого 2023 р.²⁰³. У них зокрема міститься повідомлення від 9 серпня 2022 р., надіслане посадовцем Міністерства регіональним органам, в якому згадується «Протокол Ради Безпеки», відповідно до якого було «доручено» до 1 вересня перемістити дітей певної категорії з центрів для біженців у Ростовській та Курській областях в інші регіони Росії.²⁰⁴ Слово «протокол» тут, ймовірно, відноситься до стенограми або протоколу конкретної зустрічі або прийнятого на ній рішення, а не до переліку правил або рекомендацій. У повідомленні також просять адресатів визначити, скільки дітей можуть вмістити заклади, що входять до їх компетенції. У повідомленні також йдеться: «Наказ нас безпосередньо не стосується, а отже, рішення, швидше за все, буде прийматися на рівні Уряду». У ньому також міститься такий рядок: «Тим не менш, ми підготували лист, направлене всім губернаторам, з коротким терміном». Наступне повідомлення в листуванні, яке показав телеканал «Дождь» – від регіонального органу, який запитує відправника першого повідомлення, чи будуть вводитися квоти для

¹⁹⁸ <https://t.me/malvovabelova/1061>, 6 лютого 2023.

¹⁹⁹ *Поморье*, При поддержке нашего региона 300 детей из Мелитополя отправились на отдых в Крым, 19 липня 2023.

²⁰⁰ Див. нижче, п. 199

²⁰¹ Мария Львова-Белова навестила детей-сирот из Донецкой Народной Республики в подмосковном пансионате, сайт Уполномоченной РФ з прав дитини, 30 травня 2022 (Московська область); Первые дети-сироты из Донбасса устроены в российские семьи под временную опеку, сайт Уполномоченной РФ з прав дитини, 23 квітня 2022 (Московська область); Мария Львова-Белова передала 24 ребенка-сироты из ЛНР приемным семьям Новосибирской области, сайт Уполномоченной РФ з прав дитини, 13 жовтня 2022 (Новосибірська область); Мария Львова-Белова привезла в Нижегородскую область 24 ребенка-сироты из ДНР для устройства в приемные семьи, сайт Уполномоченной РФ з прав дитини, 22 вересня 2022 (Нижній Новгород); *Lenta.ru*, Андрей Воробьев и Мария Львова-Белова встретили детей-сирот из ДНР, 7 жовтня, 2022 (Московська область); В ближайшее время приемные семьи 6 регионов России возьмут под опеку 108 детей из ДНР, сайт Уполномоченной РФ з прав дитини, 15 липня 2022 (Ростовська область); Первый канал, Еще 19 детей-сирот из Донбасса вновь обрели дом и любящих родителей, 22 липня 2022 (Калузька область).

²⁰² https://t.me/gusev_36/227, 11 березня 2022; Дети-сироты окружены заботой и любовью – Мария Львова-Белова о детях, прибывших из ДНР, сайт Уполномоченной РФ з прав дитини, 15 квітня 2022 (Московська область).

²⁰³ *TV Rain*, Как Россия украла тысячи детей из Украины и отдала их на «перевоспитание» (субтитри англійською, українською), 26 лютого 2023, з позначки 13.27.

²⁰⁴ Там само., з позначки 13.31.

регіонів, на що отримує таку відповідь: «Поки що запитуємо пропозиції, потім – напевно, що так». Листування також демонструє участь Ради Безпеки РФ разом з Міністерством освіти.

109 Зафіксовано принаймні один випадок, коли посадова особа федерального Міністерства освіти контактувала з переміщеними дітьми разом з Львовою-Беловою та регіональними чиновниками.²⁰⁵

Е. Участь державних і недержавних організацій

110 Окрім участі Президента, Уповноваженої при Президенті, губернаторів, соціальних служб та військових, кампанія з переміщення дітей відзначається участю й інших російських органів та організацій.

1. Слідчий комітет Російської Федерації

111 Слідчий комітет Російської Федерації є федеральним органом, який здійснює розслідування кримінальних справ. Його участь у переміщенні українських дітей полягає у різних формах взаємодії з дітьми, а також у його бездіяльності щодо потенційних злочинів депортації та переміщення.

112 Що стосується взаємодії з українськими дітьми, то завдяки аналізу соціальних мереж, пов'язаних з Комітетом, було виявлено 14 випадків такої взаємодії, які поділяються на чотири категорії.

113 По-перше, у дописі від 4 травня 2022 року зазначено, що Слідчий комітет Росії брав участь в евакуації людей, у тому числі дітей віком від 1,5 місяців до 17 років. Евакуація проводилася за дорученням голови Комітету Олександра Бастрікіна у співпраці з Міністерством оборони РФ за сприяння уповноважених з прав дитини «ДНР» і «ЛНР»²⁰⁶.

114 По-друге, зафіксовано щонайменше чотири випадки, коли посадові особи Слідчого комітету відвідували дітей, які прибули до Росії з Донецької та Луганської областей²⁰⁷.

115 По-третє, Слідчий комітет повідомляв, що підлітки з «ДНР» та «ЛНР» отримують можливість продовжити навчання в кадетських школах комітету²⁰⁸. 18 травня 2023 р. начальник відділу виховної роботи Слідчого комітету РФ Сергій Петров зустрівся з в.о. голови «ЛНР» Леонідом Пасічником для обговорення питань «патріотичного виховання та навчання» дітей, які проживають на території республіки та навчаються у спеціалізованих кадетських класах Слідчого комітету Росії²⁰⁹. Пізніше у соцмережах комітету прозвучала заява про те, що всі діти-сироти з «ЛНР», «ДНР», Запорізької та Херсонської областей мають право претендувати на вступ до навчальних закладів Слідчого комітету РФ²¹⁰. Сам Олександр Бастрікін заявляв, що кадетські корпуси Комітету прийняли «дуже багато» дітей:

Ось, Слідчий комітет – і я пишаюся своїми колегами, які це роблять – ми забрали дуже багато дітей з Донбасу, щоб підлікувати [в Росії], поранених дітей. Ми багато забрали дітей-сиріт, дітей Донбасу. Ми відстежуємо їхню долю в Росії. Багатьох дітей ми. прийняли до навчальних

²⁰⁵ Марія Львова-Белова підписала протокол о намерениях с уполномоченными по правам ребенка Луганской и Донецкой народных республик, сайт Уповноваженої РФ з прав дитини, 10 березня 2022.

²⁰⁶ <https://t.me/bastrykin/353>, 4 травня 2022.

²⁰⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=rhxvkebX-TfI>; Сотрудники следственного управления СК России по Курской области навели детей-сирот, прибывших из ЛНР и ДНР, сайт Слідчого комітету, 22 лютого 2022; <https://t.me/bastrykin/353>; <https://www.youtube.com/watch?v=SdP9ug1Qael>.

²⁰⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=HxySrSbSY7o>

²⁰⁹ https://t.me/sledcom_press/5417, 18 лютого 2023.

²¹⁰ https://t.me/sledcom_press/7074, 4 червня 2023 (на вбудованому відео Сергій Петров стверджує: «У нас є чотири кадетські корпуси в Москві, Санкт-Петербурзі, Севастополі та Волгограді, де великий відсоток, 40 відсотків дітей, якщо бути точним, поступають з категорії дітей-сиріт і дітей без батьківської опіки. Тому і діти з таких закладів [на окупованих територіях] також зможуть навчатися, за їх бажанням»).

*закладів Слідчого комітету, до наших академій, наших кадетських корпусів. Надаємо всю необхідну допомогу дітям Донбасу, всю, яку можемо*²¹¹.

- 116 По-четверте, інші випадки взаємодії включали зустрічі в окупованих регіонах, гуманітарну допомогу, заохочення та вшанування тих, хто брав участь в освітній²¹², та інших допоміжних видах діяльності²¹³.
- 117 Жодна з цих подій взаємодії прямим чином не пов'язана з жодним з інцидентів насильницького переміщення, ідентифікованими²¹⁴ у цьому звіті. Однак вони демонструють участь Слідчого комітету у реалізації загальної політики щодо переміщення.
- 118 Що стосується бездіяльності, то Слідчому комітету Російської Федерації доручено розслідувати та переслідувати злочини, у тому числі злочини депортації та примусового переміщення, можливо вчинені представниками держави. Однак є три фактори, які вказують на відсутність неупередженості голови комітету Олександра Бастрікіна, що явно заважають виконанню цього завдання.
- 119 По-перше, Олександр Бастрікін публічно дотримується аргументів виправдання війни в Україні, запропонованих російським керівництвом. На панельній дискусії на Петербурзькому юридичному форумі 11 травня 2023 р. він повторив тези про необхідність запобігти нападу на Росію²¹⁵, панування нацизму в Україні²¹⁶ та геноциду «народів Донбасу»²¹⁷.
- 120 По-друге, він демонстрував упередженість у реакціях на ордери МКС. Говорячи про участь Росії у провадженнях в міжнародних судах, він зазначив:

ЄСПЛ, звідки ми нарешті вийшли – я знайомий з цією організацією з перших рук, я бував там багато разів у свій час, спілкувався. Більшість рішень, які навіть тоді ЄСПЧ приймав стосовно наших рішень, наших судів, викликали великий подив, навіть у ті часи. Ця організація дуже політизована. По суті, зараз вони виправдовують геноцид на Донбасі з боку української воєнщини. І звинувачують нас у тяжких злочинах. Те ж саме – Міжнародний кримінальний суд. Той, який виніс, ну просто божевільне рішення проти керівництва нашої країни і Уповноваженої з прав дитини. Використовуючи тему дітей. Ніби ми незаконно вивозимо

²¹¹ The Children of Donbas: Right to Safety, 11 травня 2023, звукова доріжка російською, з позначки 48.23.

²¹² https://vk.com/wall-130483571_1687, 1 квітня 2022 (як видно на фото, що додаються до публікації, Олександр Бастрікін вшанував керівників дитячих закладів з окупованих територій).

²¹³ <https://www.youtube.com/watch?v=AmRkxDVca0A>: Председатель Следственного комитета России провел оперативное совещание в режиме видео-конференц-связи, *сайт Слідчого комітету*, 22 березня 2022; https://www.youtube.com/watch?v=o1ib1i_fmZU; https://www.youtube.com/watch?v=dA_npSBaxNk; <https://youtube.com/watch?v=AmRkxDVca0A>; <https://t.me/bastrykin/168>, 22 березня 2022; https://t.me/sledcom_press/885, 22 березня 2022.

²¹⁴ Див нижче, п. 199.

²¹⁵ The Children of Donbas: Right to Safety, 11 травня 2023, звукова доріжка російською, з позначки 44.37 («Наше розслідування показало – і сьогодні ми можемо довести це документально – що в березні 2022 року українське керівництво припускало, що вони розпочнуть спецоперацію на території Донбасу. З виходом на російські кордони»).

²¹⁶ Там само, звукова доріжка російською, з позначки 45.21 («Однією з цілей, яка була зазначена в указі президента – це [денацифікація] України. Що це означає – знищення фашизму. Не просто усунення послідовників цієї ідеології методами спецоперації. А знищення ідеології»).

²¹⁷ Там само, звукова доріжка російською, з позначки 46.49 («По суті, те, що відбувається сьогодні, є геноцидом народів Донбасу та дітей») та 51.20 («Застосовуючи норми міжнародного права в позитивному ключі, ми юридично характеризуємо вчинки українських нацистів та фашистів як злочини міжнародного характеру, міжнародні злочини. І, повторюся, як геноцид цивільного населення»).

*дітей Донбасу з України. Але чому ми їх вивозимо? Ми їх намагаємося врятувати. А потім піклуватися про них, допомагати їм адаптуватися в Росії*²¹⁸.

121 20 березня 2023 р., через три дні після того, як МКС видав ордери на арешт президента Володимира Путіна та Марії Львової-Белової, Слідчий комітет оголосив про порушення кримінальної справи проти прокурора МКС та суддів Другої Палати попереднього провадження, заявивши, що обвинувачення, розпочате МКС, було «має завідомо незаконний характер, оскільки підстави для кримінальної відповідальності відсутні»²¹⁹. У прес-релізі комітету²²⁰ також містився абзац, що нагадує правову аргументацію про імунітет глави держави. Пізніше прокурор МКС Карім Хан²²¹, судді Томоко Акане²²², Росаріо Сальваторе Айтала²²³, Серхіо Херардо Угальде Годінес²²⁴, а також президент П'єтр Гофманський, перший віце-президент Лус дель Кармен Ібаньес Карранса та суддя Бертрам Шмітт²²⁵ були оголошені у розшук.

122 По-третє, відсутність неупередженості вбачається у відсутності будь-якого розслідування чи переслідування, розпочатого на основі повідомлень про передбачувані злочини, включаючи інформацію, офіційно подану до Слідчого комітету.

123 Так, коментуючи повідомлення про жорстоке поводження в оздоровчих таборах під час інтерв'ю *Vice News*, Львова-Белова заявила, що особисто направляла матеріали з цього питання:

Репортер: Декілька українських дітей, які зараз повернулися в Україну, кажуть, що під час перебування в деяких з цих таборів вони зазнали психологічного насильства. Вони кажуть, що їх змушували співати російські пісні і що, якщо вони висловлювали проукраїнські настрої то їх за це карали. Це правда?

Львова-Белова: Ну, в цьому різниця між нами і Україною. Ми не використовуємо дітей для політики. Там, на жаль, це є. Як Уповноважена, я не можу ігнорувати такі сигнали. Очевидно, що ми перевіряємо цю ситуацію, хоча я розумію абсурдність усього цього. Але навіть на ці неправдиві, фейкові звинувачення і все одно відреагувала, і, власне, направила запити всім слідчим органам.

Репортер: Тобто ви кажете, що ці діти, які особисто побували в таборі, брешуть про те, що вони пережили?

*Львова-Белова: Що б ви зробили, якби приїхали на ту територію, де від вас цього вимагають? Де ви розумієте, що ваша сім'я, наприклад, живе в особливих, знаєте, місцях для евакуйованих людей в Україні. Як ти можеш не підтвердити ту інформацію, яку від тебе чекають?*²²⁶

124 Однак, судячи з відсутності інформації на сайті Комітету та в соціальних мережах, які активно ведуться під керівництвом Бастрікіна, свідчення про зловживання не призвели до відкриття кримінальних справ.

2. Російська православна церква

²¹⁸ Там само, звукова доріжка російською, з позначки 47.02.

²¹⁹ https://t.me/sledcom_press/5885, 20 березня 2023.

²²⁰ Там само.

²²¹ https://t.me/tass_agency/192668, 19 березня 2023.

²²² https://t.me/tass_agency/202687, 27 липня 2023.

²²³ https://t.me/rian_ru/206575, 22 липня 2023.

²²⁴ https://t.me/tass_agency/217809, 7 листопада 2023.

²²⁵ https://t.me/mediazona_exclusive/356, 25 вересня 2023.

²²⁶ *Vice News, Exclusive: We Interviewed the Russian Woman Accused of 'Stealing' 20,000 Children*, 1 травня 2023, на відео з позначки 8.42.

- 125 Російська православна церква (РПЦ) також бере участь у переміщенні та інтеграції українських дітей.
- 126 Є ознаки того, що РПЦ співпрацювала з Міністерством надзвичайних ситуацій (МНС) Росії вже в 2017 році²²⁷. Хоча цей факт не є особливо незвичайним, він вказує на історію співробітництва між цими суб'єктами, яке продовжилось під час повномасштабного вторгнення. В результаті хакерської атаки *Anonymous* з'явилася інформація²²⁸ про те, що Відділ благодійності та соціального обслуговування РПЦ отримав безліч електронних листів від МНС щодо різних випадків переміщення людей з окупованих регіонів. Окрім електронних листів, МНС щодня надсилав РПЦ інформацію про переселення українців з «ДНР» та «ЛНР», включно з розкладом руху автобусів і потягів²²⁹. Вони також надсилали карту окупованих територій в Україні та оновлення про хід військової операції²³⁰. Відділ РПЦ очолював єпископ Пантелеймон (Шатов) та його підлегла Поліна Юферєва, відповідальна за координацію сектора екстреної допомоги РПЦ²³¹.
- 127 РПЦ також володіє православним освітнім центром «Школа імені преподобного Сергія»²³², яка приймала дітей, переміщених безпосередньо з Донбасу. Діти були передані за допомогою та координації ветеранської організації «Пам'ять витязям»²³³. Також, був зафіксований принаймні ще один випадок переміщення дітей в школу з початку повномасштабного вторгнення²³⁴.
- 128 РПЦ неодноразово відвідувала центри та установи для біженців, які приймають дітей-сиріт з «ЛНР» та «ДНР». Представники церкви відвідували Воронежську, Калузьку, Орловську, Рязанську, та Ростовську області, а також Республіку Північну Осетію²³⁵. Одним із прикладів є 26 лютого 2022 р., коли митрополит Ростовський Меркурій відвідав 500 дітей з Донецької області, розміщених у санаторії «Ромашка» в Ростовській області Росії²³⁶. Він доставив гуманітарну допомогу та провів бесіди з дітьми, під час яких діти «виявили зацікавленість у прийнятті Таїнства Хрещення, яке було погоджено адміністрацією санаторію»²³⁷. Таїнство відбулося 1 березня 2022 року, 33 дитини були похрещені²³⁸.
- 129 Під час інтерв'ю деякі діти, які повернулися в Україну, згадували про свою взаємодію з російськими священиками, кажучи, що священики намагалися переконати їх, що їх «евакуують» та «рятують»²³⁹.

²²⁷ *Информационный навигатор*, Геноцид детства: РПЦ принимает участие в похищении украинских детей – интервью с религиоведом, 8 червня 2023.

²²⁸ *Слідство.Инфо*, Депортуй ближнього свого: як Російська Православна Церква разом із силовиками примусово переселяють українців до Росії, 24 квітня 2022.

²²⁹ Там само.

²³⁰ Там само.

²³¹ Там само.

²³² «Школа-інтернат імені преподобного Сергія» створена у жовтні 2000 року з благословення Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II під егідою Свято-Троїцької Сергієвої Лаври Ставропігійського монастиря Руської Православної Церкви, для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, з метою православного виховання та навчання дітей» (<https://hh.ru/employer/2392345>). Там само.

²³³ https://vk.com/video-213181913_456309450.

²³⁴ https://vk.com/wall15538490_154, 29 серпня 2022; https://vk.com/vitali260570?w=wall15538490_381%2Fall, 31 серпня 2023.

²³⁵ https://vk.com/wall-92217071_5231, 25 лютого 2023; https://vk.com/wall-82903085_339465, 10 жовтня 2022; https://vk.com/wall-215589363_401, 6 листопада 2023; https://vk.com/wall-62067498_1106, 12 листопада 2023; https://vk.com/video-64968695_456249159; https://vk.com/club22684354?w=wall-22684354_1746, 31 грудня 2022.

²³⁶ *Православие.Ru*, Глава Донской митрополии встретился с детьми, эвакуированными с территории Донбасса, 26 лютого 2022.

²³⁷ Там само.

²³⁸ https://vk.com/video-150365763_456239392.

²³⁹ *Информационный навигатор*, Геноцид детства: РПЦ принимает участие в похищении украинских детей – интервью с религиоведом, 8 червня 2023.

- 130 Православний дитячий будинок під назвою «Покров» був ідентифікований як один з притулків, що фінансується та підтримується РПЦ²⁴⁰. З 2014 року дитячий будинок приймає як біженців, так і дітей з «ЛНР» та «ДНР»²⁴¹. Фактично, дитячий будинок визначає «реабілітацію дітей з Донбасу» однією зі своїх основних задач²⁴². Його відвідували Марія Львова-Белова²⁴³ і Яна Лантратова²⁴⁴, депутат Державної думи.
- 131 Крім того, РПЦ бере участь у наданні загальної допомоги біженцям, наприклад, подарунків для дітей в окупованих регіонах²⁴⁵. Ще один приклад допомоги та залучення РПЦ – Марфо-Маріїнський монастир у Белгородській єпархії, який використовувався як фільтраційний центр для понад 1000 біженців, які пройшли через нього²⁴⁶. Декілька переселених сімей з Маріуполя проживають у притулку в Костромській єпархії²⁴⁷. Ще одним прикладом є евакуація дітей з «ДНР» 20-23 листопада 2022 року, яких відправили до Школи імені преподобного Сергія²⁴⁸.
- 132 Візити РПЦ до різних дитячих притулків, включаючи фінансування одного з них, спеціально присвяченого допомозі дітям з Донбасу та їх загальному розподілу допомоги – підкреслюють участь церкви у поширенні специфічного впливу на дітей, переміщених з окупованих територій. Співробітництво з російськими екстремними службами та зв'язок Олени Мільської з санаторієм «Ромашка» свідчать про співпрацю між трьома організаціями для досягнення спільної мети.

3. Фонд Олена Мільської

- 133 Олену Мільську, як голову Національного фонду допомоги дітям, вперше побачили з чоловіком Олександром Куренковим, головою МНС РФ, під час його візиту до табору біженців під назвою «Ромашка», куди з 2014 року переселяють дітей з дитячих будинків окупованих регіонів. В одному зі своїх дописів у російській соціальній мережі «Вконтакте» вона опублікувала фотографію, на якій можна впізнати дітей з донецької школи № 1²⁴⁹. У жовтні 2022 р. Мільська та її фонд співпрацювали з МНС Росії допомагаючи перевозити дітей з Херсонської області через Крим до Краснодарського краю.²⁵⁰ Крім того, вона сприяла численним переміщенням, пов'язаним із біженцями загалом²⁵¹ та їх дітей, включно з дітьми з інвалідністю та людьми похилого віку²⁵². У грудні 2022 п. Мільська оголосила про створення в Росії та на окупованих територіях 12 регіональних центрів «військово-спортивного виховання та патріотичної підготовки молоді»²⁵³. Центри мали забезпечити 120 годин військової підготовки дітей віком від 14 до 18 років.

²⁴⁰ www.detipokrov.ru.

²⁴¹ https://vk.com/pomogimame36rus?w=wall-131751549_3036, 3 травня 2022.

²⁴² <https://vk.com/pomogimame36rus?w=club131751549>.

²⁴³ РІА «Воронеж», Детский омбудсмен призвала воронежцев усыновлять сирот из Донбасса, 11 березня 2022.

²⁴⁴ РІА «Воронеж», Депутат Госдумы Яна Лантратова посетила эвакуированных из Донбасса в Воронежской области, 6 березня 2022.

²⁴⁵ <http://eparhia-kaluga.ru/news/eparhialnye-novosti/20676-rukovoditel-otdela-po-tserkovnoj-blagotvoritelnosti-kaluzhskoj-eparhii-prinyal-uchastie-v-sektsii-patriarshaya-gumanitarnaya-missiya-v-dnr-lnr-khersonskoj-i-zaporozhskoj-oblastyakh-napravleniya-lichnost-obshchestvo-i-tserkov-v-sotsialnom-sluzhenii-v-ramk.html>.

²⁴⁶ Інформаційний навігатор, Геноцид дитинства: РПЦ приймає участь в похищенні українських дітей – інтерв'ю з релігієведом, 8 червня 2023.

²⁴⁷ Православие.Ru, В гуманитарных центрах Ростовской-на-Дону епархии беженцы получают одежду. Информационная сводка о помощи беженцам (от 13 февраля 2024 года), 14 лютого 2024.

²⁴⁸ https://vk.com/wall-158288807_15385, 20 листопада 2022.

²⁴⁹ Проект, Рассказ о президентском адъютанте, его набожной жене, их тайном заработке и похищенных украинских детях, 21 серпня 2023.

²⁵⁰ https://vk.com/e_milskaya?w=wall-213333442_107, 14 жовтня 2022.

²⁵¹ <https://t.me/findchild/2986>, 11 жовтня 2022.

²⁵² <https://t.me/findchild/3177>, 20 жовтня 2022.

²⁵³ https://vk.com/wall-212867885_362, 19 грудня 2022.

Г. Діти в пропаганді

134 Інтерв'ю та відео дітей, переміщених з України на контрольовані Росією території є поширеною практикою на російському телебаченні та в соціальних мережах. У цьому звіті містяться найбільш помітні приклади, що дозволяють зробити деякі загальні висновки.

135 Використання переміщених дітей на підконтрольному державі телебаченні та в соціальних мережах може служити як внутрішнім, так і зовнішнім цілям кампанії з переміщення. З одного боку, це може завадити бажанню української влади повертати дітей. З іншого боку, це може бути використано для виправдання війни. «Війна в Україні - це помста за дітей Донбасу» є одним з аргументів, що з'являються²⁵⁴ в контрольованих Росією соціальних мережах.

1. Заяви Львової-Бєлової

136 У своїх публічних заявах Львова-Бєлова намагається підкреслити, що переміщені діти підтримують Росію у своїх поглядах на війну та ту роль, яку вона в ній відіграє.

137 Про це свідчить випадок Богдана Єрмохіна, коли Львова-Бєлова під приводом спроби втечі та необхідності переконати аудиторію, що ним маніпулювали, публічно заявила, що Богдан «весь проросійський [...] і заряджений на перемогу»²⁵⁵.

138 Ця риторика супроводжується твердженням, що українським дітям промивали мозок протягом восьми років до повномасштабного вторгнення:

Зараз дитина з Маріуполя живе в нашій родині і я бачу, з чим ми боремося, я бачу, що дійсно потужна пропаганда всі ці вісім років, [...] що нам насправді доведеться готувати нові програми, освітні, інформаційні, нам доведеться перевиховувати дітей. Тому що та пропаганда, яка велася в Україні, вона просто так не зникне»²⁵⁶.

139 Говорячи про свого прийомного сина Пилипа, вона каже, що стала свідком його перетворення:

І ось простий приклад, так, ми привезли групу дітей з Маріуполя, 30 дітей, яких ми знайшли в підвалах, яких кинули прийомні батьки і евакуювалися без них. Тобто, вони залишили їх у по факту в такій складній ситуації. І коли ми привезли їх на територію Московської області, щоб вони трохи відновилися, почалася ця історія з тим, що вони негативно висловлювалися про нашого Президента, говорили гідкі речі, співали український гімн, «слава Україні» і таке інше. Але пройшов певний час, цих дітей помістили в прийомні сім'ї Московської області. Одного з хлопців помістили в мою сім'ю. І прямо на моїх очах почала відбуватися інтеграція. [...] Ніхто з дітей не хотів повертатися і казали: «Нам тут дуже добре». Тому так, є ось такий певний негатив, та можливо на початку, але потім він перетворюється на любов до Росії»²⁵⁷.

140 У рамках риторики Львової-Бєлової такі випадки перетворення можна розглядати як переможний удар у битві за серця та уми українських дітей, що в кінцевому підсумку виправдовує кампанію їх переміщення.

²⁵⁴ Детектор медіа, «Помста за дітей Донбасу». Як Росія виправдовує депортацію та інші воєнні злочини в Україні, 10 січня 2023.

²⁵⁵ Див. вище, п. 71.

²⁵⁶ The Children of Donbas: Right to Safety, 11 травня 2023, російська звукова доріжка, з позначки 1.07.09.

²⁵⁷ Прес-брифінг по роботі ситуаційного центру по спостереженню за референдумами в «ДНР», «ЛНР», Запорізькій і Херсонській областях, 27 вересня 2022, URL: https://vk.com/video-93005764_456242007, на позначках 10.47 і 12.00.

2. Денис Костєв

- 141 На початку повномасштабного вторгнення 16-річний Денис Костєв був одним із вихованців Центру соціально-психологічної реабілітації в Степанівці, під Херсоном, закладу під керівництвом Володимира Сагайдака²⁵⁸. Мати Дениса померла, коли йому було шість років, а батька позбавили батьківських прав.
- 142 Приблизно через п'ять місяців після вторгнення Володимир Сагайдак вирішив сховати дітей від загарбників, віддавши їх родичам або працівникам закладу. Під його опікою перебувало 52 дитини. Як стверджує Володимир у документальному фільмі Шахіди Тулаганової, він довірив Дениса дорослому братові хлопця²⁵⁹, але російські військові їх знайшли. Обставини їх затримання наведені Шахідою Тулагановою в подкасті: дівчина, яка ходила в ту саму школу і жила в тому ж гуртожитку, що і Денис, розповіла, що діти не хочуть виїжджати, але всіх насильно вивезли в Росію, коли військові прибули в гуртожиток²⁶⁰. Це міг бути гуртожиток професійно-технічного училища № 2, куди, за даними російських державних ЗМІ, був зарахований Денис²⁶¹.
- 143 Володимир описує Дениса як розумного, красномовного хлопця, здатного знайти спільну мову з будь-якою людиною та пристосовуватися до будь-якої ситуації²⁶².
- 144 У відео в *TikTok* від 14 травня 2022 р., перш ніж його перемістили російські солдати, Денис висловив збалансовану думку про Росію та Україну:
- Я - українець [...]. Я люблю Україну. А ще я люблю Росію. Але я ненавиджу Путіна і всю правлячу верхівку, які реально розпочали цю війну. Люди, які живуть в Україні, насправді дуже страждають від рук росіян. Я живу в Херсоні, окупованому російськими військами, і це дійсно страшно. Вони вбивають, вони гвалтують, вони крадуть людей, і Путіну це байдуже. Тому я одразу кажу, я за Україну. Ті, хто за Росію, будь-ласка, Росія - ваша рідна країна, ви можете жити в ній, вмирати за неї, але Україна ніколи не буде [Росією]*²⁶³.
- 145 На відео, опублікованому російським *RT* 24 лютого 2023 р., через кілька місяців після переміщення, Дениса бачать загорнутим у російський прапор. Він каже: «Я учасник “Движения первых”, це волонтерський рух, мені він дуже подобається. Допомогаєш і старим, і молодим. А ще я планую вступити до лав Юнармії»²⁶⁴. Денис має на увазі патріотичні молодіжні рухи, створені російським урядом за останні роки.
- 146 У тому ж відео, коли Дениса питають: «Що ти плануєш робити в майбутньому, коли виростеш?» він відповідає: «Я хотів би служити в армії, я готовий служити Російській Федерації [...]. Я бачив ставлення росіян до українців, я бачив ставлення українців до росіян, і це колосальна різниця. Тобто, одні приймають дуже тепло і дуже дбайливо – росіяни взагалі дуже добрі люди – а українці, ну, готові розірвати». На запитання про ситуацію в Херсоні на момент його вивезення, він говорить: «Ну, це були важкі часи, постійні артилерійські обстріли з української сторони [...]. Але слава Богу, російська влада допомогла, вони нас витягли»²⁶⁵.

²⁵⁸ Якщо не вказано інше джерело інформації, інформація про Дениса Костєва взята з документального фільму Шахіди Тулаганової, також відомої як Шахіда Якуб, *Ukraine's Stolen Children*, випущеного в 2023 р.

²⁵⁹ *Ukraine's Stolen Children*, 7 хвилина фільму.

²⁶⁰ *BBC Russia*, Подкаст «Что это было? Как украинские мамы возвращают вывезенных в Россию детей», 13 листопада 2023, з позначки 09.22.

²⁶¹ *Russian RT*, «Это было тяжёлое время»: эвакуированные дети-сироты о жизни в Херсоне, 24 лютого 2023, у вбудованому відео з позначки 04.17.

²⁶² *Ukraine's Stolen Children*, 6 хвилина фільму.

²⁶³ <https://www.tiktok.com/@kostevdenis0/video/7097344306276568325>, 14 травня 2022.

²⁶⁴ *Russian RT*, «Это было тяжёлое время»: эвакуированные дети-сироты о жизни в Херсоне, 24 лютого 2023.

²⁶⁵ Там само.

147 На одному з відео, опублікованих місцевими проросійськими ЗМІ, Денис з'являється у футболці в стилі мілітарі та кепці з літерою «V». Дивлячись дещо в сторону від камери і явно читаючи з написаного, Денис коментує нещодавній візит Володимира Путіна до Херсона:

Візит Володимира Володимировича Путіна – подія дуже великого значення для всіх нас. Адже приїхавши в Херсонську область він дає всім зрозуміти, що ці наші землі і їх у нас ніхто ніколи не відбере. Всі впевнені, що цілі СВО залишаться незмінними і будуть повністю виконані, що дає нам впевненість і надію, що перемога буде нашою²⁶⁶.

148 В іншому відео, яке виглядає так, ніби його зняли для репортажу телевізійних новин, він у яскраво-червоній формі Юнармії з російським прапором на фоні, розповідає про місцевий захід, на якому він представляв Юнармію²⁶⁷.

149 Зрештою, Денису вдалося виїхати з Росії за допомогою української громадської організації *Save Ukraine*. В інтерв'ю після порятунку, коли його запитали конкретно про відео для RT, він назвав його пропагандою:

Журналіст: Російське державне телебачення приїхало до тебе брати інтерв'ю. Розкажи історію.

Денис (посміхаючись): Я б сказав, що це пропаганда. Це зйомка відео для пропаганди. Вони сказали мені сказати це, я сказав це [...]. Я був шокований, не очікував, що вони приїдуть. [...]

Журналіст: Зокрема, ти сказав, що ви хотів воювати за росіян.

Денис: Це не правильно. [...] Я мав робити вигляд [...]²⁶⁸.

150 Денис розповів журналістам, що російська розвідка погрозувала йому смертю, якщо він спробує втекти²⁶⁹.

3. Мітинг в Лужниках 22 лютого 2023 р.

151 Однією з найяскравіших подій пропагандистської кампанії навколо українських дітей став мітинг на стадіоні «Лужники» у Москві 22 лютого 2023 року.

152 Лужники – найбільший стадіон Росії, здатний вмістити 80 тисяч²⁷⁰ глядачів. Він займає особливе місце в політичній історії сучасної Росії. Незважаючи на те, що Володимир Путін балотувався на пост президента багато разів, він ніколи не брав участі в телевізійних дебатах і нечасто проводив передвиборчі мітинги. Однак він використовував великі публічні зібрання для створення іміджу народної підтримки. Багато з цих зібрань проходили саме в Лужниках.

153 Цього разу на заході був номер з українськими дітьми²⁷¹. В середині програми ведучі представили глядачам Юрія Гагаріна, російського військового, який воював у Маріуполі. Використовуючи його позивний «Ангел» як підводку до історії, вони розповіли, що він врятував 367 дітей під час «звільнення» Маріуполя і показали короткий відеоролик, на якому він допомагає групі дітей та дорослих переходити вулицю в зруйнованому місті. Камера переключилась на арену, показуючи групу дітей на сцені, а потім переключилась на ведучих, які стояли поруч з ними. Ведуча звертається до чоловіка: «Юрію Леонідовичу, це ті діти, яких ви врятували! Пам'ятаєте

²⁶⁶ https://t.me/kherson_news_info/58081, 19 квітня 2023.

²⁶⁷ *Лента новостей Херсона*, Генчешек: продолжаем говорить о важности патриотического воспитания и развитии молодежного движения, URL: https://vk.com/video-213126902_456267246.

²⁶⁸ *Scripps News*, Ukrainian Orphan, Victim of 'Brainwashing,' Escapes Russia, 11 лютого 2024, у вбудованому відео з позначки 03.20.

²⁶⁹ Там само, у вбудованому відео з 05.43.

²⁷⁰ <https://www.luzhniki.ru/about/complex/>.

²⁷¹ Мітинг-концерт «Слава защитникам Отечества» в Лужниках: прямая трансляция, початок з 0.56.37.

Анну Науменко? Вона тут, і хоче сказати важливі слова!» Поки ведуча розмовляє, маленька дівчинка з групи дітей закриває вуха від гучних звуків.

154 Дівчина-підліток виходить з групи і намагається звернутися до військового, який стоїть поруч. Не дивлячись йому в очі більше секунди, вона зупиняється, не вимовивши ані слова. Ведуча намагається підбадьорити її, кажучи: «Анечка, розумничка, не соромся, говори! Ми з тобою, ми поруч». Дівчина дивиться на військового і каже: «Дякую дяді Юрі, за те, що врятував мене, мою сестру і сотні, тисячі дітей з Маріуполя». Вона знову зупиняється і повертаючись до ведучих каже: «Я трохи підзабула», – потім помічає, що вона все ще тримає в руках мікрофон. Тоді вона збентежено закрила обличчя рукою.

155 Ведуча підходить до дівчини і підштовхує її до чоловіка, кажучи: «Анечка, не соромся! Можеш підійти і обійняти [його]! Діти, давайте всі обіймемося! Дивіться, це той, хто вас врятував!» Анна трохи прихиляється на чоловіка, але швидко відходить, в той час як інші діти, посміхаючись, кинулися до нього. Інший ведучий запрошує Юрія до мікрофона. Юрій, в оточенні дітей, каже в мікрофон:

Це – діти Донбасу, діти Маріуполя. Це наші діти. І ми, російська армія, зобов'язані захищати цей народ і цих дітей.

156 Юрій Гагарін дійсно воював у Маріуполі²⁷², а Анна Науменко дійсно жила там зі своєю матір'ю Ольгою та молодшою сестрою Кароліною, яку була на сцені, закриваючи вуха²⁷³. Як повідомляє незалежне російське ЗМІ *IStories*, їхня мати померла від осколкових поранень у квітні 2022 р., коли вибігла за сигаретами з підвалу, у якому вони ховалися²⁷⁴.

G. Процес повернення

157 Попри твердження російської влади, що вона активно допомагає дітям возз'єднатися зі своїми сім'ями, кількість повернутих дітей є дуже низькою, умови процесу повернення є занадто жорсткими, а також є підстави вважати, що при відборі дітей, які підлягають поверненню, застосовуються заборонні критерії.

158 Схоже, що посадовою особою, відповідальною за процес повернення, є Марія Львова-Белова. Згідно з прес-релізом на сайті її служби, питання пов'язані з «переміщенням дітей із зон бойових дій та пошуку їх родичів» знаходяться «безпосередньо в компетенції Уповноваженої», а «всі дії підлягають підвищеному ступеню юридичної перевірки щодо норм міжнародного права та законодавства РФ»²⁷⁵. Саме Львова-Белова очолила

²⁷² *Агентство*, Что не так с выступлением на митинге в Лужниках российского военного, который «спас 367 детей», 23 лютого 2023.

²⁷³ *IStories*, Ukrainian Children Were Brought on the Stage during the Pro-war Concert in Moscow. *IStories Found Who They Are*, 24 лютого 2023.

²⁷⁴ Там само.

²⁷⁵ Международный Комитет Красного Креста и аппарат детского омбудсмена договорились о взаимодействии по ряду направлений, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 25 листопада 2022 ('На рабочем месте представители Международного Комитета Червоного Хреста (МКЧХ) та Уповноваженої при Президентові РФ з прав дитини обговорювалися питання, пов'язані з переміщенням дітей із зон бойових дій та їх рідних. [...] Керівник апарату дитячого омбудсмена Алексей Газарян розповів, що в Росії окреслені питання знаходяться під безпосереднім контролем Уповноваженої, а всі дії проходять жорстку перевірку на відповідність нормам міжнародного права і законодавству РФ»).

російську делегацію²⁷⁶ в Досі (Катар) де 24 квітня 2024 р. відбувся захід, описаний Львовою-Беловою як перші очні переговори з українською стороною з питань возз'єднання сімей²⁷⁷.

159

22 грудня 2023 р., майже через 22 місяці після початку повномасштабного вторгнення, Львова-Белова стверджувала, що вона та її служба допомогли повернути 48 дітей з 35 сімей їхнім родичам в Україну або інші країни, не рахуючи дітей, відправлених до таборів відпочинку восени 2022 року²⁷⁸. Судячи з прикладів, наведених в бюлетені²⁷⁹, в цю цифру входять діти, які просто проживали на підконтрольних Росії територіях і не були примусово переміщені.

1. Обмежувальні умови

160

Російська влада організувала процес повернення таким чином, що в усіх випадках він має бути ініційований родичами дитини. Це визнають російські високопосадовці, які всі стверджують, що діти будуть передані батькам або законним представникам, якщо вони з'являться. Так, 23 вересня 2023 р. міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров заявив наступне:

Ми неодноразово поширювали інформацію про те, що насправді відбувається з дітьми. [...] Я обов'язково попрошу наше Представництво надіслати вам матеріали, які ми неодноразово розповсюджували, в тому числі в ООН, пояснюючи, що список усіх дітей, які залишились без батьків – доступний (на відміну від тіл в Бучі). Є список живих дітей і координати, як зв'язатися з тими, хто буде готовий передати цих дітей батьками або близькими родичами у випадку, якщо вони з'являться. Це те, що я багаторазово пояснював. [...] На відміну від Бучі (де нам ніхто не говорить прізвища), ми прізвища живих дітей (слава Богу) давно всім показали. Чекаємо, коли хтось із їхніх родичів з'явиться і підтвердить, що вони рідні. Тоді вони одразу зможуть забрати дитину. Основна маса цих дітей - це ті, хто жив у дитячих будинках, куди їх відправили батьки з різних причин. Коли почалася спеціальна військова операція, ми забрали їх у безпечне місце. Але ми не приховували ані імен дітей, яких вивезли, ані їх місцезнаходження. Завжди запрошували і продовжуємо запрошувати батьків, якщо вони з'являються, приїхати і забрати своїх дітей. Ви би самі туди поїхали, поговорити з дітьми. Звідси не так добре видно²⁸⁰.

161

Аналогічні заяви робили президент Путін²⁸¹, постійний представник в ООН Василь Небензя²⁸², та посол Росії в США Анатолій Антонов²⁸³.

162

Залишається незрозумілим, яким чином російська влада розповсюдила «список» дітей, про який говорили Лавров і Антонов, і чи є цей список повним. Якийсь список, можливо, був наданий Спеціальній представниці

²⁷⁶ Qatar Hosts a Delegation from Russia as Part of its Reunification Efforts of Separated Families, *офіційний веб-сайт МЗС Катару*, 24 квітня 2024.

²⁷⁷ <https://t.me/malvovabelova/3235>, 24 квітня 2024. Дмитро Лубінець, який очолював українську делегацію, заперечував, що між сторонами відбувалися прямі перемовини: https://t.me/dmytro_lubinetzs/5532, 25 квітня 2024.

²⁷⁸ <https://t.me/malvovabelova/2663>, 22 грудня 2023.

²⁷⁹ Вестник по правам ребенка. Выпуск №2. *Сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, жовтень 2023, с. 5–6.

²⁸⁰ Foreign Minister Sergey Lavrov's remarks and answers to media questions during a news conference following the High-Level Week of the 78th session of the UN General Assembly, New York, September 23, 2023, *сайт МЗС РФ*, 23 вересня 2023.

²⁸¹ Див. нижче, п. 277.

²⁸² Arria formula "Children & armed conflict: Ukrainian crisis. Evacuating children from conflict zone", 6 квітня 2023, з позначки 21.14; Remarks by Permanent Representative Vassily Nebenzia at "Arria-formula" meeting of UNSC members on combating forced separation and illegal exploitation of children, *сайт місії РФ при ООН*, 10 листопада, 2023 («При цьому ми неодноразово наголошували, що у разі надходження запитів від родичів цих дітей, вони будуть негайно їм передані»).

²⁸³ *Newsweek*, Russia Vows to Return All Children 'Rescued' from Ukraine Upon Request, 27 вересня 2023.

Генерального секретаря ООН з питань дітей та збройних конфліктів Вірджинії Гамбі під час її візиту до Російської Федерації у травні 2023 року. Але, судячи з інформації, публічно поширеної російськими посадовцями, такими як Львова-Белова, він міг бути обмеженим дітьми з установ «ДНР» і «ЛНР», а також дітьми, відправленими до таборів відпочинку восени 2022 р., а отже не включати дітей першої категорії, описаних вище в розділі II(A), а також дітей з Херсона, Запоріжжя та інших областей України.

163 Той факт, що процес повернення має бути ініційований родичами, визнається також і апаратом Львової-Белової, в опублікованому ними бюлетені присвяченому українським дітям визначено три можливі способи возз'єднання:

Існує кілька способів возз'єднання:

- сім'ї вирішують питання самостійно або за допомогою волонтерських організацій, при цьому адміністративна допомога не потребується;
- сім'ї або волонтерські організації звертаються до Уповноваженої при Президенті РФ з прав дитини;
- сім'ї звертаються до офіційних структур України, які передають інформацію до Росії, в апарат Уповноваженої при Президенті РФ з прав дитини.

Апарат Уповноваженої надає оперативну допомогу всім, хто звертається. Така робота ведеться з початку СВО і має індивідуальний характер²⁸⁴.

164 Звідси випливає, що російська влада не веде процес повернення за власною ініціативою. Російська влада, ймовірно, так і не запустила якийсь процес або механізм, спрямований на повернення всіх переміщених дітей їхнім родичам або на їх попереднє місце проживання після припинення бойових дій у відповідних районах. Цілком ймовірно, що загального реєстру таких дітей немає. Процедура повернення, яка реалізується Російською Федерацією, здійснюється в індивідуальному порядку. Повідомляється, що родичі, які починають цей процес, стикаються з різними перешкодами, такими як «неодноразове переміщення дітей з одного місця в інше або використання російських форм імен українських дітей (наприклад, російську «Дмитрий» замість української «Дмитро» в офіційному листуванні²⁸⁵). Це викликає сумніви щодо здатності Росії виконувати свої зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом, включаючи зобов'язання щодо повернення переміщеного населення²⁸⁶, що лежить в основі відповідальності за злочини переміщення.

2. Заборонні критерії

165 В одному випадку, говорячи про групу з 31 дитини, пов'язану з Маріуполем, Львова-Белова зазначила, що Ірина Верещук, українська міністерка з питань реінтеграції окупованих територій, попросила її повернути дітей в Україну²⁸⁷. Львова-Белова прямо заявила, що не розуміє підстав для такого прохання, хоча визнала, що, за словами Верещук, у деяких дітей є прийомні сім'ї, які покинули територію України, але хотіли б возз'єднатися з дітьми. Далі, Львова-Белова заявила, що як Уповноважена при Президенті РФ з прав дитини

²⁸⁴ Вестник по правам ребенка. Выпуск №2., сайт Уповноваженої РФ з прав дитини, жовтень 2023, с. 4.

²⁸⁵ OSCE Moscow Mechanism Third Report, с. 21. Також, Communication Pursuant to Article 15 of the Rome Statute of the International Criminal Court. Responsibility of Russian Federation Officials for Unreasonable Delay in Repatriation of Ukrainian Children, Regional Center for Human Rights and the Lemkin Institute for Genocide Prevention, 7 жовтня 2023 р., п. 15-16.

²⁸⁶ Див нижче, розділ III(B)(3).

²⁸⁷ Прес-брифінг по роботі ситуаційного центра за спостереженням за референдумами в «ДНР», «ЛНР», Запорізькій та Херсонській областях, 27 вересня 2022, URL: https://vk.com/video-93005764_456242007, з позначки 11.31.

вона зобов'язана враховувати інтереси дитини. Для цього вона запитала дітей, чи хочуть вони повернутися, але за її словами, ніхто з них такого бажання не виявив.

166 Ця заява свідчить про те, що Львова-Белова сприйняла прохання про повернення дітей як зону своєї відповідальності. Це також свідчить про те, що, розглядаючи таке прохання, Львова-Белова запровадила два додаткові критерії, що регулюють процес повернення. Перший – це її власне судження про те, чи буде повернення відповідати її баченню «інтересів дитини». Другий – чи дають самі діти явну згоду на повернення при спілкуванні з російською владою.

167 Крім того, дипломат, поінформований про ситуацію з чотирма дітьми, яких повернули за посередництва Катару в жовтні 2023 р., заявив *The New York Times*, що «російські сім'ї, в яких знаходились діти, погодилися на їх повернення»²⁸⁸. Це третій і, ймовірно, найбільш серйозний з точки зору заборонності критерій, яким ймовірно регулюється процес повернення.

168 Такі критерії відбору можуть зменшити кількість дітей, придатних поверненню, та невинуватно затягнути перебування дітей на новому місці.

III. Правові норми

169 В цьому розділі викладені норми міжнародного права щодо відповідальності за міжнародні злочини, які могли бути вчинені у зв'язку з переміщенням українських дітей. У ньому не міститься правової оцінки участі її конкретних осіб, це питання розглядається в розділі IV. Однак в цьому розділі викладено правову характеристику деяких встановлених фактів.

A. Можлива кримінально-правова кваліфікація

170 Ситуація навколо українських дітей може бути пов'язана з одним або декількома злочинами з наступного переліку:

- 1) Воєнний злочин незаконної депортації, як серйозне порушення Женевських конвенцій, відповідно до ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;
- 2) Воєнний злочин незаконного переміщення, як серйозне порушення Женевських конвенцій, відповідно до ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;
- 3) Воєнний злочин депортації, як «інше серйозне порушення» законів і звичаїв війни, відповідно до ст. 8(2)(b)(viii) Римського статуту;
- 4) Воєнний злочин примусового переміщення, як «інше серйозне порушення» законів і звичаїв війни, відповідно до ст. 8(2)(b)(viii) Римського статуту;
- 5) Злочин проти людяності у вигляді депортації передбачений ст. 7(1)(d) Римського статуту;
- 6) Злочин проти людяності у вигляді примусового переміщення передбачений ст. 7(1)(d) РС;
- 7) Злочин невинуватого затримки репатріації військовополонених або цивільних осіб, який визначається як «серйозне порушення» статтею 85(4)(b) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій.
- 8) Злочин проти людяності у вигляді тюремного ув'язнення або іншого тяжкого позбавлення фізичної свободи з порушенням основних норм міжнародного права відповідно до ст. 7(1)(e) Римського статуту;
- 9) Воєнний злочин незаконного позбавлення свободи, як серйозне порушення Женевських конвенцій, передбачений ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;
- 10) Злочин геноциду, передбачений ст. 6(e) Римського статуту.

²⁸⁸ *The New York Times*, Four Ukrainian Children Abducted to Russia Return Home After Qatar Intervention, 16 жовтня 2023.

- 171 Цей перелік є попередньою правовою оцінкою, заснованою на інформації, проаналізованій авторами цього звіту. Його мета – охопити якомога більше видів злочинів, щоб задати вектор подальшому фактологічному та правовому дослідженню, а не дійти висновків щодо кримінальної відповідальності. Перш ніж переходити до детального аналізу злочинів у цьому переліку, слід виділити два важливі аспекти.
- 172 По-перше, слід зазначити, що, виходячи з загальнодоступної інформації, ордери на арешт, видані МКС у березні 2023 р., стосуються виключно воєнних злочинів за статтями 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) PC²⁸⁹, які займають позиції з 1 по 4 в переліку. Це не перешкоджає МКС або національним органам відкривати справи проти будь-якої особи за будь-які інші злочини з переліку. Визначаючи рамки ордерів на арешт, Офіс Прокурора МКС міг керуватися проблемами доказового характеру. Це також могло бути стратегічним рішенням Офісу, з метою скорочення перевірки з боки суддів, щоб якомога швидше досягти стримуючого ефекту стосовно будь-яких поточних переміщень. Це не повинно розглядатися як прояв небажання або відсутності перспектив у переслідуванні інших злочинів проти українських дітей або інших злочинів, вчинених в ході російського вторгнення в цілому.
- 173 По-друге, багато злочинів у списку мають схожі назви, стосуються сутнісно схожої поведінки та складаються з частково спільних елементів. Це прикра історична особливість міжнародного кримінального права, яке епізодично розвивалося з кінця XIX століття. Заборони стосовно визнаних сьогодні міжнародних злочинів: воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочинів геноциду – раніше існували окремо один від одного і їх об'єднання в єдиний всеосяжний інструмент, яким являється Римський статут, не передбачалося. Крім того, через необхідність посилення легітимності МКС, розробники Римського статуту були дуже обмежені у встановленні заборон і не мали можливостей для їх гармонізації²⁹⁰. Втім, усі можливі правові кваліфікації в рамках Римського статуту є формально різними злочинами, що складаються з різних сукупностей елементів.
- 174 Для цілей цього звіту термін «елементи злочину» слід розуміти як фактичні обставини, які сторона обвинувачення обов'язково має довести для отримання обвинувального вердикту за звинуваченням у злочині. По суті, елементи злочину представляють собою юридичне визначення такого злочину.
- 175 Зокрема, елементи злочинів мають особливе значення при розмежуванні злочинів проти людяності (ЗПЛ) за ст. 7 Римського статуту та воєнних злочинів за ст. 8 Римського статуту. На практиці, злочини обох категорій можуть бути наслідком одних і тих же діянь, але деякі їх юридичні елементи, особливо так звані контекстуальні елементи, можуть кардинально відрізнитися. Контекстуальним елементом усіх злочинів проти людяності є те, що діяння винного є частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення з метою сприяння реалізації політики держави або організації²⁹¹. На відміну від цього, контекстуальним елементом воєнних злочинів є наявність збройного конфлікту, а також зв'язок між конфліктом та поведінкою винного²⁹². За винятком контекстуальних складових, складові злочину проти людяності та воєнного злочину, теоретично можуть бути ідентичними. Менше з тим, навіть у цьому випадку особа може бути засуджена за обидва види злочинів на основі одного і того ж діяння²⁹³. Це пов'язано із загальним принципом права, згідно з яким одне і те саме діяння може становити кілька злочинів, за умови, що юридичне визначення кожного

²⁸⁹ Див вище, прим. 16.

²⁹⁰ Foreword by Philippe Kirsch, QC in *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary*, ed. by Knut Dörmann, 2003, p. xiii («Через загальну згоду з тим, що визначення злочинів у Статуті МКС повинні були відображати існуюче звичайне міжнародне право, а не створювати нове право, держави значною мірою поклалися на прийняті історичні прецеденти при розробці визначень [...]. Такий підхід забезпечив широку прийнятність визначень, але призвів до цілого ряду положень, взятих з різних джерел та різних епох.»).

²⁹¹ Римський статут, ст. 7(2)(a). Див. нижче, розділ III(B)(4).

²⁹² Елементи злочинів, ст. 8, передостанній елемент кожного злочину.

²⁹³ ICC, *The Prosecutor v. Germain Katanga*, Judgment pursuant to article 74, March 7, 2014, ICC-01/04-01/07-3436-tENG, para. 1695.

злочину містить принаймні одну складову, якої не міститься в інших²⁹⁴. Для цього достатньо і відмінностей в контекстуальних елементах²⁹⁵.

- 176 Тим не менш, всі пари взаємно відповідних злочинів проти людяності та воєнних злочинів, розглянутих в цьому звіті, містять й певні інші відмінні елементи, окрім контекстуальних. Наприклад, для злочину проти людяності у вигляді примусового переміщення відповідно до ст. 7(1)(d) Римського статуту вимагається, щоб переміщені особи перебували в районі, з якого вони були переміщені, на законній основі.²⁹⁶ Аналогічна вимога щодо відповідних воєнних злочинів незаконного переміщення відповідно до статей 8(2) (a)(vii) та 8(2) (b)(viii) Римського статуту відсутня.
- 177 У переліку також присутнє розмежування між двома видами воєнних злочинів у переліку: «серйозними порушеннями» відповідно до ст. 8(2)(a) Римського статуту та «іншими серйозними порушеннями» відповідно до ст. 8(2)(b) Римського статуту. Ця відмінність зумовлена історією розвитку міжнародного права і практично не впливає на перспективи винесення обвинувального вироку за можливі злочини, пов'язані з вивезенням українських дітей.
- 178 Врешті решт, переходячи до обговорення злочинів у переліку, їх можна розділити на три групи: злочини переміщення, включаючи всі види депортацій та переміщення; злочини позбавлення свободи, включаючи злочини невинуватого затримки репатріації цивільних осіб; та злочин геноциду. Ця доповідь зосереджена на злочинах переміщення та злочині геноциду. Втім, автори вважають, що злочини, пов'язані з позбавленням свободи, також заслуговують на увагу в контексті будь-якого потенційного обговорення кримінальної відповідальності за переміщення українських дітей.

В. Злочини переміщення

- 179 Злочини переміщення - це злочини депортації та насильницького переміщення під номерами від 1 до 6 у наведеному вище переліку. Вони мають деякі ключові спільні елементи, а саме: (1) переміщення в інше місце, (2) насильницький (примусовий) характер переміщення та (3) незаконність (протиправність). Вони також містять деякі відмінні елементи, зокрема, (4) політику держави або організації, яка є контекстуальним елементом злочинів проти людяності. У цьому розділі розглядається кожен з цих елементів.
- 180 Існують й інші елементи злочинів переміщення, а саме наявність міжнародного збройного конфлікту або цивільний статус потерпілих. Оскільки можна стверджувати, що в українському контексті ці елементи виконуються з високим ступенем вірогідності, тому як такі, вони не потребують окремого обговорення в цьому звіті.
- 181 Правовий аналіз наведений нижче частково ґрунтується на правових джерелах, які стосуються депортацій та переміщень виключно як злочинами проти людяності, а не воєнними злочинами, або навпаки. Правові позиції цих джерел застосовні до депортацій та переміщень обох категорій, «оскільки депортація як злочин проти людяності розвивалася з депортації як воєнного злочину [...]»²⁹⁷. Як зазначив Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії, за виключенням контекстуальних елементів, «зміст злочину [депортації] не відрізняється в залежності від того, скоєний він як воєнний злочин, або як злочин проти людяності»²⁹⁸.

²⁹⁴ Див. *Carl-Friedrich Stuckenberg*, Cumulative Charges and Cumulative Convictions, in *The Law and Practice of the International Criminal Court*, ed. by Carsten Stahn, 2015, 840–858, p. 846–847.

²⁹⁵ ICC, *The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, Judgment pursuant to article 74, March 21, 2016, ICC-01/05-01/08-3343, para. 750; ICTY, *Prosecutor v. Goran Jelisić*, Appeals Chamber Judgment, July 5, 2001, para. 82.

²⁹⁶ Римський статут, ст. 7(2)(d); Елементи злочинів, ст. 7(1)(d), елемент 2.

²⁹⁷ ICTY, *Prosecutor v. Milomir Stakić*, IT-97-24-A, Appeal Judgment, March 22, 2006, para. 289 (со ссылкой на 'Bassiouni, M. Cherif., Crimes Against Humanity in International Criminal Law, (The Hague/London/Boston: Kluwer Law International, 1999), pp. 60, 70-71.').

²⁹⁸ ICTY, *Prosecutor v. Milorad Krnojelac*, IT-97-25-T, March 15, 2002, para. 473.

1. Переміщення в інше місце

- 182 Першим елементом злочинів переміщення є переміщення однієї або декількох осіб в інше місце.
- 183 У той час як «депортація» стосується переміщення через міжнародний кордон, то «насильницьке переміщення» стосується переміщення в межах території однієї держави. Ця відмінність, що впливає з формулювання Четвертої Женевської конвенції²⁹⁹, визнається в судовій практиці МКС³⁰⁰ та попередній судовій практиці міжнародних кримінальних трибуналів³⁰¹. У цьому звіті та в інших документах «переміщення» також може використовуватися як загальний термін, що охоплює обидва види злочинів.
- 184 Право не передбачає певної конкретної відстані, яку потрібно подолати. Очевидно, однак, що наказ людині зробити крок під дулом пістолета або переміщення ув'язнених між камерами у в'язниці навряд чи є тим видом переміщення, на які направлені кримінальні заборони, що розглядаються. У справі *Prlić et al.*, Судова палата МТКЮ вказала таке: «Враховуючи, що заборона примусового переміщення спрямована на захист права людей жити у своїх громадах та домах і не бути позбавленими свого майна, Палата вважає, що [даний елемент] виконується, коли місцевість, куди направляють жертв, є настільки віддаленою, що вони більше не можуть повноцінно користуватися цими правами»³⁰². В апеляції у тій самій справі Апеляційна палата відхилила аргумент захисту³⁰³ про те, що поселення, до якого були відправлені потерпілі, знаходилося всього в 500-1000 метрах від початкового місця розташування³⁰⁴. У справі *Yekatom and Ngaïssona*, МКС кваліфікував переміщення в інший район в межах того ж поселення як примусове переміщення³⁰⁵. В українському контексті ці висновки є актуальними у випадках, коли законним представникам вдалося забрати дітей з тимчасового місця розміщення неподалік, до того як російська влада могла відправити їх далі, наприклад, як у випадку з Іваном Матковським та Максимом Бойко³⁰⁶, а також у випадках, коли переміщення відбулася в межах одного населеного пункту, як, приміром, у випадку з переміщенням Херсонського обласного дитячого будинку³⁰⁷.
- 185 Аналіз відкритих джерел виявив щонайменше 20 випадків переміщення, пов'язаних з трьома категоріями дітей, визначеними вище в розділі II(A):
- 1) У лютому 2022 р. 52 дитини-сироти були вивезені з Маріуполя до лікарень у Донецьку, а пізніше могли бути переміщені до Москви для подальшого лікування³⁰⁸;
 - 2) Трьох хлопців з Маріуполя помістили до лікарні в Донецьку в березні 2022 р.³⁰⁹;

²⁹⁹ Статті 49, 147 Четвертої Женевської конвенції.

³⁰⁰ ICC, Decision on the “Prosecution’s Request for a Ruling on Jurisdiction under Article 19(3) of the Statute”, September 6, 2018, ICC-RoC46(3)-01/18-37, para. 55; ICC, *The Prosecutor v. Ruto et al.*, Decision on the Confirmation of Charges Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute, January 23, 2012, ICC-01/09-01/11-373, para. 268.

³⁰¹ ICTY, *Prosecutor v. Milomir Stakić*, IT-97-24-A, Appeal Judgment, March 22, 2006, paras. 278, 289–300; ICTY, *Prosecutor v. Popović et al.*, IT-05-88-T, Trial Judgment, June 10, 2010, paras. 890-895.

³⁰² ICTY, *Prosecutor v. Prlić et al.*, IT-04-74-T, Trial Judgment, May 29, 2013, para. 49.

³⁰³ Final Praljak’s Appeal Brief, p. 218.

³⁰⁴ ICTY, *Prosecutor v. Prlić et al.*, IT-04-74-A, Appeals Chamber Judgment, November 29, 2017, para. 492 492 («всупереч твердженню Прліча, *об’єктивна сторона* примусового переміщення не вимагає, щоб населення було переміщене в «місце, достатньо віддалене від його первісного розташування»).

³⁰⁵ ICC, *The Prosecutor v. Yekatom and Ngaïssona*, Corrected version of ‘Decision on the confirmation of charges [...]’, ICC-01/14-01/18-403-Corr-Red, June 28, 2021, paras. 109–110 («В результаті мусульманське населення Босангоа покинуло атаковані райони, щоб знайти притулок у школі під назвою *École de la Liberté*»).

³⁰⁶ *Крим.Реаліти*, Дело о геноциде России против Украины. Что дети из Мариуполя рассказали суду в Гааге? 29 вересня 2023; *Kyiv Independent*, Stolen generation. Russia systematically abducts children from Ukraine, gives them to Russian families, 21 липня 2023.

³⁰⁷ Див нижче, розділ IV(D).

³⁰⁸ Элеонора Федоренко: в ДНР 325 детей ранены, 52 остались сиротами, 1 квітня 2022.

³⁰⁹ *Крим.Реаліти*, Дело о геноциде России против Украины. Что дети из Мариуполя рассказали суду в Гааге? 29 вересня 2023; *Kyiv Independent*, Stolen generation. Russia systematically abducts children from Ukraine, gives them to Russian families, 21 липня 2023.

- 3) Після смерті матері десятирічний хлопчик був переміщений з Маріуполя до Донецької міської лікарні, а згодом повернувся до рідних³¹⁰. Крім того, 12-річна дівчинка в аналогічній ситуації була вивезена з Маріуполя до Донецької міської лікарні 23 квітня 2022 р.³¹¹;
- 4) Випадок Межевих³¹²;
- 5) Інші діти з групи з 31 дитини, пов'язаної з Маріуполем³¹³;
- 6) 11-річний хлопчик був розлучений зі своєю матір'ю після того, як його захопили на сталеливарному заводі та доставили до лікарні в Донецьку в березні 2022 р.³¹⁴;
- 7) Справа Новопетрівської спеціальної школи³¹⁵;
- 8) 19 дітей переміщені з маріупольського санаторію імені Крупської до пункту пропуску в Мангуші та до Донецької туберкульозної лікарні 18 березня 2022 р.³¹⁶;
- 9) 17-річного хлопця з окупованої Херсонщини помістили до табору «Лучистий» на Кримському півострові. Мати хлопчика була змушена російськими військовими дати згоду на цей відпочинок 18 березня 2022 р. Хлопчика змушували носити російську військову форму, на нього було покладено відповідальність за евакуацію інших дітей з табору у випадку, якщо Збройні сили України зайдуть на його територію³¹⁷;
- 10) Близько 80-85 дітей з Олешківського притулку на Херсонщині були переміщені трьома хвилями в жовтні та листопаді 2022 р.³¹⁸;
- 11) У квітні 2022 р. дітей з Херсонського дитячого будинку перевели з будівлі церкви «Голгофа», де вони переховувалися, назад у приміщення свого закладу, розташованого в тому ж місті; 21 жовтня 2022 р. понад 50 з них перемістили до Криму³¹⁹.
- 12) 24 дітей-сиріт віком до 16 років було переміщено в Новосибірську область Російської Федерації з окупованої Луганської області метою передачі їх восьми російським прийомним сім'ям 13 жовтня 2022 р.³²⁰;
- 13) 39 учнів Донецької школи-інтернату № 1 «Теремок», які раніше перебували на території Ростовської області, переміщені до міста Кірова в Російській Федерації 1 жовтня 2022 р.³²¹;
- 14) 13 дітей переміщено з інтернату м. Куп'янська до Перевальської школи-інтернату, 8 вересня 2022 р.³²²;
- 15) 114 дітей переміщено 16 березня 2022 р. з Маріуполя до санаторію «Русалочка»³²³;

³¹⁰ Евакуированные в ДНР из Мариуполя дети Кира Обединская и Илья Матвиенко воссоединились с родственниками, 23 квітня 2022.

³¹¹ *Российская Газета*, Татьяна Москалькова помогла эвакуированным из Мариуполя детям добраться до родственников на Западной Украине, 25 квітня 2022.

³¹² Див. вище, розділ I(B)(1).

³¹³ Див. вище, розділ I(B).

³¹⁴ Настоящее время, «Нас с мамой взяли в плен и повезли неизвестно куда». История 12-летнего Саши Радчука из Мариуполя, разлученного с матерью и сестрой, 18 квітня 2023.

³¹⁵ Див. вище, розділ I(A).

³¹⁶ *BBC Russia*, «Я привез малых здоровых и живых»: как шесть детей выжили в Мариуполе, застряли в ДНР и оказались в Европе, 18 липня 2022.

³¹⁷ Communication Pursuant to Article 15 of the Rome Statute of the International Criminal Court. Responsibility of Russian Federation Officials for Unreasonable Delay in Repatriation of Ukrainian Children, , *Regional Center for Human Rights and the Lemkin Institute for Genocide Prevention*, 7 жовтня 2023, п. 17.4.

³¹⁸ ICIU CPR, п. 765; *Херсонка.ру*, 14 скорых эвакуировали воспитанников Алешкинского детского дома-интерната, 14 листопада 2022; *IStories*, «Они думают, что мы ихние», 26 квітня 2024.

³¹⁹ https://t.me/kastyukevich_live/2480, 21 жовтня 2022.

³²⁰ *РИА Новости*, Вырастим и выучим: новосибирские семьи приняли детей из ЛНР, 13 жовтня 2022.

³²¹ *Свойкировский.рф*, В Киров прибыли 39 детей из Донецкой школы-интерната, 2 жовтня 2022.

³²² *Russian RT*, Детский омбудсмен ЛНР рассказала о судьбе эвакуированных из Купянска детей, 18 квітня 2023.

³²³ *Украина.ру*, Валерий Онацкий: В Мариуполе они делали детей врагами собственных родителей, 18 серпня 2023.

- 16) Дитина родом з села під Херсоном³²⁴ під примусом російських військових спочатку мала виїхати в Херсон, а потім була переведена в літній табір в Криму³²⁵;
- 17) 17-річний хлопчик був вивезений на шкільному автобусі з Херсонської області, а потім переведений в санаторій «Дружба» в Євпаторії, Крим³²⁶;
- 18) Восьмирічного хлопчика, який проживав з батьками в окупованому Мелітополі, Запоріжжя, забрали з сім'ї окупаційною владою через «антисоціальний спосіб життя» його біологічних родичів і помістили в інтернат 5 квітня 2023 р.³²⁷;
- 19) Сергія Кравчука російські військові перемістили з населеного пункту Берислав, Херсонська область, в Псковську область, Росія, літом 2022 р.³²⁸;
- 20) Денис Костєв та інші діти, яких забрали російські військові з гуртожитку в Херсоні³²⁹.

2. Насильницький (примусовий) характер

186 Другий елемент злочинів, пов'язаних з переміщенням, – це насильницький (примусовий) характер переміщення.

187 Що стосується злочинів проти людяності, цей елемент чітко сформульований у визначенні, передбаченому ст. 7(2)(d) Римського статуту (виділення авторів):

«депортація або насильницьке переміщення населення» означає насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом[...];

188 Що стосується воєнних злочинів, вимога примусового характеру впливає з того факту, що Женевські конвенції забороняють лише недобровільні депортації або переміщення³³⁰. Це відображено в формулюванні ст. 49 Четвертої Женевської конвенції, яка стосується «індивідуальних або масових примусових переміщень, а також депортацій».

189 Право не визначає, які саме примусові дії повинні бути вчинені для задоволення елемента насильницького характеру. Як постановив МКС у справі *Ruto et al.*, депортація є злочином з «невизначеною формою діяння», тобто вона може бути вчинена за допомогою різних засобів та форм примусу.³³¹

³²⁴ ТСН, Смогут помочь осудить оккупантов: истории похищенных РФ украинских детей, 26 листопада 2023.

³²⁵ *Washington Post*, Russia held these Ukrainian teens captive. Their testimonies could be used against Putin, 25 листопада 2023.

³²⁶ Denys Berezhny: A Ukrainian Boy's Forced Journey from Kherson to Crimea, *Save Ukraine*, 24 січня 2024.

³²⁷ Communication Pursuant to Article 15 of the Rome Statute of the International Criminal Court. Responsibility of Russian Federation Officials for Unreasonable Delay in Repatriation of Ukrainian Children, *Regional Center for Human Rights and the Lemkin Institute for Genocide Prevention*, 7 жовтня 2023 р., п. 16.3.

³²⁸ *Радио Свобода*, Путешествие украинского мальчика в российский рай и обратно, 23 грудня 2023. Також, *TV Rain*, Расследование: как усыновляют украденных из Украины детей. Эксклюзив Дождя, 27 квітня 2024, з позначки 34.46.

³²⁹ Див вище, п. 142.

³³⁰ The Geneva Conventions of 12 August 1949. Commentary. Volume IV: Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, ed. by Jean S. Pictet, 1958, p. 279. Також, ICTY, *Prosecutor v. Milorad Krnojelac*, IT-97-25-T, March 15, 2002, para. 475 («Депортація є незаконною лише в тих випадках, коли вона здійснюється примусово»).

³³¹ ICC, *The Prosecutor v. Ruto et al.*, Decision on the Confirmation of Charges Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute, January 23, 2012, ICC-01/09-01/11-373, para. 244 («депортація або примусове переміщення населення є злочином з невизначеною формою діяння»).

190 Цей елемент набув широкого тлумачення у світлі судової практики міжнародних трибуналів щодо сексуального насильства.³³² Це широке тлумачення виражено у примітці 12 Елементів злочинів МКС, де зазначено, що вимога примусового характеру

[...] не обмежується фізичною силою, але може включати загрозу застосування сили або примусу, наприклад, викликану страхом насильства, примусу, затримання, психологічного пригнічення або зловживання владою щодо такої особи або осіб або іншої особи, або шляхом використання примусового середовища.

191 Відповідно до цього розуміння жертви можуть відкрито погодитися або навіть просити про нього, що не позбавлятиме переміщення його насильницького характеру³³³.

192 Міжнародне право не передбачає певного порогу примусу, який має досягатися через навколишнє середовище або дії проти жертв. Видатний науковець був готовий визнати, що, принаймні в деяких випадках, це складне питання може бути зведено до порівняння між уявними рівнями небезпеки в гіпотетичних сценаріях виїзду та перебування в цьому районі: «Депортація є “насильницькою”, якщо застосування або загроза застосування фізичної сили створює обґрунтоване переконання, що відмова від переміщення поставить людину під більшу небезпеку»³³⁴.

193 В судовій практиці МТКЮ застосовуються ще більш абстрактні правові визначення. Рішення Трибуналу послідовно визначають насильницький характер як відсутність «реального вибору» з боку жертв³³⁵. Чи був «реальним вибір», слід визначати «у світлі навколишніх обставин»³³⁶ та «з врахуванням обставин конкретної справи»³³⁷. Це формулювання вказує на те, що найбільшою мірою встановлення відсутності або існування «реального вибору» є завданням, покладеним на суддів, які розглядають конкретну справу.

194 Формулювання, використане в судовому рішенні у справі *Popović et al.* може бути корисним при складанні робочого стандарту. Трибунал мав на увазі, що фактори, зазначені у примітці 12 Елементів злочинів МКС, повинні відігравати вирішальну роль у процесі прийняття вибору поведінки потерпілим:

[У] випадку депортації не тільки жертви мають перетнути кордон, але саме обвинувачений має вчинити дії з визначення місця призначення. Таким чином, незалежно від форми насильницького переміщення [...], будь то фізична сила, примус або створення середовища примусу, саме в результаті силового впливу через дії обвинуваченого - особи переміщуються через кордон. Іншими словами, для злочину депортації недостатньо довести примус з боку обвинуваченого та кінцеве місцезнаходження потерпілих через кордон. Прокурор також

³³² Ambos Rome Statute Commentary, 4th ed., p. 189.

³³³ ICTY, *Prosecutor v. Popović et al.*, IT-05-88-T, Trial Judgment, June 10, 2010, para. 896; ICTY, *Prosecutor v. Milorad Krnojelac*, IT-97-25-A, Appeals Judgment, September 17, 2003, para. 229.

³³⁴ M. Cherif Bassiouni, *Crimes against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*, 2011, с. 393 (Автор вивів це надто загальне твердження з рішення суду у справі Крстича, яке, крім деяких спостережень, не пов'язаних з рівнями небезпеки, містить наступний висновок факту, викладеного в абсолютному вираженні, в п. 530: «Евакуація відбулася [...], коли війська ВРС активно погрожували цивільним боснійським мусульманам Сребрениці й завдавали їм тілесних пошкоджень. [...] Судова палата вже встановила, що, незважаючи на спроби ЗСРС зробити це схожим на добровільне переміщення, боснійські мусульмани Сребрениці не мали реального вибору, а рефлексивно реагували на впевненість у тому, що їх виживання залежить від їхньої втечі»).

³³⁵ ICTY, *Prosecutor v. Popović et al.*, IT-05-88-T, Trial Judgment, June 10, 2010, para. 896 («Примусовий характер переміщення визначається відсутністю справжнього вибору переміщених осіб»); ICTY, *Prosecutor v. Milorad Krnojelac*, IT-97-25-A, Appeals Judgment, September 17, 2003, para. 229 («Саме відсутність реального вибору робить переміщення незаконним»).

³³⁶ ICTY, *Prosecutor v. Popović et al.*, IT-05-88-T, Trial Judgment, June 10, 2010, para. 896; ICTY, *Prosecutor v. Milomir Stakić*, IT-97-24-A, Appeal Judgment, March 22, 2006, para. 279.

³³⁷ ICTY, *Prosecutor v. Milomir Stakić*, IT-97-24-A, Appeal Judgment, March 22, 2006, para. 282.

повинен встановити зв'язок між цими двома елементами. У протилежному випадку залишається складовий елемент злочину, пов'язаний не з діями обвинуваченого, а з випадковістю або, в багатьох випадках, з вибором, зробленим жертвою³³⁸.

- 195 Цей уривок з рішення *Popović et al.* є особливо цінним, оскільки його формулювання є достатньо широким, щоб охопити ситуації, пов'язані з прямою згодою потерпілого та відсутністю фізичної сили. Протиставляючи «вибір, зроблений потерпілим», вибору, що впливає з «дій обвинуваченого», Трибунал мав на увазі, що важливим є взаємозв'язок між зовнішніми примусовими факторами, запровадженими або використаними злочинцями, та внутрішньою, незалежною мотивацією потерпілого.
- 196 Особливим випадком, який ще не розглядався міжнародними кримінальними трибуналами, є переміщення, направлене безпосередньо на дітей. Як правило, діти реалізують свої права через батьків або законних представників. Через свій вік вони можуть бути не в змозі висловити інформовану згоду або здійснити реальний вибір. Це впливає на застосування елемента насильницького характеру. По-перше, примус відносно законного представника або особи, яка несе основну відповідальність за піклування над дітьми, прирівнюється до примусу відносно дітей. Це особливо актуально у випадках, коли переміщують саме дітей, а не їх законних представників або осіб, які несуть за них відповідальність. По-друге, фізичне усунення або законна заміна представника, наприклад, шляхом призначення нового керівника дитячого закладу, також розглядається як елемент насильницького характеру.
- 197 Винятком з елемента насильницького характеру є примус, що виникає внаслідок законного військового нападу. Законні військові напади можуть супроводжуватися мірою випадкової шкоди цивільному населенню або цивільному майну, яка може спонукати населення покинути район. Якщо це єдиний фактор, який мотивує людей виїжджати, їх переміщення не може розглядатися як насильницьке з точки зору кримінальної відповідальності за злочини депортації або примусового переміщення. Законність нападу визначається у відповідності до міжнародного гуманітарного права.
- 198 Численні фактичні обставини, такі як військова присутність на місці під час переміщення, опір з боку законних представників, включаючи адміністрацію дитячого закладу, державні процедури, включаючи призначення нового керівника закладу або нового законного представника, усиновлення, прикордонний контроль або заборона покидати країну, можуть розглядатися як ознаки насильницького характеру.
- 199 Аналіз відкритих джерел показує, що з 20 випадків переміщення в інше місце, зазначених вище в пункті 185, 15 мають необхідні ознаки насильницького характеру:

1) Трьох хлопців з Маріуполя помістили до лікарні в Донецьку в березні 2022 р.³³⁹;

³³⁸ ICTY, *Prosecutor v. Popović et al.*, IT-05-88-T, Trial Judgment, June 10, 2010, para. 893.

³³⁹ *Крым.Реалии*, Дело о геноциде России против Украины. Что дети из Мариуполя рассказали суду в Гааге? 29 вересня 2023 (Трьох хлопців затримані на блокпосту «Мангуш» та примусово перевезли до Донецької лікарні, де вони відмовилися від пропозиції виїхати до російського «літнього табору» та залишилися, поки їх не зібрав законний представник); *Kyiv Independent*, Stolen generation. Russia systematically abducts children from Ukraine, gives them to Russian families, 21 липня 2023.

- 2) Після смерті матері десятирічний хлопчик був переміщений з Маріуполя до Донецької міської лікарні³⁴⁰, а згодом повернувся до рідних³⁴¹. Крім того, 12-річна дівчинка в аналогічній ситуації була вивезена з Маріуполя до Донецької міської лікарні 23 квітня 2022 р.³⁴²;
- 3) Випадок Межевих³⁴³;
- 4) Інші діти з групи з 31 дитини, пов'язаної з Маріуполем³⁴⁴;
- 5) 11-річний хлопчик був розлучений зі своєю матір'ю після того, як його захопили на сталеливарному заводі та доставили до лікарні в Донецьку в березні 2022 р.³⁴⁵;
- 6) Справа Новопетрівської спеціальної школи³⁴⁶;
- 7) 19 дітей переміщені з маріупольського санаторію імені Крупської до пункту пропуску в Мангуші та до Донецької туберкульозної лікарні 18 березня 2022 р.³⁴⁷;
- 8) 17-річного хлопця з окупованої Херсонщини помістили до табору «Лучистий» на Кримському півострові. Мати хлопчика була змушена російськими військовими дати згоду на цей відпочинок 18 березня 2022 р.. Хлопчика змушували носити російську військову форму, на нього було покладено

³⁴⁰ *Факти.Здоровье*, История спасения 10-летнего Ильи из Мариуполя. Он потерял маму, был ранен и попал в "ДНР", June 16, 2022 (Окупанти прийшли в той день, коли померла мати, і насильно вивезли Іллю на територію ДНР. Його доставили на ношах до лікарні в Донецьку. Там лікарі хотіли ампутувати ногу Іллі, яку розірвало снарядом. Але, на щастя, її врятували. Поки хлопчик чекав, коли його забере бабуся, йому запропонували виїхати з групою дітей до Москви, але він відмовився).

³⁴¹ Эвакуированные в ДНР из Мариуполя дети Кира Обединская и Илья Матвиенко воссоединились с родственником, 23 квітня 2022.

³⁴² *Российская Газета*, Татьяна Москалькова помогла эвакуированным из Мариуполя детям добраться до родственников на Западной Украине, 25 квітня 2022 (В результаті бойових дій в місті обидві дитини втратили батьків і отримали поранення [...] Діти були врятовані російськими військовими та вивезені з підвалів Маріуполя в Донецьк).

³⁴³ Див вище, розділ I(B)(1).

³⁴⁴ Див. вище, п. 40 («Для здійснення переміщення діти були оголошені «залишеними без батьківського піклування» [...], а опіка над ними була встановлена заново на користь Тетяни Соркіної, керівника закладу, підконтрольного «ДНР» [...]. Призначення нового законного представника, ймовірно, було необхідним для дотримання вимоги закону, згідно з якою неповнолітні дфти не повинна перетинати кордон без згоди батьків або законних представників»).

³⁴⁵ *Настоящее время*, "Нас с мамой взяли в плен и повезли неизвестно куда". История 12-летнего Саши Радчука из Мариуполя, разлученного с матерью и сестрой, 18 квітня 2023 («Я бачив якісь ангари. Там було холодно. Там нас з мамою обшукали. Потім маму допитували дві години. Я сидів і чекав на маму. Потім до мене привезли маму. Приїхала Новоазовська служба у справах дітей і сказала, що мене забирають від мами. Вони мене забрали і навіть не дали попрощатися з мамою. І вже цілий рік я не знаю, де моя мама. Я її не бачив, я і не чув», - каже Саша [...]. – «Я боявся, бо мені сказали: якщо бабуся не прийде, мене відправлять в інтернат». Мати хлопчика вважається полоненою, а молодша сестра як така, що пропала без вісти»).

³⁴⁶ *НикВести*, Журналисты идентифицировали коллаборантов, которые вывезли в Россию 15 сирот из интерната Николаевской области, 18 липня 2023; *BBC Russia*, «Зачем они сделали это с нами?» История 15 депортированных из Украины в Россию детей, 29 липня 2023 («Грубий чоловічий голос сказав: "У вас є 10 хвилин, щоб підготуватися. Якщо буде опір, приїдуть військові і розмова піде інакше»).

³⁴⁷ *BBC Russia*, «Я привез малых здоровых и живых»: как шесть детей выжили в Мариуполе, застряли в ДНР и оказались в Европе, 18 липня 2022 («Я одразу говорив: "Нам не потрібно їхати в Донецьк. Якщо ви відправите нас туди, у нас буде квиток в один бік. Пропустіть нас до Бердянська [у напрямку Запоріжжя], кажу, зробіть так, щоб ми поїхали". "Ні, - кажуть, - це не в наших силах, що нам скажуть згори, типу те і зробимо". Прибув автобус з радницею голови невизнаної «ДНР» з прав дітей Елеонорою Федоренко, співробітницею телеканалу RT Юлією Мартоваїлевою та двома операторами - як зрозумів Тимофій, вони знімали сюжет про порятунок дітей - і відвіз їх до Донецька»).

відповідальність за евакуацію інших дітей з табору у випадку, якщо Збройні сили України зайдуть на його територію³⁴⁸;

- 9) У квітні 2022 р. дітей з Херсонського дитячого будинку перевели з будівлі церкви «Голгофа», де вони переховувалися, назад у приміщення свого закладу, розташованого в тому ж місті; 21 жовтня 2022 р. понад 50 з них перемістили до Криму³⁴⁹;
- 10) 13 дітей переміщено з інтернату м. Куп'янська до Перевальської школи-інтернату, 8 вересня 2022 р.³⁵⁰;
- 11) Восьмирічного хлопчика, який проживав з батьками в окупованому Мелітополі, Запоріжжя, забрали з сім'ї окупаційною владою через «антисоціальний спосіб життя» його біологічних родичів і помістили в інтернат 5 квітня 2023 р.³⁵¹;
- 12) Дитина родом з села під Херсоном³⁵² під примусом російських військових спочатку мала виїхати в Херсон, а потім була переведена в літній табір в Криму³⁵³;
- 13) 17-річний хлопець був вивезений на шкільному автобусі з Херсонської області, а потім переведений в санаторій «Дружба» в Євпаторії, Крим³⁵⁴;

³⁴⁸ Communication Pursuant to Article 15 of the Rome Statute of the International Criminal Court. Responsibility of Russian Federation Officials for Unreasonable Delay in Repatriation of Ukrainian Children, *Regional Center for Human Rights and the Lemkin Institute for Genocide Prevention*, 7 жовтня 2023 р., п. 17.4 («Згідно з розповіддю Влада, його змусили носити військову форму і поклали відповідальність за евакуацію інших дітей з табору в разі, якщо Збройні Сили України зайдуть на його територію. Влад вважав, що це пов'язано з тим, що його батько - український військовослужбовець, такий висновок він зробив після "профілактичної бесіди" у таборі через перехоплену переписку з сестрою про батька. Під час цієї "розмови" йому було заборонено висловлювати проукраїнські погляди»).

³⁴⁹ Див. нижче, розділ IV(D).

³⁵⁰ *Vice News*, Stealing Ukraine's Children: Inside Russia's Camps, 28 червня 2023 ("Микола Сизенов був тут 8 вересня, коли о 13:30 близько десятка озброєних російських солдатів з'явилися і почали садити дітей по автобусах. [...] Російські солдати забрали Микиту та 12 інших дітей з Куп'янська до школи-інтернату в глибині контрольованої Росією території»); 24 Канал, За 5 тисяч кілометрів: як українські жінки змогли самостійно забрати похищених Росією дітей, 12 квітня 2023 («Хлопець з телефона директора зателефонував матері [...] Мати намагалася потрапити в місто, щоб забрати сина. Однак на той час були інтенсивні обстріли – нікого не пускали в місто. Росіяни буквально наступного дня завантажили дітей у вантажівки та відвезли до школи-інтернату в Перевальську, що на тимчасово окупованій Луганщині»). Також *Russian RT*, Детский омбудсмен ЛНР рассказала о судьбе эвакуированных из Купянска детей, 18 квітня 2023.

³⁵¹ Communication Pursuant to Article 15 of the Rome Statute of the International Criminal Court. Responsibility of Russian Federation Officials for Unreasonable Delay in Repatriation of Ukrainian Children, *Regional Center for Human Rights and the Lemkin Institute for Genocide Prevention*, 7 жовтня 2023 р., п. 16.3.

³⁵² *TCH*, Смогут помочь осудить оккупантов: истории похищенных РФ украинских детей, 26 листопада 2023.

³⁵³ *Washington Post*, Russia held these Ukrainian teens captive. Their testimonies could be used against Putin, 25 листопада 2023. Також Communication Pursuant to Article 15 of the Rome Statute of the International Criminal Court. Responsibility of Russian Federation Officials for Unreasonable Delay in Repatriation of Ukrainian Children, *Regional Center for Human Rights and the Lemkin Institute for Genocide Prevention*, 7 жовтня 2023 р., п. 17.1 («Місцеві окупаційні органи опіки чинили тиск на українських прийомних батьків хлопчика, щоб вони змінили документи, що підтверджують їх статус законного представника відповідно до російського законодавства. Згодом влада погрожувала позбавити їх батьківських прав через відмову записати Ростислава до школи з російською програмою навчання та отримати для нього російський паспорт».)

³⁵⁴ Denys Berezhny: A Ukrainian Boy's Forced Journey from Kherson to Crimea, *Save Ukraine*, 24 січня 2024 («Коли росіяни прийшли до нього додому, він відмовився виїжджати. [...] Батьки Дениса, які не чують і не говорять, були в шоці, тому що не могли сперечатися з озброєними росіянами. Потім хлопчика насильно забрали [...]. За безпеку в цьому таборі відповідав колишній український беркутець Валерій Астахов, який втік у 2014 році. З перших днів він намагався ламати всіх українських дітей, щоб змусити їх бути на боці Росії [...]. Якщо на дітях бачили речі або одяг з символікою України, їх зазвичай спалювали, щоб налякати інших. У медичній частині табору неслухняних дітей тримали в ізоляторі»).

- 14) Сергія Кравчука російські військові перемістили з населеного пункту Берислав, Херсонська область, в Псковську область, Росія, літом 2022 року³⁵⁵;
- 15) Денис Костев та інші діти, яких забрали російські військові з гуртожитку в Херсоні³⁵⁶.

3. Незаконність

- 200 Елемент незаконності полягає в порушенні однієї або декількох законних вимог міжнародного права, що регулюють переміщення населення. В українському контексті найбільш актуальною частиною міжнародного права є міжнародне гуманітарне право.
- 201 Для злочинів проти людяності, цей елемент чітко виражений у тексті ст. 7(2)(d) Римського статуту, як зазначено вище в п. 187 («за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом»). Для серйозних порушень відповідно до ст. 8(2)(a) (vii) Римського статуту, це явно виражається в назві злочину: «Незаконна депортація або переміщення [...]». Для злочинів, передбачених статтею 8(2)(b)(viii) Римського статуту, цей елемент відображений у примітці 44 Елементів злочинів, в якій зазначено, що термін «переміщення» слід розуміти у світлі міжнародного гуманітарного права. Для всіх злочинів незаконність також має на увазі в пункті 6 вступної частини до Елементів злочинів МКС.
- 202 Правовий режим, що регулює переміщення населення на окупованих територіях, є відносно простим. Як загальний принцип, стаття 49 Четвертої Женевської конвенції забороняє будь-яке «примусове індивідуальне чи масове переміщення [...] незалежно від мотивів».
- 203 Статтею 49 встановлено ряд винятків, коли примусове переміщення все ще буде законним, за умови дотримання певних вимог. Порушенням будь-якої з цих вимог і виконуватиме елемент незаконності. Зокрема, повинні виконуватися такі вимоги:
- 1) Переміщення можуть здійснюватися лише «якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру»;
 - 2) «Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території»;
 - 3) «Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин»;
 - 4) «Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин [...], щоб власне переміщення відбувалось у задовільних умовах з погляду санітарії, здоров'я, безпеки та харчування, а також те, що члени однієї сім'ї не будуть розлучені»;
 - 5) «Окупаційна держава не повинна затримувати осіб, що перебувають під захистом, на території, що є особливо небезпечною у зв'язку з веденням воєнних дій, за винятком випадків, коли це є необхідним для забезпечення безпеки населення або у зв'язку з особливо вагомими причинами військового характеру».
- 204 Вимоги, які, найімовірніше, порушуються в українському контексті, - це пункти 2 і 3. Особливо примітним є третій пункт, адже під критерієм матеріальної неможливості розуміється фізична неможливість³⁵⁷. Це можна

³⁵⁵ *Радио Свобода*, Путешествие украинского мальчика в российский рай и обратно, 23 грудня 2023 («Прийшли двоє дядьків у військовій формі, сказали мені, ходім з нами, перевернули всю кімнату, шукали свідоцтво про народження. Вийшли, сіли в машину і поїхали. А мами і Маші дома не було. Їхали без зупинок, дядьки кермували по черзі, зупинялися лише поїсти і в туалет, заїхали в Крим і далі дві доби їхали до самого Пскова. Там мене відвели у лікарню, в реєстратуру. І все. Більше я їх не бачив.»)

³⁵⁶ Див вище, п. 142. («діти не хотіли їхати, але їх всіх насильно вивезли в Росію, коли в гуртожиток прийшли солдати»).

³⁵⁷ The Geneva Conventions of 12 August 1949. Commentary. Volume IV: Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, ed. by Jean S. Pictet, 1958, p. 280.

розуміти як відсутність фізичного простору для розміщення евакуйованих осіб на окупованих територіях або відсутність маршрутів доставки харчування та інших гуманітарних товарів. Ця вимога майже напевно порушується, коли дітей переміщують з України на міжнародно визнану територію Росії.

205

Важливо, що деякі вимоги застосовуються після того, як переміщені особи прибули нове місце. Відповідно, переміщення може відповідати всім вимогам до завершення процесу переселення, але перетворитися в порушення міжнародного права після нього. Елемент незаконності може бути реалізований таким наступним порушенням, що підтверджується судовою практикою МТКЮ. У справі *Popović*, Трибунал встановив незаконність, ґрунтуючись, зокрема, на порушенні вимоги про повернення населення до своїх домівок, відразу після припинення воєнних дій на відповідній території (виділення авторів, примітки опущено):

901. [...] Стаття 49(2) Четвертої Женевської конвенції вимагає, щоб особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території.

[...].

924. [...] Насамкінець, вимога про тимчасовий характер, згідно з якою евакуйовані особи мають бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території – не була виконана.

*925. **З вищезазначених причин, [...] [...] Судова палата вважає, що організоване вивезення боснійських мусульманських жінок, дітей та людей похилого віку з Поточарі є насильницьким переміщенням**³⁵⁸.*

206

В українському контексті це також означає, що надмірно тривале розміщення дітей у таборах відпочинку або в прийомних сім'ях в Росії може саме по собі становити елемент незаконності. Це може кваліфікуватися як злочин незаконної депортації, навіть якщо первинне переміщення було законним.

207

Крім того, ст. 45 Четвертої Женевської конвенції, а також ст. 78 Першого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій (ДП I) встановлюють ряд інших вимог, що застосовуються до переміщення населення до третьої країни. Випадки такого роду, які мали місце під час війни між Росією та Україною, в цілому поділяються на дві категорії: переміщення, здійснені в рамках процесу повернення, які ймовірно були добровільними, та тимчасові переміщення до Білорусі, здійснені представниками російської та білоруської влади³⁵⁹.

208

Водночас існує невизначеність щодо переліку вимог, порушення яких призводить до виконання елемента незаконності. Численні джерела, що визначають заборону примусових переміщень, включаючи Римський статут, не містять вичерпного переліку таких вимог, а натомість посилаються на порушення міжнародного права. Міжнародне право, зі свого боку, поряд із зазначеними вимогами ст. 49 Четвертої Женевської конвенції, накладає на держави широкий спектр зобов'язань, включаючи наступні:

- 1) зобов'язання доручати, наскільки це можливо, виховання дітей, осиротілих або розлучених зі своїми сім'ями внаслідок війни, «людям з такими самим культурними традиціями» (ст. 24 ЖК IV);
- 2) зобов'язання «сприяти прийому цих дітей в нейтральній країні» (ст. 24 ЖК IV);

³⁵⁸ ICTY, *Prosecutor v. Popović et al.*, IT-05-88-T, Trial Judgment, June 10, 2010, para. 893.

³⁵⁹ Про переміщення до Білорусі, які не є предметом цього звіту, див. звіт, підготовлений Лабораторією гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я: *Belarus' Collaboration with Russia in the Systematic Deportation of Ukraine's Children*, December 12, 2023. Чи можна розглядати Білорусь як «іноземну державу» в рамках ст. 78 ПД I - відкрите питання, яке залежить від ролі Білорусі в поточному конфлікті. Щодо значення терміну «іноземна держава» див. нижче, п. 211.

- 3) зобов'язання не перешкоджати контакту між членами сім'ї, які знаходяться на різних сторонах лінії фронту (ст. 25 ЖК IV);
- 4) зобов'язання сприяти возз'єднанню сімей (ст. 74 АР I, ст. ЖК IV);
- 5) зобов'язання забезпечити можливість системі ідентифікації особи, що діє в окупованій державі, «продовжувати роботу та сприяти їй»³⁶⁰;
- 6) зобов'язання окупаційної держави не змінювати цивільний статус дітей (ст. 50 ЖК IV), включаючи їх сімейне становище та громадянство³⁶¹;
- 7) зобов'язання «поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання» (Конвенція ООН про права дитини, ст. 8(1));
- 8) зобов'язання спрямовувати освіту дитини на «виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної», а також «підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення» (Конвенція ООН про права дитини, ст. 29(1)).

209 **Порушення цих норм, на відміну від вимог статті 49 Четвертої Женевської конвенції, не виконуватиме елемент незаконності. Є щонайменше три причини цього. По-перше, ці вимоги не стосуються депортації та переміщення населення як таких. По-друге, кримінальна заборона депортації та примусового переміщення є частиною режиму «серйозних порушень» міжнародного гуманітарного права, який стосується найбільш фундаментальних правових вимог. У Коментарі Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) до Женевських конвенцій чітко зазначено, що серйозне порушення у вигляді «незаконної депортації або переміщення», викладене в ст. 147 ЖК IV (і відтворене в Римському статуті), «стосується порушень положень статей 45 і 49»³⁶². По-третє, в силу загальних принципів права кримінальні заборони повинні тлумачитися з обмеженнями.**

210 **Крім того, деякі джерела помилково трактують вимоги ст. 78 ДП I як такі, що регулюють переміщення дітей в межах окупованих територій та з окупованої території на територію держави-окупанта. Цю помилку, схоже, поділяють члени Незалежної міжнародної комісії з розслідування в Україні, створеної Радою ООН з прав людини³⁶³. Зокрема, стаття 78 встановлює наступні вимоги:**

- 1) Письмова згода на евакуацію дітей їх батьками, законними опікунами або, якщо таких осіб не може бути знайдено, особами, які за законом або звичаєм несуть основну відповідальність за догляд за дітьми;
- 2) Повна заборона евакуації «за винятком випадків тимчасової евакуації, коли цього вимагають вагомні причини пов'язані зі станом здоров'я або потреби медичного лікування дітей або, якщо вони не знаходяться на окупованій території, їхньої безпеки».

211 **Плутанина щодо сфери застосування статті 78 може виникнути внаслідок складної синтаксичної структури її першого речення та використання двозначного формулювання «іноземна країна», а не «третья» або «нейтральна» країна. Фактично, ст. 78 ПД I стосується виключно евакуації дітей однією з воюючих держав до третьої, нейтральної країни, що видно з історії її розробки. Вона була запроваджена для модифікації норм ст. 24 ЖК IV, які зобов'язували державу евакуювати дітей до нейтральної країни³⁶⁴.**

³⁶⁰ The Geneva Conventions of 12 August 1949. Commentary. Volume IV: Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, ed. by Jean S. Pictet, 1958, p. 287 (коментар до ст. 50, п. 2).

³⁶¹ Там само, п. 288.

³⁶² Там само, п. 599.

³⁶³ IICU CRP, пп. 728, 731, 762, 767–768.

³⁶⁴ Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*, 2nd ed., reprint revised by Michael Bothe, 2013, с. 540.

- 212 Звідси випливає, що відсутність письмової згоди батьків, законних представників або інших осіб, які несуть відповідальність за дітей, сама по собі не становить елемент незаконності.
- 213 Однак, коли мова йде про маленьких дітей, які через свій вік не можуть дати інформовану згоду щодо свого місця перебування, відсутність згоди з боку цих осіб може використовуватися під час доказування елемента насильницького характеру – незалежно від типу переміщення. Безсумнівно, елементом насильницького характеру є перевезення дітей, незважаючи на висловлену незгоду цих осіб, їхні протести або спроби перешкодити переміщенню.
- 214 Ще один аспект, який може викликати різні тлумачення – це норма про тимчасовий характер відповідно до ст. 49 Четвертої Женевської конвенції, тобто вимога про повернення населення «назад до своїх домівок, щойно бойові дії у відповідному районі будуть завершені». У зв'язку з цим прокурор МКС Карім Хан заявив, що розміщення сім'ї та відповідні законодавчі зміни «демонструють назажди намір вивести [українських] дітей з їхньої власної країни»³⁶⁵. У відповідь російські посадові особи заперечували безстроковий характер передачі, посилаючись на відмінність у російському законодавстві між «опікою та піклуванням», з одного боку, та «усиновленням» з іншого. Постійний представник Російської Федерації при ООН Василь Небензя заявив наступне:
- Правда в тому [...], що не було масового примусового усиновлення, його не існує. Справа в тому, що діти-сироти та діти, які залишилися без опіки батьків, або з закладів, розташованих в адміністративних кордонах ДНР і ЛНР, коли їх незалежність була визнана Російською Федерацією, були передані на [...] тимчасову попередню опіку, або тимчасову опіку над громадянами Росії. Це не усиновлення. Цей варіант був обраний для того, щоб повернути дітей батькам, коли вони будуть знайдені. [...] Росія не ставила жодних перешкод для підтримки [...] спілкування між дітьми та їхніми батьками, та їхніми родичами, [...] і прагне їх возз'єднати*³⁶⁶.
- 215 Порівняно з іншими формами сімейного влаштування за російським законодавством усиновлення тягне за собою більш постійну та значущу зміну правового статусу дитини та тісніший зв'язок з прийомними батьками. «Це відбувається на підставі судового рішення і може спричинити зміну імені, прізвища та дати і місця народження дитини. Усиновлення засноване на принципі секретності, через що якому немає і не може бути жодної бази даних про усиновлених дітей»³⁶⁷. Як таке, усиновлення значно знижує ймовірність того, що дитину коли-небудь знайдуть біологічні родичі або попередні законні представники. Таким чином, це також може свідчити про намір перемістити українських дітей назавжди.
- 216 Проте, в дійсності, жодної кампанії «масового примусового усиновлення» не було задокументовано ані міжнародними місіями зі встановлення фактів, ані ініціативами громадянського суспільства. Наразі ЗМІ встановили лише два випадки усиновлення дітей з окупованих територій: двоє дітей, яких забрали Сергій Миронов та Інна Варламова у 2022 р.³⁶⁸, та випадок про який повідомляв телеканал «Дождь» 27 квітня 2024 р.³⁶⁹ В обох випадках усиновлені діти були розлучені зі своїми братами та сестрами. Якщо у першому випадку фігурував високопоставлений депутат Державної Думи, голова прокремлівської політичної партії, то у другій - нібито ні. Це свідчить про відсутність інституційних бар'єрів, що перешкоджають російським сім'ям

³⁶⁵ Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants against President Vladimir Putin and Ms Maria Lvova-Belova, *вебсайт МКС*, 17 березня 2023.

³⁶⁶ Arria formula “Children & armed conflict: Ukrainian crisis. Evacuating children from conflict zone”, 6 квітня 2023, з позначки 21.17 до 22.26.

³⁶⁷ OSCE Moscow Mechanism Third Report, с. 18.

³⁶⁸ *IStories*, «Та женщина их выбрала и повезет в Москву», November 23, 2023; *TCH*, Детей из Херсона похитил известный российский политик: неизвестные до сих пор детали и уникальные кадры военного преступления РФ, 28 квітня 2024.

³⁶⁹ *TV Rain*, Расследование: как усыновляют украденных из Украины детей. Эксклюзив Дождя, 27 квітня 2024.

всиновлювати переміщених українських дітей. Поряд з обмеженнями на процес повернення, описаними вище в розділі II(G), це можна розглядати як підтвердження наміру утримувати дітей на території Російської Федерації.

- 217 Водночас, необхідно підкреслити, що довгостроковий характер переміщення, а також наміри винних осіб щодо тривалого або постійного утримання або розселення потерпілих на новому місці, а також надання нового особистого статусу не вимагаються для виконання елементу незаконності або вчинення відповідних злочинів³⁷⁰. Ці фактичні обставини не входять до складу злочинів і не обов'язково повинні бути доведені для досягнення обвинувального вироку. За їх наявності, вони як правило, доводять елемент незаконності у вигляді порушення вимоги тимчасовості переміщення. Вони можуть доводити як об'єктивне порушення цієї вимоги, так і наявність наміру порушити її. Однак варто пам'ятати, що вимога тимчасовості не є єдиною вимогою, порушення якої виконує елемент незаконності.

4. Політика держави або організації

- 218 Елемент політики держави або організації стосується злочинів проти людяності, окремої категорії злочинів, які разом з воєнними злочинами, геноцидом та злочином агресії складають так звані основні міжнародні злочини.

- 219 Цей елемент передбачений статтею 7 Римського статуту в рамках комплексного визначення злочинів проти людяності. У першому абзаці статті зазначено, що злочини проти людяності «вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено». Потім у другому абзаці уточнюється, що «"напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення"» означає лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу».

- 220 «Напад», про який йдеться, не обов'язково має бути військовим нападом³⁷¹. Під нападом розуміється лінія поведінки, що включає багаторазове вчинення відповідних злочинів. Це може бути вчинення одного і того ж виду злочину проти людяності, наприклад депортації, або ж різних видів, наприклад, депортації та позбавлення свободи.

- 221 Відповідно до судової практики МКС, елемент політики може бути встановлений на основі широкого кола обставин:

*Існування політики може бути виведено з ряду факторів, включаючи: (i) той факт, що напад був спланований або спрямований; (ii) наявність повторюваної моделі насильства, наприклад, повторюваних дій, що відбуваються відповідно до тієї ж послідовності; (iii) використання державних або приватних ресурсів для просування політики; (iv) участь держави або організаційних сил у вчиненні злочинів; (v) заяви, інструкції або документація, пов'язані з державою або організацією, що виправдовують або заохочують вчинення злочинів; (vi) основна мотивація; і (vii) існування підготовки або колективної мобілізації, організованої та координованої цією державою або організацією.*³⁷²

- 222 Кампанія переміщення українських дітей явно включає низку таких факторів:

- 1) Існування певної закономірності в діях російської влади, яка дозволяє класифікувати цільових дітей на три категорії, описані в розділі II(A) цього звіту, становить «повторювану модель насильства» та «повторювані дії [...] відповідно до тієї ж послідовності»;

³⁷⁰ ICTY, *Prosecutor v. Milomir Stakić*, IT-97-24-A, Appeal Judgment, March 22, 2006, paras. 304–307; MICT, *Prosecutor v. Vojislav Šešelj*, MICT-16-99-A, Appeal Judgment, April 11, 2018, para. 150, fn. 538.

³⁷¹ Елементи злочинів МКС, вступ до ст. 7, п. 3.

³⁷² ICC, *The Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, Judgment, July 8, 2019, ICC-01/04-02/06-2359, para. 674.

- 2) Використання Фонду Олени Мільської, а також залучення Російської православної церкви та Слідчого комітету Російської Федерації, як описано в розділі II(E), є «використанням державних або приватних ресурсів для просування політики»;
- 3) Координація між федеральною та регіональною владою, яка передбачає обмін інформацією про вільні місця в дитячих установах та російськими сім'ями, готовими прийняти дітей, як описано в розділі II(D), являє собою «підготовку [...], організовану та координовану цією державою»;
- 4) Законодавчі зміни, описані в розділі II(C), та схема, яка використовується «ДНР» для юридичного визнання дітей сиротами, описана в розділі I(B), також є «підготовкою [...], організованою та координованою цією державою».

223 Хоча злочини, про які йдеться, повинні бути вчинені «відповідно до або на виконання» політики, сама політика може не бути спрямована на вчинення злочинів. Точний взаємозв'язок між політикою та злочинами описаний в Елементах злочинів МКС, які передбачають, що елемент політики «вимагає, щоб держава або організація активно сприяли або заохочували такий напад» і що «політика може, за виняткових обставин, бути реалізована шляхом умисного неприйняття заходів, які свідомо спрямовані на заохочення такого нападу. Наявність такої політики не може бути виведена виключно з відсутності урядових або організаційних дій»³⁷³.

224 Просування або заохочення злочинів можна побачити в публічній риторичі, яку використовували Марія Львова-Белова та Володимир Путін. Стосовно елементів переміщення та незаконності, то вони активно сприяють або самі беруть участь у переміщенні дітей на територію Російської Федерації, що порушує положення ст. 49 ЖК IV, що забороняє переміщення «за межі окупованої території, за винятком випадків, коли з матеріальних причин неможливо уникнути такого переміщення»³⁷⁴. Якщо незаконність полягає у відсутності необхідних підстав для переміщення, таких як «причини воєнного характеру» або необхідність забезпечити «безпеку населення»,³⁷⁵ заохочення або просування проявляється в лояльності або відсутності реакції на такі інциденти та загальній виправдувальній риторичі щодо всієї кампанії переміщення. Щодо елемента насильницького характеру, Львова-Белова та Путін або прямо визнають, що законні представники дітей змінюються в певний момент під час передачі³⁷⁶, або підкреслюють, що передача була погоджена законними представниками дітей³⁷⁷, що в деяких випадках не відповідає дійсності або стосується лише новопризначених представників.

225 Автори цього звіту вважають, що елемент політики виконується. Політика полягає у діях Львової-Белової, Путіна та інших посадових осіб щодо організації, допомоги, здійснення та публічної пропаганди переміщення дітей з окупованих українських територій, а також різних діях щодо поліпшення добробуту дітей, які перебувають на цих територіях. Хоча деякі з залучених посадових осіб, можливо, були мотивовані особистими факторами, такими як кар'єрне зростання, загальна мета політики полягає в тому, щоб забезпечити або зберегти видимість виправдання триваючої війни в Україні.

С. Геноцид

226 Визначення злочину геноциду викладено у статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду 1948 р.,³⁷⁸ яка звучить наступним чином:

У цій Конвенції під геноцидом розуміється будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

³⁷³ Елементи злочинів МКС, вступ до ст. 7, п. 3, прим. 6.

³⁷⁴ Див вище, п. 203.

³⁷⁵ Див нижче, розділ IV(D) щодо першого переміщення Херсонського обласного будинку дитини.

³⁷⁶ Див вище, п. 40.

³⁷⁷ Див. нижче, п. 277.

³⁷⁸ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (прийнята резолюцією 260(III) А Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1948 р.), 78 UNTS 277.

(a) вбивство членів такої групи;

(b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;

(c) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення;

(d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;

(e) примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи.

227 Це визначення було перенесено у статтю 6 Римського статуту МКС та імплементовано у національне кримінальне законодавство України³⁷⁹ і Росії³⁸⁰.

228 Визначення можна розділити на ряд елементів. Об'єктивні елементи включають (1) характер потерпілої групи, описаний наприкінці початкового абзацу, та (2) основні матеріальні дії, які повинні бути вчинені винуватцем, описані в абзацах (a) - (e). Суб'єктивні (ментальні) елементи включають (3) загальне психічне ставлення до обставин, що становлять об'єктивні елементи та (4) спеціальний намір вчинення геноциду. Елементи злочинів МКС також передбачають додатковий, (5) контекстуальний елемент геноциду.

229 Команда авторів, яка складала цей звіт, вважає, що факти ситуації в Україні чітко відповідають першим трьом елементам визначення злочину геноциду. Однак те, що робить злочин геноциду особливо складним для встановлення, – це намір геноциду та контекстуальний елемент. Обмежені ресурси команди та особливо складний характер розглянутих елементів унеможливили досягнення остаточного висновку щодо двох останніх елементів. Автори вважають твердження про геноцид правдоподібними і закликають до подальшого розслідування. Характер та масштаби переміщення дітей, їх системний характер, залучення державних службовців, намір перевиховати дітей та відповідна пропаганда роблять звинувачення в геноциді придатним предметом судового переслідування.

230 Нижче наводиться правовий аналіз кожного з необхідних елементів та попередня оцінка наявної фактичної інформації.

1. Група жертв

231 Геноцид - це злочин, вчинений проти певної «національної, етнічної, расової або релігійної групи». У ситуації України широкий консенсус полягає в тому, що цільовою групою ймовірного геноциду є національна група українців. Враховуючи етнічну та культурну розмаїтість населення України, особливо в межах регіонів під російською окупацією, очевидно, що приналежність до української нації, незалежно від етнічної приналежності, є ключовою характеристикою жертв ймовірного геноциду.

232 Хоча міжнародні прецеденти та наукові дослідження пропонують численні визначення терміну «національна група», найбільш доречно визначення обмежує його громадянами даної держави³⁸¹. Водночас, нація може бути чимось більшим, ніж сукупність людей, які мають однакове громадянство³⁸². Примітним є те, що українські вчені-правознавці, автори декларації Верховної Ради від 14 квітня 2022 року, яка визнала переміщенням дітей геноцидом, вчиненим проти «української нації як окремої національної групи»³⁸³, для конституційного терміну

³⁷⁹ Ст. 442 Кримінального кодексу України.

³⁸⁰ Ст. 357 Кримінального кодексу Російської Федерації.

³⁸¹ ICTR, *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, ICTR-96-4-T, Trial Judgement, September 2, 1998, paras. 512–513.

³⁸² *Denys Azarov, Dmytro Koval, Gaiane Nuridzhanian, Volodymyr Venher, Understanding Russia's Actions in Ukraine as the Crime of Genocide, Journal of International Criminal Justice*, Volume 21, Issue 2, May 2023, p. 238, прим. 27 та відповідний текст.

³⁸³ Заява Верховної Ради України про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні.

визначення нації послуговуються словом «народ», яке використовується як в декларації, так і в Конституції України³⁸⁴.

2. «Примусове переміщення дітей»

233 «Примусове переміщення дітей однієї групи до іншої групи», як зазначено в пункті (е) визначення, є одним з п'яти видів основних актів геноциду.

234 Визначення вимагає вчинення «будь-якого [...] з діянь», перерахованих у пунктах (а) - (е), що зазвичай означає, що переміщення дітей може кваліфікуватися як геноцид, навіть якщо воно не супроводжується іншими перерахованими діяннями, такими як вбивство. Однак таке тлумачення може бути поставлено під сумнів з огляду на деякі інтерпретації, які надаються елементу спеціального наміру, зокрема вимогу «фізичного або біологічного знищення», як детально описано нижче, а також через контекстуальний елемент.

235 Термін «діти» слід розуміти як такий, що стосується осіб, які не досягли вісімнадцяти років, відповідно до статті 1 Конвенції ООН про права дитини³⁸⁵. Це розуміння закладене і в Елементах злочинів МКС.

236 Переміщення дітей повинно бути примусовим. В Елементах злочинів МКС закріплене таке ж розуміння необхідного примусового характеру, яке застосовується до злочинів переміщення, описаних вище в розділі III(B)(2). Примітка 5 Елементів, що стосується злочину геноциду, містить ідентичне положення:

Термін «примусово» не обмежується фізичною силою, але може включати загрозу застосування сили або примусу, наприклад, викликану страхом насильства, примусу, затримання, психологічного пригнічення або зловживання владою, проти такої особи або осіб або іншої особи, або шляхом використання примусового середовища.

237 Втім, не кожне примусове переміщення буде примусовим переміщенням дітей згідно з пунктом (е). Формулювання «іншій групі» вказує на те, що, крім відокремлення дітей від їхньої групи походження, між дітьми та приймаючою групою повинен бути сформований певний зв'язок³⁸⁶. Проте, при цьому немає потреби у повній інтеграції дітей у приймаючу групу, наприклад, шляхом усиновлення, оскільки це було б занадто обмежувальною вимогою³⁸⁷. «Було б абсурдом дозволити злочинцю здолати звинувачення в геноциді лише тому, що діти утримувалися у дитячому будинку, подалі від їхньої групи походження, тим самим не інтегруючи їх в іншу групу»³⁸⁸.

238 Всі випадки примусового переміщення, визначені в цьому звіті³⁸⁹, пов'язані з державною політикою Росії і, таким чином, передбачають певний контроль з боку «іншої групи», якою є російська національна група. Отже, елемент примусової передачі дітей виконано.

239 Переміщення дітей спочатку фігурувало під рубрикою культурного геноциду, що не потрапило в остаточне визначення геноциду в Конвенції. Обґрунтування для його включення полягало в тому, що «відокремлення дітей від батьків призводить до того, що у вразливому та сприйнятливому віці їм нав'язується культура та менталітет, відмінні від їхніх батьків»³⁹⁰. При переміщенні в іншу групу діти не можуть розвиватися у складі своєї

³⁸⁴ Denys Azarov, Dmytro Koval, Gaiane Nuridzhanian, Volodymyr Venher, Understanding Russia's Actions in Ukraine as the Crime of Genocide, *Journal of International Criminal Justice*, Volume 21, Issue 2, May 2023, с. 239.

³⁸⁵ Конвенція про права дитини (прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р.), 1577 UNTS 3.

³⁸⁶ Christian Tams, Lars Berster and Björn Schiffbauer, The Genocide Convention. Article-by-Article Commentary, 2nd ed., 2024, с. 142.

³⁸⁷ Claus Krieb, The Crime of Genocide under International Law, *International Criminal Law Review*, 6 (2006) 461, с. 484.

³⁸⁸ Kurt Mundorff, Other Peoples' Children: Textual and Contextual Interpretation of the Genocide Convention, Article 2(e), *Harvard International Law Journal*, 50(1) (2009) 61, с. 91.

³⁸⁹ Див. вище, п. 199.

³⁹⁰ Проект конвенції про злочин геноциду, E/447, с. 27.

групи походження або відчужуватися від своєї культурної ідентичності. Мова, традиції та культура групи стають або залишаються чужими для дітей³⁹¹. Виходячи з цього обґрунтування, можна стверджувати, що слово «переміщення» може стосуватися не тільки фізичного вивезення дітей, а й зміни навколишнього середовища, особливо соціального та освітнього середовища, у поєднанні з розлученням з батьками або опікунами. Звідси випливає, що деякі діти, які залишилися на окупованих територіях, але підлягали перевихованню, могли б розглядатися як жертви геноциду відповідно до пункту (e). Однак така правова позиція не перевірена. Незважаючи на неодноразові спроби ініціювати процес відповідно до статті про переміщення дітей, жоден міжнародний трибунал або національний суд не виніс обвинувального вироку на основі цього положення. У будь-якому випадку, цей звіт не має на меті виявлення таких інцидентів, натомість він зосереджений на випадках фізичного переміщення.

3. Загальні суб'єктивні (ментальні) елементи

- 240 «Геноцид - це злочин з подвійним суб'єктивним елементом, тобто загальним наміром щодо основних дій та прихованим наміром [...] знищення групи»³⁹².
- 241 Сам по собі акт примусового переміщення дітей повинен бути умисним³⁹³. Це означає, що злочинець, як мінімум, повинен знати, що дітей переміщують, що їх переміщують «в іншу групу» і їх переміщують «примусово».
- 242 Що стосується віку жертв, Елементи злочинів МКС передбачають менший ступінь елементу необережності: «Зловмисник знав або мав би знати, що особа або особи були віком до 18 років».

4. Спеціальний намір

- 243 Визначення геноциду передбачає наявність «наміру знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку». Ця вимога спеціального наміру, мабуть, є найскладнішою частиною визначення геноциду. Саме спеціальний намір знищити відрізняє геноцид від інших злочинів, скоєних на дискримінаційних підставах, зокрема такого злочину проти людяності як переслідування.
- 244 Намір знищити виходить за межі об'єктивних елементів злочину. Необхідно, щоб злочинець мав намір здійснити знищення цільової групи, але не обов'язково, щоб таке знищення насправді відбувалося.
- 245 Під словом «знищити» традиційно розуміється виключно фізичне або біологічне знищення³⁹⁴. Однак це розуміння повинно обмежуватися рамками расового та етнічного геноциду. Поняття раси та етнічної приналежності стосуються фізичних та біологічних рис набагато більшою мірою, ніж поняття нації та релігії, оскільки національна та релігійна ідентичність може бути усунена шляхом викорінення певних практик та ідей, які об'єднують людей. Але ця позиція не знаходить чіткого вираження в міжнародній юриспруденції. У ~~Blagojevic~~ Blagojevic судова палата МТКЮ визнала, що знищення може бути досягнуто шляхом відокремлення людей, зазначивши, що «фізичне або біологічне знищення групи є ймовірним результатом насильницького переміщення населення, коли це переміщення проводиться таким чином, що група більше не може відновитися, особливо коли це передбачає відокремлення її членів»³⁹⁵. Проте, палата не вбачала «знищенням»

³⁹¹ The UN Genocide Convention. A Commentary, ed. by Paola Gaeta, OUP, 2009, с. 103.

³⁹² Kai Ambos, What Does 'Intent to Destroy' in Genocide Mean?, *International Review of the Red Cross*, 91 (2009), 833. Також, ICTY, *Prosecutor v. Tolimir*, IT-05-88/2-T, Trial Judgment, December 12, 2012, para. 744 («Таким чином, злочин геноциду вимагає не тільки доказу наміру виконавця вчинити основне діяння, а й доказу спеціального наміру знищити захищену групу, повністю або частково»).

³⁹³ Commentary on Article 17 of the 1996 Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind, *Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol. II, Part Two*, с. 44, п. 5 («Заборонені дії, перераховані в підпунктах (а) - (e), за своєю природою є свідомими, навмисними або вольовими діями, які фізична особа зазвичай не могла вчинити без [...] загального усвідомлення вірогідних наслідків такої дії щодо безпосередньої жертви або жертв [...]»).

³⁹⁴ ICTY, *Prosecutor v. Krstić*, IT-93-33-T, Trial Judgment, August 2, 2001, para. 580.

³⁹⁵ ICTY, *Prosecutor v. Vidoje Blagojević and Dragan Jokić*, IT-02-60-T, Trial Judgment, January 17, 2005, para. 666.

негайним або автоматичним наслідком розлучення. Більше того, ця позиція не було підкріплена подальшою судовою практикою. Тому обґрунтованість заяви про геноцид в українській ситуації залежить від прийняття правової пропозиції про нефізичне та небіологічне знищення, у випадку якщо не можна буде довести на фактах, що переміщення українських дітей супроводжувалися заходами, здатними спричинити фізичне чи біологічне знищення української національної групи, чи було таким по собі.

246 Існування наміру знищення в даному випадку можна виводити з контексту. Апеляційна палата МТКЮ зазначає:

Що стосується доказування спеціального наміру, то за відсутності прямих явних доказів він може бути виведений з ряду фактів та обставин, таких як загальний контекст, вчинення інших злочинних діянь, систематично спрямованих проти тієї ж групи, масштаб учинених звірств, систематичне націлювання на жертв через їх приналежність до певної групи або повторення знищувальних та дискримінаційних дій³⁹⁶.

247 Цей контекст може включати наявність плану або політики та демонстрацію намірів злочинця у публічних виступах та зустрічах з іншими особами.³⁹⁷

248 Втім, міжнародна судова практика напружувала особливо жорсткий стандарт для доведення наміру геноциду. У справі *Tolimir* судова палата МТКЮ заявила, що «допустимо робити висновок про існування наміру геноциду на основі «всієї сукупності доказів», якщо цей висновок буде «єдиним розумним [висновком], який можна зробити на основі наявних доказів» (цитати опущені)³⁹⁸. Примітно, що стандарт єдиного розумного висновку був прийнятий Міжнародним Судом³⁹⁹. Це вказує на те, що цей стандарт може не просто впливати з необхідності довести провину обвинуваченого поза розумним сумнівом, але є окремою правовою вимогою, що вимагає перегляду більш широкого фактичного контексту.

249 Велика кількість жертв серед цивільного населення, пошкодження культурної спадщини та переслідування носіїв української ідентичності в поєднанні з дегуманізуючою пропагандою проти України та українців⁴⁰⁰, роблять існування наміру геноциду правдоподібним, принаймні, з боку керівництва Росії. Однак обмежена інформація, розглянута авторами цього звіту, не дозволяє стверджувати те, що акти передачі дітей з української національної групи до російської національної групи з необхідним геноцидальним наміром є єдиним розумним висновком.

5. Контекстуальний елемент

250 Елементи злочинів МКС передбачають додатковий елемент, відсутній у Конвенції, який можна назвати контекстуальним елементом злочину геноциду:

Діяння мало місце у контексті явної моделі поведінки, направленої проти цієї групи, або діяння саме по собі могло призвести до такого знищення.

251 Мета цього контекстуального елемента полягає в усуненні ймовірності розгляду Судом несерйозних, політично ангажованих справ. Прикладом такого є необґрунтоване звинувачення в геноциді, висунутими керівництвом Росії проти України, які були предметом справи України в Міжнародному суді ООН⁴⁰¹.

³⁹⁶ ICTY, *Prosecutor v. Goran Jelisić*, IT-95-10-A, Appeals Chamber Judgment, July 5, 2001, para. 47.

³⁹⁷ ICTY, *Prosecutor v. Tolimir*, IT-05-88/2-T, Trial Judgment, December 12, 2012, para. 745.

³⁹⁸ Там само, п. 745.

³⁹⁹ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, Judgment, ICJ Reports 2015, p. 3, paras. 146–148.

⁴⁰⁰ *Clara Apt*, *Russia's Eliminationist Rhetoric Against Ukraine: A Collection*, *Just Security*, 6 червня 2022 (оновлене).

⁴⁰¹ *Iryna Marchuk, Aloka Wanigasuriya*, *Beyond the False Claim of Genocide: Preliminary Reflections on Ukraine's Prospects in Its Pursuit of Justice at the ICJ*, *Journal of Genocide Research*, 25:3-4 (2023). Див. також: *Iryna Marchuk, Aloka Wanigasuriya*, *The Curious Fate of the False Claim of Genocide: On the ICJ's Preliminary Objections Judgment in Ukraine v. Russia and Beyond*, *VerfBlog*, 24 лютого 2024.

252 Відповідно до ст. 9 Римського статуту, елементи злочинів повинні сприяти Суду у застосуванні матеріально-правових положень Статуту, що робить вимогу щодо контекстуального елементу значущою для Суду. Існування контекстуального елементу було визнано більшістю досудової палати у справі *Al-Bashir*, єдиній справі МКС, що стосується звинувачень у геноциді. Палата запропонувала таку інтерпретацію цього елементу:

*На думку більшості суддів Палати, відповідно до цього контекстуального елемента, злочин геноциду є вчиненим лише тоді, коли відповідна поведінка становить реальну загрозу існуванню цільової групи або її частини. Іншими словами, захист, що забезпечується нормою про кримінальну відповідальність за злочин геноциду – як механізм *ultima ratio* для збереження найвищих цінностей міжнародного співтовариства – спрацьовує лише тоді, коли загроза існуванню цільової групи або її частини стає конкретною та реальною, а не прихованою або гіпотетичною.*⁴⁰²

253 Контекстуальний елемент впливає на розуміння необхідного геноцидального наміру. «Цей намір повинен бути реалістичним і тому має представляти з себе щось більше, ніж марні сподівання. Звідси йдеться, що його об'єктивним орієнтиром повинна бути загальна кампанія геноциду»⁴⁰³.

IV. Індивідуальна кримінальна відповідальність

254 У цьому розділі доповіді йдеться про кримінальну відповідальність окремих осіб, причетних до ймовірних злочинів проти українських дітей.

A. Марія Львова-Бєлова

255 Марію Львову-Бєлову було призначено на посаду Уповноваженої Президента РФ з прав дитини 27 жовтня 2021 р.⁴⁰⁴ До цього вона була сенатором від Пензенської області в Раді Федерації – верхній палаті російського законодавчого органу⁴⁰⁵.

256 Львова-Бєлова відіграла дуже помітну роль у формуванні та реалізації державної політики Російської Федерації щодо вивезення українських дітей з окупованих територій.

257 Львова-Бєлова особисто фігурувала щонайменше у десяти справах про переміщення дітей.

258 По-перше, вона брала участь у передачі групи з 31 осіб, описаної вище в розділі I(B). Точний спосіб її залучення не зрозумілий, але такий висновок можна зробити з ряду джерел:

⁴⁰² ICC, *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest, ICC-02/05-01/09-3, March 4, 2009, para. 124.

⁴⁰³ Claus Kreß, The Crime of Genocide under International Law, *International Criminal Law Review*, 6 (2006) 461, с. 472.

⁴⁰⁴ Decree of the President of the Russian Federation of October 27, 2021 No. 606 'On the Commissioner for Children's Rights under the President of the Russian Federation'.

⁴⁰⁵ Довідкову інформація про Львову-Бєлову див. у профільних історіях незалежних російських ЗМІ: Вєрстка, «Это ли не патриотическое чувство, когда чужих детей не бывает и все наши?» Мария Львова-Белова, 15 березня 2023; *Новая Газета Европа*, Со дна поднялась мать: Путь детского омбудсмена Марии Львово-Беловой — от певчей в церковном хоре до фигурантки дела в Международном уголовном суде, 4 квітня 2023.

- 1) У дописі на своєму Telegram-каналі вона публічно заявила, що вперше відвідала дітей з групи в лікарні в Донецьку, де «дала обіцянку допомогти забрати дітей в Росію на реабілітацію»⁴⁰⁶.
- 2) У цьому ж дописі, описуючи, хто вивозив дітей з Донбасу в Підмосков'я, вона посилається на «нас», можливо, маючи на увазі себе і співробітників своєї служби: «Колеги зі Слідчого комітету Росії допомогли нам доставити туди тридцять одну дитину з Донбасу»⁴⁰⁷.
- 3) В певний момент на відео, закріпленому в тому ж дописі, вона каже: «І ми запропонували привезти їх в Московську область»⁴⁰⁸.
- 4) У прес-релізі на сайті її служби прямо зазначено, що саме вона вивезла дітей з Донбасу: «Уповноважена при Президенті РФ з прав дитини Марія Львова-Белова за сприяння Слідчого комітету Росії вивезла 31 дитину, залишену без батьківського піклування, з Маріуполя та Донецька для реабілітації, лікування та відпочинку в підмосковний пансіонат»⁴⁰⁹.

259 Постійні контакти Львової-Белової з владою «ДНР» свідчать про те, що вона могла знати, що керівник Донецького дитячого соціального центру Тетяна Соркіна використовувалася⁴¹⁰ в якості новопризначеного законного представника дітей, щоб дати згоду на їх вивезення в Росію. Однак джерела, опрацьовані авторами цього звіту, включаючи публічні заяви Львової-Белової, не дозволяють зробити певний висновок з цього приводу. Передача групи з 31 осіб може бути приписана Львовій-Беловій як злочин у вигляді депортації лише в тому випадку, якщо буде встановлено, що на момент вивезення їй було відомо про обставини, що становлять елемент примусового характеру. Відповідно до правового тлумачення, викладеного в цьому звіті, однією з таких обставин є призначення нового законного представника, принаймні в тих випадках, коли попередній законний представник живий, але розлучений з дитиною⁴¹¹.

260 Однак її подальша реакція на історію Євгена Межевого, детально описану вище в розділі I(B)(1), відіграє важливу роль у встановленні її відповідальності за широкий спектр передбачуваних злочинів, пов'язаних із переміщенням, які сталися після цього. В ефірі передачі *АнтиФейк на Першому каналі* від 3 квітня 2023 року Львова-Белова сказала, що їй відомо про процедуру фільтрації, яку пройшов Євген, посилаючись на своє листування⁴¹². Одразу був показаний знімок екрану чату в *Telegram* з кимось, хто написав, що «батько був евакуйований з дітьми і тривалий проходив фільтрацію»⁴¹³. Завдяки даті та іншим повідомленням на знімку екрану чітко встановлено, що це повідомлення було відправлено та отримано до того, як Євген зміг забрати своїх дітей 19 червня 2022 р. Це свідчить про те, що, починаючи з 19 червня 2022 року, Львова-Белова усвідомлювала, що, в цілому діти можуть бути переміщені до Росії внаслідок їх розлучення з батьками або законними представниками. Знаючи це, Львова-Белова могла запровадити процедуру, яка б дозволяла ізолювати примусово вилучених дітей від загального потоку дітей та утримувати їх на окупованих територіях. У жодному з джерел, опрацьованих авторами цього звіту, ніщо не вказує на те, що така процедура коли-небудь була запроваджена. Деякі з випадків примусового переміщення, встановлених у цьому звіті⁴¹⁴ відбулися після 19 червня 2022 р., включаючи випадки у Новопетрівській спеціалізованій школі та Херсонському дитячому будинку.

261 По-друге, Львова-Белова особисто брала участь щонайменше у восьми випадках вивезення дітей до російських регіонів, всі з яких стосувалися її контактів з губернаторами, як показано вище в п. 104.

⁴⁰⁶ <https://t.me/malvovabelova/183>, 30 травня 2022.

⁴⁰⁷ Там само.

⁴⁰⁸ Там само, у вбудованому відео з позначки 1.16 («І ми запропонували привезти їх зараз у Московську область»).

⁴⁰⁹ Марія Львова-Белова навестила детей-сирот из Донецкой Народной Республики в подмосковном пансионате, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 30 травня 2022.

⁴¹⁰ Див вище, п. 40.

⁴¹¹ Див вище, п. 196.

⁴¹² *Первый канал*, АнтиФейк. Выпуск от 03.04.2023, April 3, 2023, у вбудованому відео з позначки 27.50.

⁴¹³ Там само, з позначки 27.52.

⁴¹⁴ Див. вище, п. 199.

- 262 По-третє, Львова-Белова фізично відвідала зустріч з окупаційною адміністрацією Херсонської області, яка відбулася в місті Генічеськ на початку листопада 2022 року, де вона дізналася про ситуацію з Олешківським дитячим будинком-інтернатом.⁴¹⁵ Вона особисто організувала приїзд з Криму спеціалізованих транспортних засобів, придатних для перевезення дітей з інвалідністю⁴¹⁶. Це було під час одного з її робочих візитів на окуповані території, яких вона здійснила щонайменше дев'ять.
- 263 Львова-Белова сприяла виконанню елементу «переміщення в інше місце» в рамках ймовірних злочинів, пов'язаних із переміщенням, оскільки вона домовлялася з губернаторами про розміщення дітей та запускала роботу таборів «Післязавтра».
- 264 Її обізнаність про примусовий характер передач або про те, що обставини, що становлять примусовий характер, могли б виникнути за звичайного перебігу подій, може бути встановлена на основі її реакції на справу Межевих та того факту, що вона або її співробітники, ймовірно, уважно стежили за висвітленням їхньої діяльності засобами масової інформації:
- 1) З її інтерв'ю швейцарській газеті *Die Weltwoche* від 26 квітня 2023 р. випливає, що їй було відомо про зміст звіту лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я від 14 лютого 2023 р.⁴¹⁷
 - 2) З її коментарів на шоу *АнтиФейк* випливає, що їй було відомо про висвітлення в українських ЗМІ повернення деяких дітей з таборів відпочинку⁴¹⁸, а також висвітлення справи Межевого⁴¹⁹.
- 265 Її обізнаність про обставини, що становлять елемент незаконності, встановлюється на підставі таких фактів:
- 1) Вона особисто телефонувала губернаторам, щоб попросити їх прийняти дітей.⁴²⁰ Вона також знала про місця розташування таборів відпочинку, деякі з яких були в Краснодарському краї на території Росії. У деяких випадках Львова-Белова особисто супроводжувала українських дітей до російських закладів та прийомних сімей, а потім відвідувала деяких з них, про що оперативного повідомляла на своєму веб-

⁴¹⁵ <https://t.me/malvovabelova/756>, 11 листопада 2022.

⁴¹⁶ <https://t.me/malvovabelova/762>, 12 листопада 2022.

⁴¹⁷ *Die Weltwoche*, «Die Vorwürfe sind absurd, jenseits jeder Wirklichkeit», April 26, 2023 ('Weltwoche: Ein «Humanitarian Research Lab» der Yale University hat einen Bericht zu dem Thema vorgelegt. Dort heisst es, Sie würden die Kinder den Eltern regelrecht wegnehmen. Lwowa-Belowa: Dieser Bericht wurde vom Aussenministerium der USA in Auftrag gegeben. Konkrete Daten, konkrete Namen sind dort nicht zu finden. Man verweist stattdessen auf angebliche Satellitenaufnahmen. Das ist doch höchst unprofessionell. Wie wollen Sie von solchen Aufnahmen auf Entführungen schliessen? Wenn wir darum bitten, die Namen der Familien zu erfahren, deren Kinder angeblich entführt worden sind, kommt nichts. Gebt uns die Namen, damit wir, falls es je zu solchen Fällen gekommen sein sollte, helfen können.').

⁴¹⁸ *Первый канал*, АнтиФейк. Выпуск от 03.04.2023, 3 квітня 2023, у вбудованому відео з 14.47 і далі («І ось, тобто остання група, наприклад, одинадцять дітей, яких привезли туди за лінію фронту. І ходили журналісти, питали, хто може дати інтерв'ю, у дітей – це діти розповідали по телефону, коли дзвонили друзям, які лишилися в таборах. І коли вони розповідали, що там було так круто, ми там танцювали, ми їздили на екскурсії, вони кажуть ні, типу, нам не треба, хто може нам щось інше розповісти [...] і тут хлопчик, один, так, який два тижні був у таборі, ще у жовтні місяці сестра його забрала, тобто просто їхав у складі делегації, повертався не з табору. Він сказав, так, били палицями, так, там, отже, виводили з зала, якщо кричали «Слава Україні», ось. Але насправді ми не можемо лишити це без уваги, всі рівно перевіряємо цей факт, все рівно написали звернення у Слідчий Комітет [...]. А найголовніше, якщо на нього просто подивитися, він навіть психологічно, тобто він не дивиться в камеру, від відводить очі, отже, одяг постійно смикає, то є видно, що він нервує [...]. І діти розповідають, кажуть, ми розповідаємо, а вони кажуть: «Ні, це не підходить. Хто може розповісти погане?»».)

⁴¹⁹ Там само, у вбудованому відео з позначки 26.57 і далі.

⁴²⁰ Див. вище, п. 103.

сайті⁴²¹, соціальних мережах та в інтерв'ю⁴²². Це свідчить про її усвідомлення того, що діти були переміщені з окупованих територій на безспірну територію Російської Федерації, що, за умови відсутності «матеріальних причин [які унеможливили] уникнення такого переміщення», є обставиною, що складає елемент незаконності злочинів депортації та переміщення.

- 2) Розглядаючи прохання Ірини Верещук про повернення групи з 31 особи, пов'язаної з Маріуполем, згаданої вище в розділі II(G), Львова-Белова відкрито знехтувала зобов'язанням повернути переміщених осіб до їхнього первісного місця розташування. Порушення цього зобов'язання є необхідним елементом незаконності.
- 3) Львова-Белова знала про обмеження процесу повернення через свою провідну роль у ньому, а також про заборонні критерії відбору, які могли бути застосовані, як описано вище в розділі II(G). Таким чином, вона могла знати, що за звичайного перебігу подій не всі українські діти повернуться на своє початкове місце перебування.

266 Львова-Белова мала можливість запобігти вчиненню передбачуваних злочинів. Повноваження надані їй президентом⁴²³, а також її участь на етапах до здійснення переміщення давали їй в достатній мірі контролювати ситуацію, щоб зупинити переміщення, як тільки ставало відомо, що дитина була переміщена примусово. Вона могла би запровадити процедуру відсіювання вимушено переміщених дітей та утримання їх на початковому місці або на окупованих територіях. В рамках цієї процедури вона могла отримати інформацію про обставини, що становлять примусовий характер переміщення від військових або соціальних служб, які першими вступили в контакт з дітьми. В рамках цієї процедури російська влада також могла би повідомити імена та іншу ідентифікуючу інформацію про дітей українській владі до моменту переміщення, щоб встановити контакт з їхніми законними представниками та дізнатися про їх обставини. Російська влада цього не зробила, натомість вважаючи за краще надавати інформацію по індивідуальним запитам іже після того, як переміщення відбулося.

V. Володимир Путін

267 Володимир Путін розпочав повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, під час свого четвертого терміну на посаді президента Російської Федерації. П'ятий термін його повноважень розпочався 7 травня 2024 року.

268 Путін особисто сприяв створенню російської політики переміщення щодо українських дітей. Під час своєї першої публічної зустрічі з Львовою-Беловою після початку повномасштабного вторгнення він підтримав її пропозицію продовжити роботу над прийманням українських дітей в Росію та дав зелене світло необхідним законодавчим змінам⁴²⁴. Ця зустріч відбулася 9 березня 2022 року, незабаром після того, як перші дитячі установи були переведені з окупованих територій на територію Російської Федерації⁴²⁵ в рамках масової евакуації, і незадовго до того як перша партія дітей була розміщена⁴²⁶ в російські прийомні сім'ї.

269 Під час їхньої другої зустрічі після початку вторгнення Путін підтвердив свою підтримку. Він зокрема поцікавився, чи допомагають губернатори або інші органи влади:

⁴²¹ Ребята из Мариуполя увидели Москву на обзорной экскурсии, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 14 червня 2022 (зазначається, що Львова-Белова вивезла групу з 31 дитини з Маріуполя в Московську область)

⁴²² Наприклад, Известия, Они боятся громких звуков, переживают за своё будущее, 19 грудня 2022, у вбудованому відео на позначці 6хв. (зазначається, що вона відвідала прийомні сім'ї в Калузькій, Новосибірській та Московській областях).

⁴²³ Див нижче, розділ IV(B).

⁴²⁴ Див. вище, п. 87.

⁴²⁵ Як заявила Львова-Белова під час зустрічі, «1090 дітей-сиріт з різних дитячих закладів» прибули до Росії.

⁴²⁶ Первые дети-сироты из Донбасса устроены в российские семьи под временную опеку, *сайт Уповноваженої РФ з прав дитини*, 23 квітня 2022.

М. Львова-Белова: У нас неймовірні люди, Володимире Володимировичу. Ми розміщували дітей, як то кажуть, складної категорії. Це великі сімейні групи, по п'ять-шість дітей. Одна сім'я у нас в Московській області прийняла сім'ю з дев'яти дітей. Уявляєте, дев'ятеро дітей? Мало в тому, що вони матимуть батьків, вони ще й вперше зустрілися в літаку, тому що знаходилися в різних закладах. Коли бачиш, що все це відбувається... Ми пішли по регіональну розподілу. Я особисто телефонувала губернаторам і в 19 регіонах губернатори підбирали дітям хороші сім'ї.

В. Путін: Вам допомагають?

М. Львова-Белова: Так. Вони під особистим патронатом, вони [губернатори] все це ведуть, керують, всю необхідну допомогу надають⁴²⁷.

270 Під час цієї другої розмови Львова-Белова подякувала Путіну, маючи на увазі, що саме його рішення зробило можливими всі сімейні розміщення:

В. Путін: Ви самі усиновили дитину з Маріуполя, чи не так?

М. Львова-Белова: Так, Володимире Володимировичу, завдяки Вам.

[...]

Моя улюблена частина [роботи] – дякуючи Вам, величезне Вам спасибі – це влаштування дітей в сім'ї. Володимире Володимировичу, [це] найрадісніше, що було за весь цей період часу. Тому що, коли ми з Вами в зустрічалися в березні, Ви сказали: «Без зволікань». Ми приймаємо всіх, хто хоче, хто горить, дітей, які хочуть⁴²⁸.

271 Роль Путіна ще більше підкреслюється тим фактом, що у своїх публічних коментарях та інтерв'ю Львова-Белова постійно описувала свою роботу з українськими дітьми як доручення Президента.

272 Підтримку Путін також висловив під час своєї прес-конференції 16 вересня 2022 р. Відповідаючи на запитання про свою позицію щодо санкцій, введених Сполученими Штатами Америки проти Львова-Белової, Путін сказав, що люди повинні «низько вклонитися їй»:

...Що стосується нашого омбудсмена по захисту прав дитини, то вона як ми знаємо, вона займалася – і займається донині, дай Бог їй здоров'я, і я сподіваюся, надалі займатиметься – вивезенням наших дітей із зон бойових дій: з Сирії, Іраку – дітей, які залишилися своїми в силу різних обставин, звичайно, не з власної волі. Це благородна місія, вона ризикує своїм життям і здоров'ям. Звичайно, це нормально, коли вона виводить дітей із зон бойових дій або небезпечних зон на Донбасі. Що в цьому поганого? Треба подякувати їй за це і низько вклонитися. Ставити її за це під санкції? Я вперше про це чую. Це обурливо⁴²⁹.

273 У російській політичній системі путінської епохи, де домінує неформальне управління та використання неформальних сигналів за фасадом формальних інституцій⁴³⁰, це зауваження Путіна про Львову-Белову,

⁴²⁷ Встреча с Уполномоченным по правам ребёнка Марией Львовой-Беловой, *офіційний сайт Президента Росії*, 16 лютого 2023.

⁴²⁸ Там само.

⁴²⁹ Пресс-конференция по итогам визита в Узбекистан, *офіційний сайт Президента Росії*, 16 вересня 2022.

⁴³⁰ Alena V. Ledeneva, Russia's Practical Norms and Informal Governance: The Origins of Endemic Corruption, *Social Research: An International Quarterly*, 80 (2014), 1135–1162, с. 1142–1143, 1154–1157.

ймовірно, мало бути сприйняте всіма політичними акторами, включаючи керівників новостворених регіонів та військових командирів, які вивозили дітей, а також губернаторів регіонів, які їх розміщували, як сильний і чіткий сигнал підтримки. Цей сигнал мав на меті посилити існуючу державну політику щодо українських дітей.

274 Сигнали Путіна такого роду тим важливіші, що між губернаторами та Львовою-Беловою немає жодної субординації. До переліку повноважень Львової-Белової, визначеного законом про уповноважених з прав дитини, не входить винесення будь-яких рішень, обов'язкових для виконання губернаторами⁴³¹. Саме рішення Володимира Путіна та публічно озвучена ним позиція закріпили співпрацю між Львовою-Беловою та губернаторами.

275 Хоча про необхідність співпраці з Львовою-Беловою та виконання її прохань, ймовірно, також сигналізували губернаторам й через інші канали, наприклад через представників адміністрації президента, відповідальних за комунікацію з губернаторами та контроль над ними, публічні заяви Путіна допомогли зміцнити вже існуючу політику.

276 Публічні заяви Путіна від 16 вересня 2022 р. та 16 лютого 2023 р., наведені вище, були зроблені після перших повідомлень у ЗМІ, першої офіційної реакції України⁴³², та перших заяв громадських організацій та міжнародних організацій⁴³³, в яких були висловлені занепокоєння з приводу депортації та насильницького переміщення дітей. Це, як правило, доводить, що Путін мав би знати або свідомо ігнорував інформацію про міжнародні злочини, ймовірно вчинені його підлеглими, які він, як голова російської держави та верховний головнокомандувач збройних сил Росії, мав можливість зупинити або попередити.

277 Путін продовжував ігнорувати заклики міжнародної спільноти, коли на зустрічі з главами делегацій африканських держав 17 червня 2023 р. у відповідь на пропозицію про те, що «діти повинні повернутися туди, звідки вони приїхали, до своїх домівок», він почав відстоювати вже наявну практику переміщення дітей та наявну політику повернення за запитом. Він послався на проблеми безпеки та подав ситуацію таким чином, що ніби вона обмежується переміщенням лише дитячих закладів (тобто другої категорії цільових дітей, описаних у розділі II(A) цього звіту):

Діти – свята справа. Ми вивозили їх із зони конфлікту, рятуючи їхнє життя та здоров'я – ось що відбувалося. Ніхто не мав наміру розлучати дітей з сім'ями. Вивозили цілими дитячим будинками, що було абсолютно законно, тому що керівники цих закладів були їх законними представниками. Ми ніколи не були проти возз'єднання дітей зі своїми сім'ями, за умови, звичайно, що їхні родичі з'являться. Ніколи не було ніяких перешкод для цього, немає ніяких перешкод, і, очевидно, ніколи не буде. Хочу вас в цьому запевнити⁴³⁴.

278 Путін знову відхилив звернення африканських держав 29 липня 2023 р.:

Ви, мабуть, знаєте цю роздуту історію про викрадення дітей. Наше пояснення просте: жодних викрадень не було, були спроби і конкретні дії з порятунку дітей, яких вивозили із зони

⁴³¹ Федеральний закон від 27.12.2018 № 501-ФЗ «Про уповноважених з прав дитини в Російській Федерації» (Федеральный закон от 27.12.2018 N 501-ФЗ (ред. от 10.07.2023) «Об уполномоченных по правам ребенка в Российской Федерации»), ст. 6.

⁴³² Див. вище, прим. 13.

⁴³³ An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent, , *New Lines Institute, Raoul Wallenberg Centre*, травень 2022; *UN News*, UN's Bachelet concerned over Ukraine orphans 'deported' to Russia for adoption, 15 June 2022; Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity Committed in Ukraine (1 April – 25 June 2022), *сайт ОБСЄ*, с. 27, 95.

⁴³⁴ Встреча с главами делегаций африканских государств, *офіційний сайт Президента Росії*, 17 червня 2023.

бойових дій. Ну що, ми залишити там дитячі будинки під ударами артилерії? Звичайно, дітей вивозили⁴³⁵.

С. Георгій Тамбовцев

- 279 Георгій Тамбовцев брав участь у вивезенні Новопетрівської групи зі Степанівки, про що описано вище в розділі I(A). Під час телефонної розмови він погрожував викликати військових, щоб змусити дітей та адміністрацію Новопетрівської школи сісти в автобус⁴³⁶.
- 280 Той факт, що злочинець погрожує потерпілим, щоб змусити їх сісти в автобус, розглядається в міжнародній судовій практиці як фактична обставина, що доводить намір, необхідний для скоєння злочину депортації або переміщення⁴³⁷. Крім того, той факт, що він розмовляв з Наталією Луцик, яка була законним представником дітей з Новопетрівської школи, свідчить про те, що Тамбовцев знав про обставини, що становлять незаконність переміщення, а саме, що вона виступала проти передачі і не давала своєї згоди. Цей епізод з телефонним дзвінком є внеском у виконання об'єктивних елементів і встановлює виконання з боку Тамбовцева необхідних суб'єктивних елементів для вчинення злочину в якості виконавця за ст. 25(3)(а) Римського статуту.

Д. Ігор Кастюкевич

- 281 Ігор Кастюкевич є членом правлячої партії «Єдина Росія» та депутатом Державної Думи Росії, який був причетний до примусового переміщення Херсонського обласного дитячого будинку, також відомого російською як «дом малютки»⁴³⁸.
- 282 Оскільки в закладі не було підвалу, щоб сховатися від обстрілів, в перший день вторгнення адміністрація закладу перевела дітей до укриття через вулицю. Наступного дня, 25 лютого 2022 р., їх відвідав Павло Смоляков, старший пресвітер⁴³⁹ Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів в Херсонській області Пізніше, він описав побачене, як «видовище не для слабких серцем. Тому що людей багато, приміщення темне, вологе. Підлоги мокрі, на них матраци, на них повзають діти від немовлят до чотирьох років [...]». Того ж дня⁴⁴⁰ дитячий будинок переїхав до підвалу церкви «Голгофа», розташованої в тому ж місті, де Павло Смоляков був пастирем.
- 283 У квітні росіяни почали шукати дітей, ходили в порожні приміщення дитячого будинку, розпитували про них. Наприкінці квітня група військових прийшла до церкви. Вони не назвали своїх імен, але чоловік у масці, який очолював групу, у розмові з пастором Смоляковим назвав себе своїм позивним «Навігатор». Він вимагав повернути дітей до приміщення закладу. У в результаті дій, які журналісти з *Громадського* описують як передачу «де-факто під дулами автоматів», дітей повернули незабаром після 20 квітня.
- 284 Раніше, 17 березня 2022 р., проросійське ЗМІ «Крым 24» оприлюднило відео про доставку гуманітарної допомоги мешканцям окупованого Херсона⁴⁴¹. Чоловік у масці у військовій формі з нашивкою з написом

⁴³⁵ Answers to journalists' questions, офіційний сайт Президента Росії (англійська версія), 29 липня 2023.

⁴³⁶ Див. вище, п. 29.

⁴³⁷ ICTY, *Prosecutor v. Ratko Mladić*, IT-09-92-T, Trial Judgment, November 22, 2017, para. 3166, incident I(vi).

⁴³⁸ Якщо не вказано інше джерело інформації, деталі переміщення та залучення Кастюкевича надаються за даними розслідування *Громадського*: Киднепери: как российские депутаты и ФСБшники похищали херсонских сирот, 3 липня 2023.

⁴³⁹ <https://t.me/baptystsUA/69>, 2 березня 2022.

⁴⁴⁰ Інше джерело стверджує, що переміщення відбулося в перший день повномасштабного вторгнення: <https://t.me/baptystsUA/66>, 2 березня 2022.

⁴⁴¹ *Крым 24*. Слёзы радости. Как встречали братскую помощь жители освобождённого Херсона? 17 березня 2022.

«Навігатор», роздає допомогу місцевим жителям. На 4-хвилинній 33-секундній відмітці він розмовляє з репортером, а на екрані він підписаний як Ігор Кастюкевич, депутат Державної Думи Російської Федерації». Того ж дня Кастюкевич виклав це відео у своєму каналі в Telegram⁴⁴². Аналогічне відео оприлюднило 20 березня 2022 р. інше проросійське ЗМІ «Крымформ», в якому також також фігурував Кастюкевич⁴⁴³.

285 21 жовтня 2022 р. до приміщення дитячого будинку приїхали російські військові, автомобілі швидкої допомоги, працівники ЗМІ та волонтери. Усіх дітей, які перебували в закладі, вивезли з Херсона до Криму.

286 Того ж дня, 21 жовтня 2022 р., заступник голови анексованої Херсонської області Кирило Стремоусов повідомив у своєму каналі в Telegram, що Херсонський дитячий будинок «повністю евакуйований» з Херсона до Сімферополя, Крим, подякувавши керівнику анексованого Криму за допомогу⁴⁴⁴.

287 Того ж дня сам Кастюкевич сам публікує допис у Telegram:

Камінь з душі :) Ми врятували їх двічі!

Дітей з херсонського «дому малютки» гуманітарна місія «Єдиної Росії» опікує з березня. Вперше побачив їх у підвалі церкви Голгофи. Вони чекали переїзду, а ніхто з колективу нічого зрозумілого сказати не міг – куди переїзд і з якою метою.

Тоді, було прийнято ряд рішень і докладено зусиль, щоб ніяких дій з дітьми не проводили. А ми почали допомагати «дому малютки». Потім до нас приєднались небайдужі мешканці херсонської області, фермери, які забезпечили дітей свіжими фруктами, молоком і м'ясом.

Зараз, коли оголошена евакуація, було надзвичайно важливо перемістити їх туди, де безпечно. Дякую Анні Кузнєцовій @Anna_Jurjevna, Андрію Турчаку @turchak_andrey, голові Криму Сергію Аксьонову @Aksepon82 і всім хто брав участь в цій важливій справі. Більше 50 дітей, 11 з яких маломобільні, вже облаштовуються на новому місці.

Ми врятували їх [...]»⁴⁴⁵.

288 30 червня 2023 року Служба безпеки України офіційно повідомила Ігоря Кастюкевича, Тетяну Завальську та ще одну особу про підозру у вчиненні ними злочину, передбаченого законодавством України, у зв'язку з переміщенням Херсонського дитячого будинку⁴⁴⁶.

289 Декілька заяв у соціальних мережах, зроблених російськими офіційними особами у 2023 р., проаналізованих Комісією (ІІСІУ), свідчать на постійну присутність дітей з Херсонського дитячого будинку у Криму протягом місяців після їх переміщення⁴⁴⁷. «Станом на листопад 2023 року українська влада повідомила Комісію, що, за винятком поодиноких випадків, більшість дітей ще не повернулися на підконтрольну Україні територію»⁴⁴⁸. Комісія дійшла висновку, що переміщення «не було тимчасовим і, отже, являло собою військовий злочин незаконного переміщення»⁴⁴⁹.

⁴⁴²https://t.me/kastyukevich_live/987, 17 березня 2022.

⁴⁴³<https://t.me/crimeainform/36024>, 20.03.2022 (чоловік з позивним «Навігатор» ідентифікований на 40-секундній позначці як Ігор Кастюкевич, депутат Державної Думи).

⁴⁴⁴ https://t.me/Stremousov_Kirill/567, 21 жовтня 2022, також у вбудованому відео.

⁴⁴⁵ https://t.me/kastyukevich_live/2480, 21 жовтня 2022.

⁴⁴⁶ Повідомлення про підозру та повістки про виклик Кастюкевича І.Ю., Завальської Т.В., Ільмієва В.В. на 05.07.2023, 10.07.2023, 14.06.2023 (українською та переклад російською) у кримінальному провадженні № 42022000000000383, сайт Офісу Генерального Прокурора України, 30 червня 2023.

⁴⁴⁷ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, A/HRC/55/66-auv-EN, 2024, п. 96.

⁴⁴⁸ Там само., п. 96.

⁴⁴⁹ Там само., п. 97.

- 290 Перше переміщення, яке відбулося у квітні 2022 р., коли дітей привезли з церкви «Голгофа» назад до приміщення дитячого будинку, та друге переміщення, яке відбулося 21 жовтня 2022 р., коли дітей вивезли до Криму, можуть фактично становити два окремих злочини. У зв'язку з обставинами переміщень та ступенем особистої причетності Кастюкевича, злочин, який з більшою ймовірністю призведе до засудження Кастюкевича, це перше переміщення. Перше переміщення, як видається, задовольняє вимоги трьох ключових елементів злочинів переміщення.
- 291 По-перше, вивезення з церкви до приміщення дитячого будинку – це переміщення в інше місце. Як зазначено вище в п. 184, закон не передбачає точної відстані, яку необхідно подолати, але практика МКС вважає переміщення до іншого району в тому ж населеному пункті достатнім за дистанцією, тоді як МТКЮ вважає достатнім переміщення до місця на відстані від 500 до 1000 метрів. Церква «Голгофа», яка розташована за адресою вул. Полковника Кедровського, 7⁴⁵⁰, знаходиться у Суворовському районі міста Херсона, а приміщення дитячого будинку, розташоване за адресою вул. Іллюші Кулика, 149А⁴⁵¹ – у Дніпровському районі. Згідно з інструментом Measure сервісу Google Earth, вони знаходяться на відстані близько 3960 метрів один від одного.
- 292 По-друге, примусовий характер передачі встановлюється на підставі наступних фактів:
- 1) Кастюкевич особисто вимагав повернення дітей у середовищі примусу, яке створювало присутність військових та триваючої окупації Херсона⁴⁵².
 - 2) Можна припустити, що самі жертви та відповідальні за них особи, яких, можливо, міг переконати Павло Смоляков, прийняли рішення про переїзд до церкви замість того щоб залишитися в приміщенні дитячого будинку, і цей вибір був зроблений до приїзду Кастюкевича та військових. Їх подальше переміщення назад до приміщення суперечить цьому вибору.
- 293 По-третє, переміщення було незаконним, оскільки переміщення дітей з будівлі церкви, яка мала підвал, до будівлі, яка не мала підвалу, придатного для їх розміщення, не могло сприяти підвищенню безпеки дітей. Таким чином, винуватці не могли куруватися міркуваннями безпеки. Більше того, реальний мотив передачі, ймовірно, полягав у встановленні контролю за переміщенням дітей з будь-якої причини, що порушує ст. 49 Четвертої Женевської конвенції. Цей мотив вбачається з наступних фактів:
- 1) На відео, опублікованому на власному каналі в *Telegram* 3 червня 2022 р.⁴⁵³, видно як Кастюкевич бере інтерв'ю у жінки – її обличчя розмите на відео – яка нагадує новопризначену керівницю закладу Тетяну Завальську⁴⁵⁴. Вона розповідає, що декого з дітей віддали, і Кастюкевич, видається розлюченим через це. У цьому ж дописі він пише: «Ми подбаємо про те, щоб під час проведення спеціальної військової операції не проводилися маніпуляції з неповнолітніми в соціальних установах. З нормальної сім'ї дитину не забирають. Тільки якщо є загроза життю і здоров'ю. Віддавати дітей з дитячого будинку коли їм ще немає навіть 3 років назад їх горе-батькам – це злочин».
 - 2) Офіційний *Telegram*-канал партії «Єдина Росія» опублікував допис, у якому йдеться: «На початку СВО волонтери партії взяли шефство над вихованцями соціального закладу. Це сталося після того, як дітей намагалися вивезти до Польщі»⁴⁵⁵.
 - 3) 21 жовтня 2022 р. Кастюкевич згадав у своєму дописі, що діти «чекали переїзду», і «було прийнято ряд рішень та вжито зусиль для того, щоб з дітьми жодних дій не проводили»⁴⁵⁶, що свідчить про те, що він

⁴⁵⁰ <https://www.vsich.org/church/golgotha-ukraine-kherson>.

⁴⁵¹ https://www.audit-it.ru/contragent/1229500007285_gbu-khersonskiy-oblastnoy-dom-rebenka.

⁴⁵² *Hromadske*, Киднеперы: как российские депутаты и ФСБшники похищали херсонских сирот, 3 липня 2023.

⁴⁵³ https://t.me/kastyukevich_live/1509, 3 червня 2022.

⁴⁵⁴ Особа та зовнішній вигляд Тетяни Завальської були оприлюднені у розслідуванні *Громадського*, див. вище, прим. 437.

⁴⁵⁵ https://t.me/er_molnia/5470, 21 жовтня 2022.

⁴⁵⁶ Див вище, п. 287.

вважає будь-яке несанкціоноване переміщення дітей небажаним та хоче здійснювати контроль над ним.

294 Цілком ймовірно, що Кастюкевич розглядав дитячий будинок як спосіб піару, який він міг би використовувати для підтримки зовнішнього вигляду громадського діяча, створення іміджу хорошого керівника регіону, та відповідності федеральному порядку денному щодо українських дітей, що могло би сприяло його подальшому кар'єрному зростанню. Це могло би пояснити його бажання не допустити добровільного виїзду дітей. Примітно, що в грудні 2022 р. Кастюкевича призначили головою відділення «Єдиної Росії» в Херсонській області⁴⁵⁷.

Е. Валерій Астахов

295 Валерій Астахов – колишній член спецпідрозділу міліції «Беркут», відомого своєю участю у придушенні протестів на Майдані⁴⁵⁸. Спочатку Астахов служив у Міністерстві внутрішніх справ України. Після анексії Криму отримав російське громадянство і перевівся на службу в МВС РФ в Євпаторії. За наявним даним, він має звання майора поліції⁴⁵⁹.

296 Астахова ідентифікували як особу, яка застосовувала насильство до дітей з України в російському літньому таборі в Євпаторії. Його ідентифікували як людину яка здійснювала нагляд над дітьми в таборах «Дружба» та «Лучистий»⁴⁶⁰.

297 У «Дружбі», де Астахов відповідав за безпеку, він першим ділом привів дітей до підвалу після їх прибуття і показав їм металевий прут, сказавши, що той, хто буде погано поводитися або висловлювати проукраїнську позицію, буде або побитим цим прутом, або замкненим у підвалі⁴⁶¹. Астахов скористався погрозою і одного разу побив 16-річного Віталія металевим прутом. Віталій розповів, що Астахов «вважав себе там царем. Він сказав: “Ви з України, кому ви потрібні? Ми відвеземо вас в інтернат, ви там посидите і все зрозумієте”. Одну дівчину вдарили по спині, і там прямо була полоса синя»⁴⁶².

298 Інші свідчення подібного характеру були надані й іншими дітьми, включаючи випадки утримання від надання достатньої кількості інсуліну, тимчасової ізоляції в підвалі та расових принижень⁴⁶³.

299 Наявної інформації, проаналізованої авторами цього звіту, недостатньо для висновку про те, що Астахов був причетний до переміщення дітей, і його роль, ймовірно, обмежується роботою з дітьми, які вже опинилися під російським контролем. Крім того, хоча дії Астахова могли бути мотивовані ненавистю до українських дітей або бажанням покарати їх за непокору, переглянута інформація не доводить наміру обмежити перебування дітей на певній території, що виключає звинувачення у злочинах пов'язаних з позбавленням свободи.

⁴⁵⁷ «Единая Россия» создала региональное отделение в Херсонской области, сайт *Єдиної Росії*, 8 грудня 2022.

⁴⁵⁸ *The Insider*, *The Insider* удалось установить человека, причастного к насилию над вывезенными украинскими детьми. Это бывший сотрудник «Беркута», 26 березня 2023.

⁴⁵⁹ <https://myrotvorets.center/criminal/astakhov-valerij-vasilevich/>.

⁴⁶⁰ *Крым.Реалии*, «Он может быть куратором от ФСБ». Кто мучил украинских детей в Крыму, 29 березня 2023.

⁴⁶¹ Там само.

⁴⁶² *The Insider*, «Били железной палкой, держали в подвале». Украинские дети рассказали, как их удерживали в российских лагерях, 23 березня 2023.

⁴⁶³ Denys Berezhny: A Ukrainian Boy's Forced Journey from Kherson to Crimea, *Save Ukraine*, 24 січня 2024; *The Insider*, «Били железной палкой, держали в подвале». Украинские дети рассказали, как их удерживали в российских лагерях, 23 березня 2023; *Громадське радіо*, Бывший «беркутовец» Валерий Астахов причастен к издевательствам с украинскими детьми, которых вывезли в Крым, 27 березня 2023.



Netherlands Helsinki Committee
Het Nutshuis
Riviermarkt 4
2513 AM The Hague
The Netherlands
Email us | office@nhc.nl
Visit our website | www.nhc.nl